Jacob M. LANDAU

MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ

(20. YÜZYIL)

GÜNDOĞAN

Çeviren : Dr. Bedrettin Aytaç

LANDAU
MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ

JACOB M. LANDAU
MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ
20.YÜZYIL
Çev.: Dr.Bedrettin Aytaç

JACOB M. LANDAU

MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ

20 YÜZYIL

Çev.: Dr.Bedrettin Aytaç

GÜNDOĞAN YAYINLARI

JACOB M. LANDAU
MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ
20.YÜZYIL
Çev.: Dr.Bedrettin Aytaç
Gündoğan Yayınları : 94.85
Edebiyat Dizisi: 12.24
Orijinal Adı: Arabische Literaturgeschichte
Der Neuesten Zeit 20. Jahrhundert,
1968 Artemis Verlags-AG Zürich
Düzelti: Nuran Demir C.Yüksel Gündoğan
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Dizgi: Nurten Sıcakyüz
Baskı: Özkan Matbaacılık

Birinci Basım Eylül 1994
ISBN. 975-520-084-3
Gündoğan Yayınları
Adakale Sok. 25/37
06441 Kızılay / ANKARA
Tel/Fax: (312) 433 49 85
Yazışma Adresi:
P.K. 271 Yenişehir / ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Jacob M. Landau'un 1968 yılında yayınlanan bu çalışması, modern Arap edebiyatı hakkında anahatlarıyla bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Eseri, yurdumuzda oldukça kısa bir geçmişi olan modern Arap edebiyatı üzerindeki incelemelere katkısı olacağı düşüncesiyle dilimize çevirdim. Landau'un sözkonusu kitabı 1968 yılında yayınlandığı için, tabiatıyla o tarihten bu yana olan gelişmeleri içermemektedir. Bu sebeple, önemli bazı noktalarda çevirenin notu olarak gerekli eklemeler yapılmıştır.

Çalışmanın, Arap Dili ve Edebiyatı öğrencilerine ve konuyla ilgilenenlere yardımcı olacağı kanaatindeyim.

Dr. Bedrettin Aytaç

Ankara, Eylül 1994

I. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım asır içinde Arap edebiyatı bazı bakımlardan önceki yüzyıllardakinden daha hızlı gelişmiştir. Bu gelişim büyük çapta, bu ülkelerdeki politik ve kültürel hayatın hızlı, derin, etkili değişimlerine ve anlaşılacağı üzere, bu değişimlere bağlı yeni fikirlere dayanır.

Bazı coğrafi sebepli farklılıklara rağmen bu süreç, farkedilir derecede eşit gerçekleşmiştir. Her tarafta öncüler, gerçi Fransız veya İngiliz kültüründe eğitilmiş ama aynı zamanda, belki de bu yüzden, ülkelerini Fransızların ve İngilizlerin politik egemenliğinden kurtarmayı en yoğun olarak isteyen aydınlardı. Bu mücadele, iki dünya savaşı arası dönemde milli bağımsızlığın temellerini oluşturdu. 1945'ten beri son savaştan sonra bu hedefe hemen hemen bütün Arap devletlerinde ulaşıldığında, yaygın hayatlarında, günlük gazetecilikte olduğu gibi hala İngiliz etkisi vardı. Bu, o ölçüde tek konu haline gelmişti ki, insanda şöyle bir izlenim uyanıyor: Yazarlar bir fobiye tutulmuştu, o da yabancı hakimiyetinin şu ya da bu biçimde Afrika'ya ya da Ortadoğu'ya geri gelebileceği korkusuydu.

Yeni doğan politik problemlerle başa çıkmak, Arap kamuoyuna kolay gelmedi. Bağımsız hale ge-

lince bütün diğer devletler gibi Araplar da bütün güçlükleri ve tepkileri yabancılara yüklemek istediler. Şimdi önder çevreler, en acil meselelerle realist bir biçimde uğraşmak zorundaydılar. Toplumsal ve ekonomik yapının değişimleri de böyle bir bakış tarzını gerektiriyordu. Genel seçim hakkının kabulü, halk yığınlarına, önceleri akla bile gelmeyen bir imkanı, en azından milletvekili seçimi arasında önemli kararlara katılma imkanını veriyordu. İlk Arap devleti olarak Suriye, kadınlara pasif seçim hakkı verdi, son olarak Sudan 1966'da aynı hakkı çıkardı. Böylece kadınlar da, Arap kadınının faaliyetini evle sınırlayan o eski geleneksel hayat tarzından devrimci bir dönüşle resmi hayata katıldılar. Bu değişimi, Araplarda dinin konumunun sarsıldığını gösteren birçok belirtiden biri olarak değerlendirmek gerekir.

Yine de ister müslüman olsun, ister hıristiyan, Araplar genellikle dinlerinin kurallarına özenle uyarlar. Ama Tanrı inancına bu insanların büyük kısmı tarafından artık aynı kapsamlı merkezi önemin verilmediği hissi var. İslamiyet nesiller boyu düpedüz hayat kanunu idi. Modern, teknolojinin büyüsünden etkilenmiş bir entellektüalizm devrinde dini inanç, Arap dünyasında da bu herşeye hakim fonksiyonunu kaybediyor, üstelik onun karşısında en azından Arapların önemli gruplarında- bugün her çeşit ideoloji, mesela sosyalizmin eğitim görüşleri ya da komünizm yer alıyor. Buradan doğan çekişme hali, yıllardır Arap yazar gruplarını uğraştırmaya ve huzursuzlandırmaya devam ediyor.

Üstelik burada işaret edilen politik, toplumsal ve dini nitelikli problemler, Araplara hiç de yabancı değildi. Ama daha önceki devirde bununla yalnız şehirlerde küçük gruplar uğraşıyordu; yalnız onlar, Arap dünyasını da doğrudan ilgilendiren şeylerin sözkonusu olduğundan emindiler. Yine de son on-yirmi yıldır bununla ilgilenenlerin çevresi büyümüştür. Her ne kadar Arap edebiyatına ilgi tabiatıyla en canlı olarak şehirlerde ortaya çıkıyorsa da bu çevre yalnız şehirlerle sınırlı kalmıyordu. Bu husus, çok sayıda tartışmada ifadesini bulmuştur; yarışmalarda da hükümetler veya gazeteler tarafından birçok edebiyat ödülü verilmiştir. Okuyucuların artan sayısı gibi iletişim araçlarının genişlemesinin de bunda faydası vardır.

Arap ülkelerinin bir bölümünde, mesela Mısır'daki nüfus patlaması, tabiatıyla halk eğitimi tedbirlerinin çerçevesini genişletti. Yeni milli şefler de, öğretmen yetiştirme, okul yaptırma, ders aracı hazırlama işine eskisinden çok önem verdiler. Ne var ki resmi eğitim kurumu, nitelik ve nicelik bakımından her yerde aynı ölçüde gelişmedi. Mesela Suudi Arabistan ve Yemen bu bakımdan Lübnan'a farkedilir bir şekilde zıt kutup oluşturacak kadar geridir. Ama yine de okuma yazma oranı her yerde okul yaşındaki çocukların potansiyeliyle artmıştır. Böylece kaçınılmaz olarak, Arap ülkelerinde hem satışa çıkan kitap sayısı, hem de yayıncılar tarafından çıkarılan gazeteler artmıştır. Gazete, dergi ve kitap tirajları büyük ölçüde artmıştır. Buna ilaveten, yükselen talebi karşılamak için çok sayıda okul açılmıştır.

Gerçi gazete ve kitapların kısmen daireler veya mahalli ya da uluslararası kurumlarca finanse edilmekte olduğu doğrudur, ama bu, gittikçe büyüyen bir okuyucu kitlesi bulmaları gerçeğini hiç değiştirmez. Bu durum özellikle II.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonrası için geçerlidir, yani kitapların ve gazetelerin dizgi, baskı ve dağıtım işlerinin durmadan daha iyiye gittiği ve cep kitabı, pocketbooks formunun Arap ülkelerine de girdiği zamanlardan itibaren. Böylece, halkın gittikçe artan bir bölümü orada kolay elde edilebilir bir fiyatla, alışılmış ıvır zıvırla olduğu gibi iyi klasik ve modern edebiyatla doyuruluyordu. 1951-1952 yıllarını kapsayan bir araştırmaya göre o sıralarda yalnızca Kahire'de tirajı 20.000 ve 100.000 arasında değişen sekiz, haftalık gazete çıkıyordu. Kahire, İskenderiye, Bağdat, Filistin'in eski semtinde, Beyrut, Şam, ve Halep'te o devirde toplam 113 gazete, 1.000 ile 100.000'in üstü tirajla yayınlanıyordu.[1]

Burada anılması gereken husus, Mısır'ın, Magrib'in bazı köylerinde bugün de okuma yazma bilenlerin ümmilere gazete okumak ve onlara okuduklarını özetlemek geleneği vardır, ki bu sayede halkın öteki tabakaları da, düzenli olarak güncel olaylardan haberdar edilmektedir.

Ama aynı zamanda modern iletişim araçları bu halk gruplarının doğrudan doğruya olaylardan haberdar edilmesini de sağlamıştır. Film ve radyo, şimdi çok geniş yığınların hizmetinde olup onlara çeşitli kalitede edebi eserlerin de eklenmesiyle, her

---

1. T.J. Mc Fanden, Daily Journalism in the Arab States, Columbus, Ohio, 1953, s.19-21.

türlü bilgiyi iletmektedir. Bu gelişim, özellikle son yıllarda transistörün halk tipi, oldukca ucuz bir tüketim aracı oluşundan, yani elektriğin olmayışından muzdarip birçok köy halen mevcutsa da, radyo alıcılarının engelini ortadan kaldırdıkı bu yana hızlanmıştır. Buna eklenebile husus, televizyonun nisbeten pahalı rağmen, Mısır'da, Lübnan'da, Ürdün'de Irak Magrip'te gittikçe yerleştiğidir. Televizyon cihazları genelde kahvehanelerde bulunmaktadır, böylece de kitle iletişiminin bu biçimine uyan etki, yalnızca mevcut televizyon cihazlarının sayısı gözönünde tutulursa, düşünüldüğünden çok daha büyük derecelere varmaktadır.

Hem Arap ülkelerindeki hükümetler, hem de yazarlar, gazeteciler, radyo televizyoncular, tabii ki okuyucu ve dinleyicilerin artma eğilimi gösteren topluluğunun bilincinde olup, buna göre hareket ediyorlar. Sundukları şey, ister konu, ister üslup ya da konuşma tarzı olsun, eskiyle yeninin kendine özgü bir karışımıdır. Birkaç örnekle bunu, geleneksele yeninin karışımını ülkelere göre sınıflandırarak açıklamayı deneyeceğiz. Konu bakımından aynı tip oluşu ve işleniş tarzındaki benzerliğe rağmen edebiyat seviyesinin gelişim durumu ve Arap ülkelerinin hiç olmazsa bir bölümündeki yerel nüanslara göre henüz aşikar farklılıklar mevcut olduğu için sınıflandırma coğrafi olacaktır. Basılı mevcut malzemenin çokluğuna bakınca bu konu, burada öngörülen sayfalar içinde yine de sonuçlandırılacak gibi değildir.

Bu sebeple, sadece gerçekten temsilci niteliğindeki eğilimleri ve yazarları incelemeye çalışacağım. Yoğunluğu edebiyata ve edebiyat eleştirisine vereceğim. Çünkü bilimsel problemlere adanmış literatür, ister pozitif bilimler, ister manevi ve sosyal bilimler olsun, genellikle Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın izinde ilerlemektedir. Teknolojik değişimler Arap ülkelerinde fikri, ahlaki ve esteki değerlerin değişimden daha çok benimsenmiştir. Bilimsel literatür ancak son yıllarda gerçek orijinalliğe adım atmıştır. Ama bu adımlar ancak gerçek başarılara götürünce -ki bu şüphesiz olacaktır- bu literatür de özel bir analize değecektir.

II. MISIR

Bilindiği gibi Mısır, bütün Arap ülkeleri arasında nüfusu en kalabalık ve bazı bakımlardan en ilerlemiş olanıdır ki, bu da, sanayi imkanlarının değerlendirilmesi ve mesela daha ince bir propaganda tekniği kullanılmasında kendini kendini gösterir. Aynı şekilde bu ülke, eğitiminin nisbeten uzun tarihi sayesinde ve bunun sonucu olarak da, Mısır yayıncılığı ve ve gazeteci geleneğine dayanan edebiyatıyla, kültürel yönden Arap dünyasının zirvesindedir. Bu edebiyatın gelişimine, doğma büyüme Mısırlıların yanısıra, Mısırlı olmayan Arapların da katkısı olmuştur.

Bütün bir 19. yüzyıl boyunca ve bu asrın başlangıcında Mısır'da ve tüm Arap ülkelerinde, özel bir atılım yapmaksızın, klasik Arap edebiyatını taklidetmeyi deneyen ve sonra da Avrupa örneklerine göre yazan taklitçiler vardı. Ancak ürettikleri şeyler ne kadar sıradan da olsa, edebi faaliyetlerinde hiç olmazsa dikkate şayan bir hizmet vurgulanmalıdır: Geçen yüzyılda ve daha sonra, nesiller boyu yalnızca yüksek tahsilli seçkinler kesimindeki fertlerin meselesi olmuş olan edebiyat sanatını, tekrar halka indiren onlardır. Arap edebi dilini taşlaşma sürecinden kurtarma hamlesini başlatmışlar, eski üslup formlarını gevşetmişler ve modern hayatı, bu hayatın değişimlerine uygun tarzda formüle etmeyi mümkün kılmışlardır.

Kısacası, bu edebiyatın en azından bir bölümünde Arapların o zaman başlayan milli kurtuluş mücadelesi açısından belgesel bir değer vardır; keza -aynı esas eğilimle- Arap halklarının tarihini, halkın anlayacağı hale sokmuşlardır. Bunlar, tarih bilimindeki kesinlik ve titizliğin eksikliğini dengelediği gibi, edebi ustalığın eksikliğini de dengeleyen fonksiyonlardı.

Aslında, işte bu anlamda tarihi roman (Arapça: *Kıssa*), Arap dilindeki edebiyatın bu yeni devresinin eşiğinde yer alan şeydi. Arapların milli uyanış sürecinde bu tarzı, şanlı geçmişten gelecekleri için ilham almak amacıyla seçmiş olmaları da akla yatkındı. Arapça, hacimli tarihi roman yazan ilk yazarlardan biri *Corcî Zaydân*' (1861-1914)dır. Lübnan hıristiyan çevrelerinden geliyordu; Beyrut'ta doğmuştu, tam anlamıyla kendi kendini yetiştirmiş bir kişiydi. Göçettiği Mısır'da, öteki Lübnan'lı hıristiyanlarla birlikte 1892'de Arapça aylık bir edebiyat dergisi olan "*el-Hilâl*"i kurdu. Aynı zamanda klasik Arap edebiyatı tarihi ve müslüman milletlerin tarihi üzerine kitaplar yayınladı. Ününü ise, daha ziyade yirmi iki tarihi romanın yazarı olarak kazandı. Gerçi o, Arap dünyasının o sıralar girdiği bu yeni dönemde bu tür romanların ilk yazarı değildi ama, bu edebi sanat türüne ilk işlerlik kazandıran o oldu. Konu bakımından, genellikle İslamiyet'in doğuşundan sonraki ilk asırlara, yani İslam fetihlerinin muzaffer devirlerine dönmüştür. Ne kadar ilginçtir ki, bir hıristiyan Lübnanlı, Mısır'da bir yazar olarak müslüman Arapların tarihiyle uğraşıyor! Bu doku-

naklı duygusal kitaplara yalnızca Arap ülkelerinde değil, dışarıda da hayran okuyucu kitleleri yaratan şey, çekici konuların yanındaki tabii üsluptu. Bunlar aynı zamanda Türkçe'ye, Farsça'ya, Azerice'ye ve Hintçe'ye tercüme edildi.

Zaydân'ın tarihi romanlarının, bu türün yeni gelişimindeki edebi payına işaret eden husus, bunların klasik Arap edebiyatındaki benzer edebi türden neredeyse hiç etkilenmediği, tersine olay dokusu, zengin kurgu bakımından büyük *Alexandre Dumas*'dan belli izler taşıdığıdır. Arap olmayan yazarların, mesela *J.J. Rousseau*'nun ve Fransız romantiklerinin etkisi başka bir tarih romanı yazarında da tesbit edilir: *Farah Antûn* (1873-1923). O da hıristiyandı. Suriye'nin Trablus şehrinden gelip 1897 yılında Mısır'a yerleşmiş ve New York'da yayıncı olarak kaldığı birkaç yıl dışında ömrünün sonuna kadar Mısır'da yaşamıştır. Kahire ve New York'da "*el-Câmi'a (Birlik)*" dergisini yayınlamıştır. *Chateaubriand, Renan* ve *Gorki*'den etkilenmiş, öyküler, romanlar, tiyatro eserleri yazmış, aynı zamanda *Jules Simon*'dan, *Chateaubriand*"dan, *Anatole France*'dan, *Renan*' dan, *Auguste Comte*'dan, *G.B. Shaw*'dan ve başka yazarlardan çeviriler yapmıştır. O da İslamiyet'in altın çağını tercih ediyordu. Amacı, Arap dünyasının batının büyük güçleriyle politik mücadelesi için buradan yayın ve edebiyat yönüyle ilham sağlamak, yani sömürgeci devletlerin Ortadoğudaki işgal politikası karşısındaki Arap direncini teşvik etmekti. Ama, öte yandan. Arap kültürüyle Batı Avrupa uygarlığı arasında bir köprü kurduğu da kesindir.

Modern Arap edebiyatında tarihi romanın

öncülerinin Mısır'da yerleşmiş Lübnan ve Suriye'li hıristiyanlar oluşu, ilginçtir. Ama bu olgu şöyle açıklanabilir: Bu tip aydınlar, Batı etkilerine, dini yönden daha büyük bir kapalılık içinde yaşayan ve Batı Avrupa'ya kültürel bakımdan daha az bağlı olan müslümanlardan daha çok açıktılar. Mısır'da, Doğu Akdeniz göçmenleri günlük basına sıkıca bağlanabilmişlerdi, ve bu da, o zamanki durum düşünüldüğünde anlaşılır bir şeydir. Lübnan ve Suriye'den gelen hıristiyan Araplar vatanlarını kısmen terketmişlerdi, çünkü Osmanlı makamlarının misillemesinden kurtulmak istiyor ve Mısır'da fikirlerini daha serbestçe açıklayabileceklerine inanıyorlardı. Mısır basınının geçmişi, 18.yy.daki Napolyon işgali dönemine dayanır. Ve gerçekten de, bundan yüzyıl sonra bu gelişim diğer Arap ülkelerinde başlamadan kendini kurtarmayı başarmıştır. O göçmenlerin, özellikle Kahire ve İskenderiye'de oldukça aktif ve önemli ölçüde payı olmuştur. Bu gazete ve süreli yayınları üreten Arap matbaaları, gazetecilere aynı zamanda kitap yayınlama imkanını da veriyordu. Gazetelerinde günlük haberlerin ve bunlara ilişkin makalelerin yanısıra edebiyat sayfaları vs. de yayınlıyorlardı. Böylece Mısır için, tarihi romanların yanında tamamıyla yeni bir tür başlattılar: Tefrika romanlar. Edebiyat sayfalarında örnekleri, büyük çapta Avrupalı yazarlar, özellikle de *Maupassant, Victor Hugo, Flaubert* gibi Fransız yazarlarıydı. Aynı şekilde İngilizlerden de ilham alıyorlardı: *Walter Scott*'dan, *Charles Dickens*'den ve diğerlerinden. Fakat Fransızca ya da İngilizce tercümelerinden

tanıdıkları Rus yazarları *Gorki*, *Çehov*, *Tolstoy* ve *Puşkin* de onları etkiliyordu, aynı şey zaman zaman İtalyan ve Alman yazarları için de sözkonusuydu. Bütün bunların yanında karakteristik olan, *Zaydân*'ın tarihi romanlarında olduğu gibi yazarların Ortaçağ Arap anlatı sanatı tarzından yola çıkmalarıydı. Hikayeleri (Arapça: *Uksûsa*), artık şövalye ve kahramanlar etrafında dönmüyor, halk tipi hikayeleri artık "Binbir Gece Masalları"nı örnek almıyordu. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, iyice Avrupa edebiyatına yaslanıyorlardı. Bazıları da Avrupa dillerinden Arapça'ya kısa hikayeler vs. tercüme etmekle uğraşıyordu.

Bu yenilerin ilkleri içinde *Mustafâ Lutfî el-Manfalûtî* (1876-1924) yer almaktadır. Yukarıda sözügeçen seleflerinden farklı olarak o, doğma büyüme Mısır'lıydı. Yukarı Mısır'dan geliyordu ve Kahire'de İslami el-Ezher Üniversitesi'nde okumuştu. Onunla birlikte, bir dizi Mısırlı-artık Suriye ya da Lübnan menşeli olmayan ve I.Dünya Savaşı'ndan sonra edebiyat üreten yazar devreye girer. Yazarlık yapan diğer birçok Arap gibi o da Vafd Partisi'ni destekliyordu ve hiç değilse kısmen ondan besleniyordu. Arap edebiyatı dışındaki edebiyatı oldukça iyi seviyede bilmesine rağmen, yabancı dil bilgisinin eksik olmasından dolayı bu edebiyatları yalnızca çevirilerinden tanıyordu. Buna rağmen, *J.J. Rousseau*'nun, *Victor Hugo*'nun etkisi onda da farkedilir. Kısa hikayeleri, çağdaşlarına inceleme ve makalelerinden, hatta oldukça derin oldukları halde edebiyat eleştirilerinden daha çok etki etmiştir. Hikayeleri ve denemeleri herşeyden önce

duygusal ortak bir dille yazıldıkları için okuyucuyu duygulandırırdı. Hikayelerinden bir seçkiye karakteristik olarak "*Gözyaşları*" adını vermişti, bir başkasının başlığı ise "*Bakışlar*"dı. Gerçi karakterlerinin çiziminde özel bir hassasiyet yoktu ama, bu önemli değildi. Hikayeleri, sözkonusu planı melankolik bir cazibeyle ele alıyor, ve aynı zamanda da onun İslamiyet'in emirleri hakkındaki görüşlerine tercüman oluyordu. Diğer taraftan bu hikayeler Arap, daha doğrusu Mısır milliyetçiliğini de işliyorlardı. İslamiyeti, geleneksel şekliyle savunuyordu, ancak dini reform planlarının bir kısmını alkışlamaktan da geri kalmıyordu. Başka bir ifadeyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mısır aydınlarının fikri hayatını saran iç gerilimler, onun eserlerinde doğrudan doğruya dile geliyordu. Hikayelerinin olay kahramanlarının karakterize edilişinde *el-Manfalûtî*, birkaç Fransız romantiğini hatırlatır. Bu figürler ya kusursuz iyiliğin ta kendisidirler, ya da düpedüz canavardırlar. İşte bu, gerçeğe yabancı siyah-beyazlığın sonucu olarak *el Manfalûtî*'nin hikayelerinin çoğu trajik, ağlatarak, hatta kahramanlarının ölümüyle biter.

Böylece denebilir ki o, hüzünlü üslubuyla Mısır edebiyatında bu türün zirvelerinden birine ulaşmıştır. Bu türde yazan Arap yazarlarında tuhaf derecede çok- bir romantizm eğilimi vardır. Üstelik bu eğilim, şiirde beklenebilirken, kendini nesirde gösterir. Tabii *el-Manfalûtî 'yi* taklit eden ve piyasaya bestseller roman ve kısa hikayeler sürebilmek için onun duygusal tarzından yararlanan yazarlar da az değildi. Bu yığın üretiminden

daha ilginci, daha büyük zenginliği nüanslarıyla vermeyi başaran nesir yazarlarının eserleriydi.. Bunlardan *Taha Huseyn*'i anabiliriz.

1889 yılında doğan ve iyiden iyiye hümanist fikirlerle yoğrulmuş bir yazar olan *Taha Huseyn*, hem müslüman, hem de Fransız kültürüyle beslenmiştir. Dikkate değer ve çoğu orijinal düşünceleri yontulmuş, edebi yönden seviyeli bir üslupla formüle etmeyi başarmıştır. Daha çocukluğunda kendisini tamamıyla kör eden bir göz hastalığına tutulmuştu. Yine de öğrenimini sürdürdü; bir Mısır köy okulunu (*kuttâb)* bitirdikten sonra, önce el-Ezher'i, sonra da Mısır Üniversitesi'ni bitirerek yüksek tahsilini Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Montpellier ve Sorbonne'da tamamladı. Bir Fransız olan hanımı, onun en azından görme gücünü telafi ediyordu. Bu hanımın yardımıyla ve aynı şekilde ona mahsus görülmemiş bir enerjiyle yeteneğini öyle geliştirdi ki, Arap dilinde çok çeşitli sanat türlerinde kitapların yazarı oldu.

Eserlerinin belki de en tanınmışı, *"el-Eyyâm" (Günler)* başlıklı otobiyografidir, hayatını ve öğrenim sürecini yürek paralayıcı bir yoğunlukla anlatır. Bu eser, 1929'dan başlayarak Arapça olarak birçok kereler İngilizce, Rusça, İspanyolca, Almanca, İbranice, Farsça, Çince ve Malayca'ya çevrilmiştir. Göründüğü kadarıyla bu eserin başarısının sırrı, yazarın her ayrıntıyı, yaşandığı gibi, hiçbir katkısı olmayan bir sadelik içinde anlatmasıdır. Körlüğün

1 Bak: V. Monteil, anthologie bilingue de la Litterature arabe ontemporaine, Beirut, 1961, s. XX.

engelleyemediği hassas bir işitme ve tat alma duyusunu, dokunma ve sezme duyusunu çok iyi başarmış gibidir. Aynı duyusal güç, zaten onun bütün edebi faaliyetine, ilk planda da *Ebû' l 'Alâ el-Ma'arri*'nin hayatı ve etkileri üzerine yazdığı kapsamlı eserine de hakimdir. Aynı şekilde takdir edilmeye değer bir şey, *Taha Huseyn* 'in İslamiyet öncesi Arap şiiri üzerine yaptığı eleştirel yaklaşımıdır. Tamamıyla kendine özgü analiz yollarını izlediği bu kitapta, bu edebiyatın gerçekliğinden şüphe duyduğunu ortaya koyar. Burada ve edebiyat eleştirmeni olarak yazdığı öteki kitaplarında ve yazılarında kendisinden önce *Saint Beuve* ve *Taine*'nin kullandığı ölçütleri kullanmıştır. Son yıllarda, dil ve üslup estetiğinin temelleri ve ilkelerinden ziyade edebiyat eleştirisiyle uğraşmaktadır. *

Aynı şekilde tercüme sanatını da geliştirmiştir; *Aristoteles*'in eserlerinden ve Eski Yunan trajedisinden bölümler tercüme etmiştir. Kısa hikayeler de kaleme almış ve bazı görüşleri, romanlarında dile gelmiştir; mesela, *"el-Edîb" (Yazar)* de genç bir Mısırlı'nın edebi yaratıcılık yolundaki güçlüklerini anlatır. *"Şehrazad'ın Rüyaları"* (1943), sembolik özellikler taşır. *"Binbir Gece Masalları"*'ndan yalnızca çerçeve alınmıştır. Burada, bazı estetik sorunlarıyla hesaplaşma fırsatından yararlanır. Onun, *"Mutsuzluk Ağacı"* (1944) adlı toplum eleştirisi romanı da ayrıca ilginçtir. Burada, faliyetini ve hayatını zengin bir olay dokusu içinde anlattığı iki Mısırlı tüccar ai-

* Ç.N.: Taha Huseyn (1889-1973)

lenin üç kuşak boyu yaşamı sergilenir. Kitap, geçen yüzyılın son on yıllarını ve bu yüzyılın başlarını içerir. Yazar, ilhamını uzaklardan alır. İşlediği insanlar gerçi saygın şahsiyetlerdir, ama aynı zamanda da Mısır toplumunun gelişim döneminin temsilcileridir. *Taha Huseyn*'in *"Toprağın Azizleri"* (1949) adlı eseri, bir denemeler külliyatıdır ve yazar rejimin temellerine, ve Mısır toplum hayatının ilkelerine heyecanla hücum ettiği için, yayınlandığı sırada kitaba resmi makamlarca el konmuştur. Burada, özellikle karşı çıktığı şeyler, köylülere asgari hayat imkanlarının bile verilmeyişidir ve dramatik kaba kuvvet olaylarına, krizlere parmak basar. *Taha Huseyn*, aynı zamanda Kahire Üniversitesi'nde Arap edebiyatı doçenti olarak görev yapıyordu. Daha sonra, fakültenin dekanlığını yaptı. Eğitimbilimi alanındaki ilkelerini, *"Mısır Kültürünün Geleceği"* (1939)'nde açıklar. Bu, onun, Mısır'ın kültürel yönden Asya ve Afrika'dan ziyade Avrupa'ya eğilimli olduğu tezini savunduğu ilginç bir kitaptır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Vafd Hükümeti'ne eğitim bakanı olarak katılmıştır. Cumhuriyet yönetimi, onu, UNESCO nezdinde Mısır temsilcisi yapmakla taltif etmiştir.

Bugünkü nesil için olduğu gibi kendi nesli için de *Tevfik el-Hakîm**, Mısır yazarlarının en üst mevkiindedir. Kendi açıklamalarına göre 1908'de, başka bilgilere göre 1902 ya da 1903'de doğmuştur. O da Fransız kültürünün besleyici bağrına yaslanmıştır ama, yazılarının konusu, üslubu ve genel

---

* Ç.N.: Tevfik el-Hakîm (ölüm tarihi: 1987)

eğilimiyle yeni ufuklar arayışı içindedir. Kendinden öncekilerden çok daha ciddi bir sentez peşindedir: genel insani meselelerle bugünkü Mısır'ın kültür problemini birleştirmek. Önemli ilk romanı, ki bunu 1927'de Fransa'da yazmış ve 1933'de Mısır'da yayınlamıştır, "*Ruhun Geri Dönüşü*"; çağdaş Mısır orta sınıfının ve köylülerinin hayatını ve meselelerini mecazi bir üslupla ve çok sayıda dramatik durumlarla canlandırılmış bir olay dokusu çerçevesi içinde, *Sa'd Zaglûl* tarafından 1919'da yürütülen Mısır Kurtuluş Savaşı'yla bir arada tasvir eder. Yazar, kendi düşüncelerinin çoğunu, kitabın odak figürü olan bir lise hocasının ağzından ortaya koyar. Bu roman, Fransızca, Rusça ve İbranice olarak da yayınlanmıştır. *el-Hakîm*'in diğer kitapları da, Fransızca'ya ve başka dillere çevrilmiştir. Bunlar arasında mesela, "*Bir Mısır Köyündeki Savcı'nın Güncesi*" vardır. Şahsi tecrübelerine dayanarak yazar, burada, yükselme peşindeki bir devlet memuruyla hesaplaşır ve fellah köylerindeki monoton hayatı, kendisi gençliğinde nasıl görmüşse öyle tasvir eder. Bu köylerden birinde yürütülen, resmi makamlarca takibedilen bir ceza davasını örnek olarak alır.

Ayrıca, etkili bir dizi tek perdelik ve daha uzun, beş perdeliklere varıncaya kadar sahne eserleri yazmıştır. Bunlardan birkaçı, tarihi olaylardan, çoğunluğu ise aktüel problemlerden yola çıkmaktadır. Bu dramların bir çoğu sembolik karakterdedir. Mesela "*Delilik Nehri*", "*herhangi bir ülke*" sakinlerinin ruh hastalığını, hepsinin büyülü bir nehrin suyundan içmeleri sonucuymuş gibi

anlatır. Yalnız padişah ve veziri, başlangıçta bu nehirden kaçınırlar, fakat sonunda onlar da insan denen yığının zorlamasıyla büyülü sudan içerler ki, kendilerini, yalnız padişah ve vezir delidir suçlamasından kurtarsınlar. *el-Hakîm*'in burada neyi kasdettiği çok açıktır: Modern toplumun, insanı zorla içine soktuğu konformizm. Aynı eğilim, daha yeni bir eserinde de görülür. Burada, Birleşmiş Milletler'de hüküm süren karşılıklı yanlış anlama ve kötüleme atmosferini, iki genç nişanlıyı sebepsiz yere birbirlerinden uzaklaştıran anlaşmazlık ve suçlamalara benzetir. Kıssadan hisse, ortadadır: Samimiyet, özel alanda da, devletler arası alanda da, ayırıcı fikir farklılıklarının giderilmesi için tek çaredir. *el-Hakîm*'in romanları, tiyatro eserleri ve küçüköyküleri, bu figürlerin özelliklerine yöneltiği eleştiri ne kadar ağır da olsa, olay kişilerinin keskin karakterlerinden çok, çağdaş Mısır'ın gerçeğe yakın anlatımıyla dikkati çeker. Bunlarda, uygun edebi formu bulma çabasının yanısıra, yazarın düşüncesindeki gerçeğe bağlılık da kendini gösterir.

Taha Huseyn, mükemmel bir hümanist olarak mütalaa edilirken, *Tevfik el-Hakîm*, gerçi eserlerinin birçoğu daha önce de belirttiğimiz gibi Fransız sembolizminden etkilenmiş olsa da, ustalıkla sunulan geniş bir ilgi yelpazesini, edebiyatında gerçekleştirir. Gerçekten bu tarz, Birinci Dünya Savaşı'ndan az önce ve bitiminden sonra modern Mısır'da geniş bir taraftar çevresi bulmuştur. Burada herşeyden önce, Kuzey ve Güney Amerika'daki çağdaş Arap edebiyatının Mısır'daki Arap yazarlara

etkisi (bu konu ileride özel olarak ele alınacaktır) önemlidir. Daha, *el-Hakîm*'den önce, 1922'de ölen *İsâ 'Ubeyd*, Mısır kadınının, hayatından ve Mısır toplum yapısından kaynaklanan problemlerini gerçeğe yakın bir tarzda tasvir etmişti. Bu yazar, ölümünden kısa bir süre önce, Birinci Dünya Savaşı sonrası Mısır Milli Mücadelesi konusunda yayınlar yapmıştır. Arap kadının problemleri -keza oldukça realist bir şekilde- yazarlığı deneyen pek az kadının hikayelerinde ya da incelemelerinde, özellikle vurgulanmıştır. Burada, özellikle *Meryem Ziyâda 'Alias*, takma adıyla "*Mayy*" (1895-1941) anılmalıdır. Lübnan kökenli olup Filistin'de doğmuş, ancak bütün eserlerini Mısır'da vermiştir.

Genç yaşta ölen *Muhammed Teymûr* (1892-1921), parlak bir dramaturg ve tiyatro eleştirmeni olarak kaldı. Ardından, "*Benim Bakış Açımdan*" başlığı altında çarpıcı, realist sayılan önemli bir hikayeler kitabı da bıraktı.

Küçük kardeşi *Mahmûd Teymûr*, -1894'de doğmuştu- bugün yeni Mısır'ın dikkate değer bir hikayecisi ve tiyatro yazarı olarak kabul edilmektedir.* Her iki kardeş de, devrinde tanınmış bir sanat hamisi ve kitap dostu olan babaları sayesinde öğrenim gördüler. Kendisinin bizzat açıkladığı gibi, başlangıçta *el-Manfalûtî*'nin etkisindeydi; fakat sonra onun aşırı duygusallığından kendisini kurtardı. Amerika'da yaşayan, çok saydığı Lübnan'lı bir yazara, *Cubrân*'a (bundan da ayrıca söz edilecektir) bağlandı ve Arap edebiyatı dışındaki edebiyatlarla

* Ç.N.: Mahmûd Teymûr (ölüm tarihi: 1973)

canla başla uğraşmaya başladı. Gerçekten de, hemen bütün eserlerinde Fransızların, özelikle de aşikar bir model olarak, en azından ilk yazarlık yıllarında *Maupassant*'ın etkisi sezilir. Daha sonra *Çehou*'u tanımış, ondan da etkilenmiştir. *Maupassant*'a benzer şekilde, tabii Fransız şairinin erotik ögesi olmaksızın, birçok ayrıntılı kısa hikayede kendini denemiştir. İlkesi şu olmuştur: Bir hikaye, gerçek hayatı yansıttığı ölçüde başarılı olur. Şüphesiz, daha önce ağabeyi ve Birleşik Devletler'de yaşayan *Halîl Cubrân*'da bu türü geliştirmişti. Ancak, ilk defa olarak *Mahmûd Teymûr* bu türün genel saygınlığını sağlamıştır. Küçüköykü, "*uksusa*"yı Mısır gerçekliğinin sadık bir yansıması haline gelecek şekilde gerçekleştirmiştir. *Mahmûd Teymûr*, halk tabakaları arasında hüküm süren kayıtsızlıkla, özellikle de varlıklı kesimin, yeni zenginlerin kibiriyle savaşmıştır; Mısır'ın sonradan görmeleriyle, aynı şekilde yığınların zarar görmedikleri herşeye karşı ilgisizlikleriyle savaşmıştır. Yine de *Mahmûd Teymûr*, *el-Hakîm*'den daha güçlü bir ölçüde bugünkü Mısır'ın toplum eleştirisini ön plana alan edebiyatın sahibidir.

Mahmûd Teymûr'un edebi ürünlerinin kapsamı şaşırtıcıdır, Buna, bazı yazılarının yeni baskıları için gözden geçirilmiş hali de dahildir. Bu şartlar içinde, bütün hikayelerinin olay kurgusunda eşit bir orijinalliğe sahip olmaması kaçınılmazdır. Olayları çoğu zaman anlaşılmayacak ölçüde Mısır şartlarına uyarlasa da, Fransız ve İngiliz kitaplarından alırdı. Onda, yalnız olay çekirdeğinin geliştirilmesi önemli değildi, tersine arka plandaki

çevre ve karakterlerin çizimi de önemliydi. Hikayelerinde melankolik bir havası da olan, hicivle keskinleştirilmiş bir mizahla, Mısır'daki evlilikleri gözler önüne serer. Kadınların satılıklığını, hoppalığını, fellahların cehaletini, saflığını, batıl inançlarını, keza müslüman din adamlarının dalavereye eğilimini, tüccarların ve başka ticaret adamlarının utanmazlığını, aynı şekilde eğitim için gönderildikten sonra şımarmış ve bozulmuş "Avrupa'nın cilalı kibarlığını benimsemiş" o aydın gençler grubunu işler. Tartışmaya gerek yok ki, *Mahmûd Teymûr*, kötünün, lanetlenmeye değerin işlenmesine öncelik vermiş ve Mısır hayatında olumlu olan şeyi tamamen suskunlukla geçmiştir. Orada tabiatıyla daha ileriye gitmiş ve figürlerinin (konuşma tarzlarının da) davranışım ve kişiliğini daha ayrıntılı işlemiş olsa da romanlarının leitmotivleri olumsuz doğrultudadır. Bu tarz için karakteristik olan bir eser de, onun 1944'de yayınlanan, hacimli, son derece sembolik hikayesi "*Şeytanın Kızı*"dır. Burada, sözkonusu genç ve güzel bir kız -şeytanın emri üzerine- kendiliğinden, başka yaratıklarla münzevi bir adada sefalet içinde yaşar. Bu edebiyatçı, çok sayıda sahne eseri de kaleme almıştır. En başarılı oldukları, insan zaaflarını alaya aldığı komedilerdir; "*Bombalar*" komedisi gibi. Orada, hava bombardımanlarından korkularını vatanperverane kalıplarla örten insanları ve Mısır gençliğinin belli bir tipinin sathi "*batılılaşmasını*" hedef alır, Mesela, "*Bir Çay Topluluğu*" adlı komedisinde olduğu gibi, bu toplum tabakasının belli prototiplerinin gülünç alışkanlıkları gibi, gülünç konuşmalarını da alaya alır.

Mahmûd Teymûr, bu arada sığ, kasıtlı kuru bir üslup geliştirmiştir. Kısa, ama özlü cümleler kullanır. Başlangıçta, Mısır'da bugünlerde alışılmış günlük konuşma dilini kullanıyordu. Bu, neredeyse devrimci bir hareketti. Düşünün ki bu tarz birçoklarınca değersiz görülüyor, bu düzeyde bir yazarda üslup eksikliği buluyorlardı. Daha sonra, sürekli olmasa da - yazı Arapçasına geçti ve hikayelerinin bir bölümünü bu şekilde değiştirdi. Dahası var: *Mahmûd Teymûr*, daha etkili olabilmek gayesiyle, çok yönlü hikayelerinde, her figürünü kendisine uygun dille konuşturabilmek için sık sık yazı Arapçasından konuşma Arapçasına geçmiştir.

Aslında bir başka yazar, *Heykel*, aynı tekniği Birinci Dünya Savaşı yıllarında, sonra sözünü edeceğimiz romanında uygulamıştı. O da Arapça'nın bu iki dil çeşidini birbiriyle "karıştırmış", ama şair hayal gücünün yarattığı tipleri bu üslup tekniğiyle canlı ve inandırıcı kılmayı ancak *Mahmûd Teymûr* başarmıştır.

Yeni Mısır edebiyatının başka bir türünde ise *'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd* (1889-1964) vardır. O, şair, ama daha ziyade de yayıncı ve edebiyat eleştirmeni olarak önem taşır. Önce yalnızca ilkokul mezunuydu, fakat sonradan İngilizceyi o kadar iyi öğrendi ki, bu dile tam anlamıyla vakıf oldu. Böylece farklı dönemlerin İngiliz edebiyatını tanıdı ve kendisinin Fransız dili ve kültürünün izindeki Mısırlı çağdaş yazar arkadaşlarından çok daha fazla bu dil ve kültürün etkisine girdi. *el-'Akkâd*'ın şiiri, klasik üslupta törpülenmiş bir Arapçayla yazılmış

olup modern olayları işler ve üslupla konu arasındaki kutupluluk, onun zengin edebiyat eleştirisi ürünlerinde de görülür. Bu arada, şurda burda İngiliz kaynaklarıyla içli dışlı olur, isterse sırf kendi dilini süslemek için de olsa, onlardan alıntılar yapmaktan hoşlanır. Ancak bu, her ne kadar şiirlerini firavunların ve aynı zamanda da müslüman fatihlerin mirasçısı olduğu gururunu taşır görse de, büyük isimleri ona ilham veren İngiliz edebiyatıyla bağının derinliğinin az olduğu anlamına gelmez. Şiirleri zaten ekseriya şiirleri sözkonusudur- hem tabiata bağlılık, hem de yaratıcı sevgi kabiliyeti gösterir. Mesela felsefi problemlere değindiği ve ahlakçılık yaptığı zaman, yine de geleneksel yolda şiir yazar.

Öbür taraftan *el-'Akkâd*, çağına galiba şiirlerinden çok, İslamiyetin başlangıcını biyografyalarda işlemesi ve iki dünya savaşı arasındaki dönemi edebiyat eleştirmeni olarak yüzlerce yazıyla değerlendirmesiyle etki etmiştir. Bu incelemelerin bir kısmı, sonra çeşitli ciltlerde yayınlanmış ve dolayısıyla yaygınlık kazanmıştır. Yazarlığının yalnız bu ilk döneminde günlük siyasi problemlerle ilgilenmiştir. 1930 yılında, kralın imtiyazlarına karşı Meclisin kararlarını savunduğu için tutuklanmış, ve daha sonra da başka yayınları yüzünden bir kere daha hapse girmiştir. Tutucu zihniyetteki Mısır yayıncılarıyla polemiğe girerdi. Onları, bir taraftan soluk retorik araçlarla daha önceki yazarları, diğer taraftan da Avrupa edebiyatını çok düşüncesizce taklid etmekle suçlardı. Onun kanaatına göre yeni Arap şiiri, aslında geçerli olmak için

bir orta yol bulmalıydı. Heyecanlı, Arap karakterli olmalı, ama aynı zamanda da Avrupa edebiyatıyla ilişki içinde olmalıydı. Görüldüğü gibi bu, *el-'Akkâd*'ın kendi şartlarına en uygun çözümdü. Yazılarında hedeflediği şey, okuyucuyu şiir dünyasına, estetik ve felsefe dünyasına yaklaştırmak ve onu aynı zamanda yakın geçmişin ve özellikle de şimdinin Batı Avrupa demokratik devletleriyle tanıştırmaktı. Bütün bu görüşleri, içinde klasik Arapçanın kendini belli ettiği seçkin bir sanat dilinde formüle eder. Aynı şekilde, edebiyatta konuşma Arapçasına herhangi bir yer ayırmaya karşı çıkmıştır.

Ona en yakın yazarlardan biri, *İbrâhîm 'Abdü'l-Kâdir el-Mâzinî* (1890-1947)'dir. Öğretmen olarak başlamış, sonra yavaş yavaş, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yayın hayatına yönelmiş ve Mısır basınının en başarılı hicivcilerinden biri olmuştur. Şiirleri de vardır, ama nesir eserlerinin arkasında kalır. Özellikle yaygınlık kazanan edebi yazıları Suriye ve Irak basımnda da yayınlananlardır. İlgi alanı son derece genişti. Yazılarında siyaset, toplum, edebiyat, edebiyat eleştirisi, güzel sanatlar vs.nin problemleriyle uğraşırdı. Diğerleri gibi o da Mısır'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığı üzerine yazmıştır. Ama onu başka yazarlardan ayıran husus, onun o günlerin Mısır toplumunu eleştiri merceği altına alışıdır. Yığınları duyarsızlık, insiyatif eksikliğiyle, burjuvayı yalnız kendi çıkarlarıyla ilgilenmekle, halkın her bölümünü de, sırf sathi olmak, bağımsız bir kültürün gelişmesine kalıpların ötesinde

katkıda bulunmamakla suçlamıştır. Toplum eleştirisini, psikolojik analizlerle beslemiştir. Bu eleştiri, onun akıcı bir dilde ve bu dönem başka Arap yazarlarının birçok romanında bulunan süslemelerden uzak yazdığı romanını da karakterize eden o ironik tutuma dayanır. 1931'de çıkan romanına "*Yazar İbrahim*" adını vermiş ve Mısır'da yaşayan dul bir yazarın hayatını ve aşklarını anlatmıştır. Başlık gibi, kitabın içeriği de otobiyografik unsurlara işaret eder. Ama onun esas amacı, insanların küçüklüğünü ortaya koymak ve onların eskimiş adetlere sıkı sıkı tutunma eğilimini göstermekti. Romanın bir devamı olan "*İkinci İbrahim*" de kısmen otobiyografik karakterdedir.

Aynı *el-'Akkâd* gibi *el-Mâzinî* de, gayet iyi tanıdığı ve Arap Mısır edebiyatıyla karşılaştırdığı İngiliz ve Amerikan edebiyatından etkilenmiştir. Yazıları ve karalamaları birçok ciltte toplanmıştır ve hepsi de kadınlara karşı yönelmiş son derece etkili bir mizahla yüklüdür. Bu alaya alma tutkusu, tabii ki alay ettiği çevreleri kendine hayran bırakmamış ve hatta bir çok hayranının da kendi *Mâzini* ekolünü oluşturmasını engellemiştir. Öbür taraftan böyle bir mizahı taklit etmek de kolay değildi, zıt etkilerde nasıl ilerleyip anlamsıza vardığı meselesinde de neredeyse eşsizdi. Yine de *el-Mâzinî*, öteki yazarlar kendisiyle boy ölçüşecek bir kalitede olmasa da büyük çapta bir mizahçı olarak yalnız değildir. Onun özelliği, belki de Arap edebiyat diliyle konuşma dili arasındaki farkta yatar. Mizah yazarı *el-Mâzinî*, edebi Arapçayı kullanmayı başarmıştır. Fakat kolay anlaşılır, mümkün olduğu kadar yalın

cümlelerle yazar, *el-'Akkâd* gibi konuşma dilinden daha üstün tuttuğu modern bir yazı Arapçası kullanır. Bu, romanı "*Yazar İbrahim*"deki diyalogların da üslubudur. *Mahmûd Teymûr*'un ve öteki yazarların kitaplarında olduğu gibi halk diliye yapılmasalar da bu diyalog tekniği daha az canlı değildir, okunması son derece akıcıdır.

Başka bir tarzın yazarı, *Huseyn Heykel* (1888-1956)dir ki, yeni Mısır romanının hazırlayıcılarından biri olarak anılır. Kahire'de, daha sonra da Paris'te siyasal bilimler öğrenimi görmüş, aynı zamanda da Fransız ve İngiliz edebiyatlarına ve düşünce tarzına nüfuz etmiştir. Kahire'ye geri döndüğünde ise, geçimini avukat olarak sağlamıştır. Fakat siyaset gittikçe onu kendine çekiyordu ve böylece siyasi yayıncılığa kendini vermeye başladı."*es-Siyâsa*" (Siyaset) gazetesinin baş editörü oldu, daha sonra da haftalık "*es-Siyâsa el-Usbû'iyya*" (*Haftalık Siyaset*) dergisinin redaktörlüğünü yapmaya başladı. Bu dergi, küçük, ama hareketli bir partinin, "Meşruti Liberaller"in yayın organıydı. *Heykel* ise, onların en seçkin üyelerindendi. Bu sayede sağladığı politik ilişkiler sayesinde de 1937'de önce sandalyesiz bakan, sonra da Eğitim Bakanı olarak hükümete alınmıştır. Son Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da senato başkanlığını sürdürmüştür.

İlk romanı, "*Zeyneb*" başlığıyla Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmıştır. Olay çerçevesini, yazarın çocukluğundan iyi tanıdığı köy çevresi oluşturur; buna üniversite yıllarından hatıra

kırıntıları eklenir. Herhalde bu, Mısır Arap yazı dilinde köy hayatını ayrıntılarıyla tasvir eden ilk romandır. Romanın kadın kahramanı Zeyneb, artık yakınlık duymadığı kocasının kadın arkadaşına karşı saf, hayal kırıklığı dolu bir aşkla yanar tutuşur. Ama bu, anlatının yalnızca olay türü bir hareket noktasıdır. Asıl amaç, Mısır köylülerinin duygu hayatını ve günlük yaşayışını, keza onların kökleri derine giden geleneklere bağlılığını yansıtmaktır. Yazarın besbelli bütün sevgisini verdiği bu çevre, ondan önce pek az başka yazarı ilgilendirmiştir. Ülkesinin toplum düzenine isyan ettiği bu kitap, modern Mısır edebiyatında gerçekten de çığır açıcıdır. Ülkenin fellahları, bu romanda idealize edilmiştir. Oysa daha önce onlardan söz edilse bile çoğunlukla gülünç hale getiriliyorlardı ve bu da ilginç bir noktadır. Böyle bir konusu olan bu romanın, Mısır'da çevrilen ilk filmlerden biri oluşu, şaşırtıcı olmasa gerek.

Heykel'in başkaca kaleme aldıkları, her ne kadar güçlü bir hayale dayansa da, az orijinaldir. Yazıları ve çok sayıdaki denemeleri Mısır'ın iç ve dış siyasetini, toplum hayatındaki tutuculuğu ve modern hayat şartlarına uyuma ters düşen eksiklikleriyle eğitim kurumunu ele alır. Biyografiler, İslamiyet'in başlangıcı hakkında tarih eserleri ve popüler felsefi kitaplar yazmıştır. Deneme tarzı tasvirler, geriye, Birinci Dünya Savaşı'ndan 1952 İhtilaline kadarki döneme bakışlar ve edebiyat eleştirisi yazıları *Heykel*'in bütün eserlerini tamamlar ki , o artık derin analizlerle değil, ama konu zenginliğiyle hep ilgi çekmiş ve bazen de kışkırtıcı olmuştur. Savaş

verdiği husus, edebiyat eleştirisinin, ele aldığı yayınlarda dilden ve üsluptan çok muhteva ve düşünceye dikkat etmesi gerektiğiydi ve böylece de kendinden önceki ya da kendi çağdaşı eleştirmenlerden ayrılıyordu.

Yeni Mısır edebiyatının bir başka, yine ilginç ve çok yönlü romanı, gazeteci *Muhammed İbrâhîm el-Muvaylihî*'nin (1858-1930) bir nesir eseri olan *'İsâ bin Hişâm'ın Sohbetleri*'dir. Yazarı Kahire'de yetişmiş, el-Ezher Üniversitesi'ni bitirmiş, daha sonra Fransız ve İtalyan edebiyatlarıyla verimli bir tanışıklılık kurmuştur. Ne var ki bu okudukları onu, 19. yüzyılın iki önemli İslam reformcusu olan ve kendileriyle bir süre sıkı bir yakınlık kurduğu *Cemâlü'd-Dîn el-Afgânî* ve *Muhammed 'Abduh*'la ilişkisi kadar etkilememiştir. Bunlar onu klasik edebiyat hazinesinden birçok metni yayınlaması için harekete geçirmişlerdir. *el-Muvaylihî*, 1912'de çıkan "*İsa bin Hişâm'ın Sohbetleri*"ni, *makame* denen ritmik nesir formunda, bu klasik örneklere göre yazmıştır. Romanla hakiki makameler arasında yalnızca dıştan bir benzerlik vardır; çünkü bunlar ortak bir olay çerçevesine sanatkârâne yerleştirilmiş bir dizi hikayelerden oluşurken roman, bir tek hikayeyle yetinir. Genel olarak yazar, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Mısır halkının adetlerini alaya alır. O zamanki feodal sistemle eğlenir ve o sıralar Nil Vadisi'ne hükmeden İngiliz kolonial rejimini sert, hicivci bir eleştiriye tabi tutar. Batıl inançlarla, her tarafta hüküm süren, özelikle de memur düzenini mahveden bürokrasiyle, iltimasçılıkla, Batı uygarlığının körü

körüne taklit edilmesiyle alay eder. Yalnızca maddi çıkarlarını düşünen kâr avcılarını karşısına alır, ulemayı, yani din meseleleri ve İslam hukukunda yetkili kişileri bile korumaya kalkmaz. Modern Arap edebiyatında ilk olarak bununla, Mısır hayat tarzında bir hamle olmuştur; insan, bu kitabın yarattığı itibarı tasavvur edebiliyor.

Bugünün Mısır eleştirmeni *Muhammed Mendûr*,* her alandaki yeni ve en yeni Arap edebiyatına objektif olarak bakmaktadır. Yazıları şu kitaplarda topluca yayınlanmıştır: "*Yeni Edebiyatımızın Yeni Problemleri*" (Beyrut 1958), "*Sahne*" (Kahire 1959), "*Yazı Sanatı*" (Beyrut 1960) v.b. İlginç olan saptaması, yeni Arap edebiyatının 19.yy.dan 20.y.y. başlarına kadar, konu bakımından hem romanda hem de tiyatroda tarihe saplanmışlığıdır; "*Bu konu tercihinin lüksünden kurtulduğu zaman edebiyat, modern hayatın etkili bir faktörü olmuştur. Tevfik el-Hakîm* ve *Mahmûd Teymûr* gibi *büyükler, bir fildişi kulede oturuyorlardı*" der. Yeniler ise, "*hayatın kaynadığı pazara kaçıyorlar ve onu resmetmekten başka bir şey yapmıyorlardı*" hükmü, "*büyük*"lerle ilgili kısımda haksız denecek kadar sertleşir: "*Nihayet gerçekliği gördükleri gibi tasvir ediyorlardı.*" *Mendûr*, gözüne giren gençleri, yani her ne pahasına olursa olsun gerçekçi yazan yazarları şüphesiz doğru olarak değerlendirir. İçlerinden çoğu düpedüz çevrelerinin "fotoğrafını" çekerler. Bunların tasvirleri, tesadüfen dikkatlerini çeken bir detaylar denizinde kaybolur gider, oysa dikkate

* Ç.N. Muhammed Mendûr (ölüm tarihi: 1965)

değer olanın, aslında karakteristik olanın lehine önemli bir seçim yapmaları gerekir.

Mendûr, edebi metinlerin eleştirisinde, estetiğin bilimsel ölçütlerine göre hareket eder. Telakkileri, belki öğretmeni *Taha Huseyn* aracılığıyla-tercümelerinden tanıdığı klasik Yunan Edebiyatından ve Fransız edebiyatından kuvvetle etkilenmiştir. Kendisi de, *Georges Duhamel*'i Arapça'ya çevirmiştir.

Yukarı Mısır'da doğmuş ve önce el-Ezher'de, sonra Paris'te okumuş olan *Zekî 'Abdü's-Selâm Mubârek* (1895-1952) daha sonra hem Mısır Üniversitesi'nde, hem de Kahire Amerikan Üniversitesi'nde doçent olmuştur. Klasik Arap edebiyatını ve özellikle o dönemin şiir ve sanat nazmını bir dizi kitapta ve birçok dergi ve gazete yazısında işlemiştir. Kendisi nesir eserleri kaleme almış ve modern zevke de hitap etse de, klasik üslupta şiirler de yazmıştır. Fakat gücü, edebiyat eleştirisinin metodlarını Batıda öğrendiği şekilde, Arap edebiyatı incelemelerinde estetik ölçüler olarak esas almasındandır. Nihayet, düşmanları onu, kendini edebiyat eleştirmeni olarak "*batıya satmış olmak*"la suçladılar.

Zekî Mubârek, iki seçkin şahsiyetle yürüttüğü geniş polemikle de ünlenmiştir. Bunlardan biri, daha önce andığımız ve *Zekî Mubârek*'in başlangıçta çok saydığı *Taha Huseyn*'dir. Aralarının açılması, o sıralar Mısır Üniversitesi'nde rektör olan *Taha Huseyn*'in, *Mubârek*'in üniversitedeki sözleşmesini yenilemekten kaçınmasıyla olur. İkinci düşmanı

Ahmed Emîn (1897-1954), Mısır'ın en ileri tarih araştırmacılarındandır. Tarihi eserlerinde olduğu gibi Arap edebiyatının geçmişine bakış tarzında da çok tutucuydu. Bu, bütün bilim adamı çekişmesinde *Mubârek*, kendi görüşünü, aynı edebiyat eleştirmenliğinde olduğu gibi son derece cesur ve kararlı bir şekilde savunmuştur. Cesaretle kaderi üzerine düşüncelerini açıkladığı hatıratı "*Leyla Irak'ta Hasta*", okunmaya değerdir.

İslam dininin sorunları, *Muhammed Râşid Ridâ*' nın (1865-1935) düşünce dünyasının özünü ve yazılarının konusunu oluşturur. Kendisi, Mısır müftüsü, mütefekkir ve din yorumcusu, yazar *el-Muvaylihî*'yi de etkilemiş olan *Muhammed 'Abduh*'un öğrencisiydi. *Ridâ*, bu müftünün ortaya koyduğu, dini soruların yorumu geleneğini sürdürdü. Bir Suriye kenti olan Tripoli'de doğmuş, 1897'de *'Abduh*'un çevresine katılmış ve bir yıl sonra da dikkate değer bir dergi olan "*el-Manâr*" *(Fener)*'ı yayınlamıştı. Bu dergi, önce haftada, sonra ayda bir yayınlandı ve yazar, burada İslamiyet'i reformlarla desteklemeye çalıştı. Yine bu dergi, Mısır sınırlarının ötesinde de Arapça okuyan müslümanların bütün bir neslini son derece kuvvetle etkiledi. *Ridâ*, politikada panislamizmi savunuyordu, yani dünyanın bütün müslüman ülkelerinin müslüman bir blok halinde Türk padişahının egemenliği altında olmasını istiyordu. Jöntürklerle de sıkı ilişki içindeydi. Onlar kendisini hayal kırıklığına uğratınca, "*Osmanlının Adem-i Merkezileştirilmesi Partisi*" adında bir Arap bağımsızları grubuna katıldı. Onun için esas mese-

le, İslamiyet'in genişlemesiydi. Bu amaçla 1912 yılında Mısır'da müslüman misyonerler için bir okul açtı, bu okula Afrika'dan, Orta ve Uzak Doğudan öğrenciler geliyordu.

Ridâ, anladığı manada İslamiyet'in dini çıkarlarını yazılı beyanlarında da durmadan savunuyordu. *İbn Sa'ûd*'un Arap Yarımadasında kurduğu Arap devletinin savunucusu oldu; dergisi "*el-Manâr*"da bütün müslümanları "*hıristiyanlığın sömürgeciliğine*" karşı birleşmeye çağırıyordu. Mısır'ın kendine ise İslamiyet'e, hukuk ve bağımsızlığa yükselmiş bir devleti yönlendirme işlevi vermek istiyordu. Kanaatine göre Mısır'da İslamiyet'e sadakatle bağlanmak, her düşmana karşı sarsılmaz bir engel demekti. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, *Ridâ*'nın vazettiği şekliyle İslamiyet, tekke kültü gibi batıl inançlardan ayıklanıp bilimsel ilerlemesi olan modern hayata belli bir derece uyum sağlayacaktı. Ama bu reform yanlılığı, onu inancının her karşıtına saldırmaktan ve İslamiyet'i, aykırı dini öğretim fikirlerine karşı kararlılıkla savunmaktan alıkoymadı. Bu amaca, özellikle" *el-Manâr*"da yüzlerce yazı adadı, bir dizi de kalın kitap.

Bunlardan, özellikle *Ridâ*'nın tek tek bölümleri kitap yayınından önce *el-Manâr*'da çıkmış olan eseri, "*İmamet veya Büyük Halifelik*" anılmalıdır. Burada sultanlığı halifelikten ayıran ve Osmanlı sultanının bütün otoritesini ortadan kaldıran Türk devlet adamı *Mustafa Kemal*'in hareketine tepki gösterir. Sultan olarak hüküm süren halifenin dini

ve dünyevi yetkileri arasında ayırım yapmanın mümkün olamayacağını derin mantık sebepleriyle ispata çalışır. Ona göre İslam dinine, içindeki büyük ahlaki güç, Şark'a yeni hayat bahşetme imkanı verir. Bu din, bilime ve medeniyete koşan tek dindir. Ne var ki , *Ridâ* tarafından bu kitapta ortaya konan meselelerin bütününü onun gibi değerlendirmeyen öteki yazarların sivri cevapları eksik değildi. Onun muhaliflerinden biri, 1888'de doğmuş olan *'Alî 'Abdu'r-Râzik*'in 1925'de "*İslamiyet ve Otoritenin Esasları*" başlıklı bir yazı yayınladıktan sonra dini üniversite el-Ezher'de ders verme yetkisi elinden alındı. Bu yazının yön verici kanıtı, halifeliğin asla İslam'a organik olarak bağlı olmadığı hususuydu. Bu tartışma, İslamiyet'in resmi hayatta çok önemli bir faktör olduğu Mısır'da, İslam dininin temel tutumu hakkındaki son tartışma olması açısından önemliydi. Birkaç yıl sonra -İkinci Dünya Savaşı öncesinde artan bir başarıyla daha çok siyasal, bu yüzden de fikren daha az önemli olmayan bir hareket, "*Müslüman Kardeşler*" hareketi doğdu. Her halukarda el-Ezher'in ilahiyatçılarının, "*Ya İslamiyet Ya da Hiçbir Şey*" şeklindeki iddialı tutumları yavaş yavaş gevşemişe benzer. Zamanla Mısır'daki müslüman din adamları daha büyük anlayış göstermeye başladılar. Bugün, dinlerinin, modern ilerlemenin ihtiyaçlarıyla uyum içinde olduğunun isbatıyla uğraşıyorlar.

Şimdiye kadar sözü edilen ve hepsi müslüman olan yazarlardan farklı olarak Zagazig' (Mısır) de doğan *Salâma Mûsâ* (1888-1958) ülkenin kıpti nüfusundandı. Firavunların Eski Mısır'ını idealize

eden "*Firavunculuk*" olarak Mısır edebiyatında görünen bu tipik Kıpti ideoloji, *Mûsâ*'nın yazılarında az yer alır. Çabaladığı şey, daha ziyade gazeteci ve yayıncı olarak Araplara Batı Avrupa'nın liberal geleneğini ve *George Bernard Shaw*'ın ölçülü, efsanevi sosyalizmini tanıtmaktı. *H.G.Wells'i* de çok severdi. Londra ve Paris'te okuduğu yıllarda, 1914-1918 arasında *Salâma Mûsâ*'nın dünya görüşü belirlenmişti. O, Savaşın bitiminden sonra, görüşünü, (daha önce belirttiğimiz) *Zaydân*'ın "*el-Hilâl*" dergisinde yaydı. Bu aylık derginin, bir süre sonra da "*el-Mecelle el-Cedîde*" (*Yeni Dergi*)'nin redaksiyonunu yürüttü. Kendisinin tam bir öğretici olduğunu, mesela *Freud*'un, *Adler*'in ve *Jung*'un öğretisini Arap okuyucusuna aktarmaya çalışması gösterir. En ilginç yayınlarından biri (ilk basımı 1947'de olmuş ve İngilizceye'de çevrilmiştir), "*Salâma Mûsâ'nın Eğitimi*" başlığını taşır. Bu yazıda hem gençlik, hem de yaşlılık döneminden izlenimlerini işler ve zaman zaman naif, ama hep çekici bir hayat felsefesi geliştirir.

Anılmaya değer bir başka kitabı ise, "*Bugün ve Yarın*"dır. Bu eser, 1925-1927 yılları arasında basında çıkmış, dil ve edebiyat bilimi yazılarını içerir. Yayınlandığı zaman, bu kıptinin burada müslümanlar arasında, Arap medeniyetinin, İslam'ın değerlerine yeterince önem vermeden, kökten modernleşmesi konusunda gösterdiği cesaret, Mısırlı yazarlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Daha önsözünde *Salâma Mûsâ* doğrudan doğruya şunu açıklamıştı: "*Biz, Asya'yı bırakıp Avrupa'ya yüzümüzü çevirmeliyiz... Şarka*

hiç değer vermiyorum , ben Batıya inanıyorum! " Bu *"batılılaşma"*, ifadesini kadının tam kurtuluşunda bulmalıydı: Ona göre Avrupailiği edebiyat, yalnız dış formlarda değil, anlaşılırlıkta ve hedeflerde aramalı; ratio, yani akıl yön verici olmalı, dini inanç değil, dikta değil, parlamenter demokrasi hüküm sürmeli; İslamiyet'in kişisel haklarla ilgili yasaları bertaraf edilmeli, çok eşle evlilik hapisle cezalandırılmalı, kısacası Mısır, iktisaden olduğu gibi, adetlerinde de batı dünyasına benzemeliydi.

Mısır'ın, Arapça *şi'r* denen çağdaş şiirinden ve birkaç önemli şairinden sözetmek yararlı olur sanırım. Bu ülkenin Arapça yazan şairleri için, *şi'r* in nesillerdir gelişmiş mirasından, ister konu seçimi ister vezin ve kafiye olsun, kurtulmak güçtür. Bu alanda Avrupa etkileri nesirdekinden daha az ve daha geç olmuştur. Nazım biçimlerinin sorunları, en azından yazarların bir bölümünü-eleştirmenlerin de öyle- nazım eserlerin muhtevasından daha çok ilgilendirmiştir. Çoğu kez Mısır'daki ve başka yerlerdeki Arap milliyetçiliği, ekseriyetle samimi olunmasa da, terennüm edilmiştir. Toplumsal hayatın sorunları, şüphesiz cumhuriyet rejimi ve sosyal reformları oluşturan ilgi, onları bu yolda yönlendirdiği için, ancak son zamanlarda konu olarak Mısır'lı şairlerin görüş alanına girmiştir.

Türk asıllı bir ailenin oğlu olan *Ahmed Şevkî* (1868-1932), Mısır'da yetişmiştir. Gençliğinde edindiği eğitim temeli öyle uzun etkiliydi ki, Fransa'da okuyarak geçirdiği iki yıl, onun şiir sanatını ancak pek az biçimlemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında zorunlu olarak İspanya'da geçirdiği

sürgün yılları da, belli izler bırakmıştır. O sıralardaki Mısır yöneticileri Hidivlerle sıkı ilişkiler içindeydi ve saray şairi olarak onları övmüştü. Onlarla ilişkide olmaya önem veriyor, şiirlerinde onlara dalkavukluk ediyordu. Mısır halk yığınlarını ezen sıkıntıyı, onların yoksulluğunu gözleri görmüyordu. Çoğu zaman eski dönemlerden alınma konulara eğilirdi. Eski Çağın Mısır'ını, keza İslamın iktidar olduğu dönemin Mısır'ını, kısacası Arap öncesi ve müslüman tarihini tercih ediyordu. İlk ikisi, 1897 ve 1899 yıllarında yayınlanan romanları eski Mısır'ın etrafında cereyan eder, üçüncüsü ise İran'da geçer.

Şevkī'nin altı tarihi tiyatro oyunu da, benzer motiflere dayanır. Onlar da, klasik Mısır'a, İslamiyet'in doğuşundan önceki Araplara ve nihayet 18.yy. Mısır'ına yöneliktir. Bu dramların beşini nazım, yalnızca birini nesir olarak yazmıştır. Üslup, bu parçaların biraz naif olan problemlerinden ya da yalnızca yavaş ilerleyen ve çoğu zaman çok girift olan olaylarından daha güçlü etki eder. Zaten dili arı bir şairdir. Dili, zenginliği ile klasik Arapça'nın yüksek üslubundan etkilenmiştir. Bu edebi mirasın kurallarından ayrılışı pek enderdir. Bu yüzden de böyle bir üslup sahibiyken, geçmişe ait şeyler yanında çağdaş sorunlara da el atması düpedüz bir mucizeydi. Üslubu öyle incelmiştir ki, suni etkisi bırakır. Dediğimiz gibi, ekseri hallerde geçmişin altın pınarından beslenmiştir. Arada sırada da yeni Mısır'ın milli mücadelesini, keza Mısır dışındakilerin, özellikle Yakın Doğu ve Ortadoğu'nun milli mücadelesini terennüm eder. Bu

şiirlerinin büyük bölümünü *"eş-Şevkiyyât"* *(Şevki'nin Şiirleri)* adlı üç ciltte toplamıştır.

Şiir kabiliyeti yönünden *Hâfız İbrâhîm* (1871-1932) hiç de geri kalmıyordu. *Ahmed Şevkî*, *"Şairlerin Şahı"* ünvanını alırken *Hâfız İbrâhîm*'e *"Nil'in Şairi"* ünvanı verilmişti. Oysa aralarında önemli farklar vardı. *Şevkî*, Mısır aristokrasisine yakındı, *Hâfız İbrâhîm* ise yoksulluğu ve sıkıntıyı daha çocukluğunda tatmıştı. Tam bir başarı sağlamaksızın paralı asker, memur, ya da kütüphaneci olarak çalışmayı denedi, hep hastaydı. Bu şartların, şiirini damgalaması kaçınılmazdı. Yine de, öğreniminin yetersizliğine rağmen, açığını kendi gayretiyle kapayarak Arap edebiyatının hazinelerini edinmeyi ve şairlik şartlarına uyan şeyleri büyük çapta sindirmeyi başardı. Avrupa kitaplarını besbelli yalnızca bölük pörçük tanıdığı halde *Victor Hugo*'nun ve *Shakespeare*'in eserlerinden bazılarını Arapça'ya çevirdi.

Okuyucularının itibarını kazanmada yarış ettiği *Şevkî* gibi *Hâfız İbrâhîm* de tarihi konuları tercih ediyordu. Çağdaş konuları işlediğinde, onun eserlerinde de Şevkî ve diğerlerinde olduğu gibi, Mısırlıların milli mücadelesi sözkonusu oluyordu. *Şevkî*'den daha güçlü bir şekilde sosyal ve ekonomik problemlere ilgi duyuyordu. Bunlar, onun şiirine de yansıyordu, ama çağdaşlarının bu *"Nil Şairi"*'ni aynı zamanda '*"Sosyalizm Şairi"* diye anmalarını haklı çıkartacak ölçüde değil. Ne var k i, o, herkesi daha iyi çocuk bakımına sütçocuklarıyla ilgilenmeye, hayırsever cemiyetler kurmaya, pahalılıkla savaşmaya çağırmıştır. Şiirlerinde Mısır

halkının evsiz barksızlarına, aç insanlarına yardım etmeleri için zenginlere seslenmiştir. Ama, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, belki devlet memuru olduğu için, bu sosyal motifleri yine bırakmıştır.

Halîl Mutrân (1871-1949), gerçi o zaman Osmanlı hakimiyetinde olan, şimdi Lübnan'daki Ba'albek'lidir, ama genç yaşında Paris'e gelip orada eğitimini almış, daha sonra ömrünün büyük kısmını Mısır'da geçirmiştir. Suriye'den gelen göçmenler gibi onu da dolduran ateşli bir Mısır sevgisi, şiirlerinde yankısını bulur. Mesela birkaç *Shakespeare* dramının Arapça'ya çevirmeni olarak, en azından kendi şiirleriyle de bir o kadar, ününü perçinlemiştir. Şair olarak son derece üretkendi. Şiirlerini v.s. önce bir gazetede yayınlamış, sonra birincisi 1908'de Kahire'de basılan kitaplarda toplamıştır. Bunlardan önemli bir kısmı, dediğimiz gibi, daha önce Mısır'ın günlük gazetelerinde yayınlandığı için güncel politik konuları, özellikle de o günkü Mısır'ın milli mücadelesini tekrar tekrar ele alma imkanı olmuştur. Onun, hakkında bir şiir yazmadığı olay hemen hemen yok gibiydi. En çok da, o sıralar her yerde acınan milli mücadele kurbanları, başkanlar, genç siyasetçiler ve gazeteci *Mustafâ Kâmil* üzerine olan şiirleri, keza *Huda Sa'râvi* gibi Mısır kadın hakları savunucularının öncülerine övgüleri etki yapmıştır.

Halîl Mutrân'ın öbür eserleri gibi şiirlerinde de, Baalbek özlemi ve doğduğu şehrin çevresine özlem, kadın sevgisi, çeşitliliği içinde tabiata sevgi hep vardır. Gördüğü ya da gördüğünü söylediği her şey

onda şiir yazma, hatta şiirler yazma ilhamı uyandırırdı. Tabii, konu ararken sık sık eski tarihi ya da özellikle eski Arap kaynaklarını değil de yaşadığı çağın "*tam insan hayatını*" ele alan ilk yazar değildi *Halîl Mutrân*. Ama bu zamana bağlılık, onun asıl çizgisi oldu ve bu noktada şair olarak, ünlü *Şevkî*'den ayrılır. Şiirinin kurgusunda da klasik Arap nazmına, veznine ve kafiyesine *Şevkî*'den daha az bağlı kalmıştır; kıtaların ritmini, mısra sonlarını vs. istediği gibi değiştirmiştir. Vezinde, geleneksel kurallardan ayrılmayı kendine mübah gören öncülerden biridir. Fransızların ve İngilizlerin çoğu zaman hissedilir etkisi altında, özellikle tabiat tasvirlerinde ve aşk şiirlerinde, zengin nüanslı mecazlar kullanmıştır. Kendini, kendisinin de açıkladığı gibi bir "*yenilikçi*" ilan etmiştir ve belki de kasdettiği kadar devrimci olmasa da öyleydi.

Modern Mısır'ın en orijinal şairi, şiirinde olduğu gibi edebiyat eleştirisinde de yeni yollar arayan *Ahmed Zekî Ebû Şâdî* (1892-1955) idi. Duyarlı bir müzikalite ve resim-güzel sanatlar merakı, ona doktor ve bakteriyolog olarak sahib olduğu branş bilgisiyle bir arada şiir ürünlerinde de özel, o zamana kadar bilinmeyen imkanlar vermiştir. Onu genç Mısır yazarlarının belli başlı temsilcilerinden biri yapan özellik yalnızca görüş açısının genişliği değildir. O, Türk kaynaklarına değil, Batı kaynaklarına öncelik vermiştir ve *Şevkî*'nin tersine Türk kaynakları onu hiç etkilememiştir. Sonra, yalnızca çekinerek değindiği Arap kaynaklarına da Batınınkileri tercih etmiştir. Birçok edebi eserinin örneği İngiliz edebiyatıydı, öncelikle de *Shelly* ve

Keats. Bütün hayatını Mısır'da geçirmemiş olması önemlidir; gençliğinde İngiltere'de, yaşlılığında Birleşik Devletler'de yaşamıştır. O, sayıca az olan nesir hikayeleri sayesinde ve keskin edebiyat eleştirmeni olarak yalnızca şiirlerin usta şairi olarak değil aynı zamanda Mısır edebiyat birliğinin ve dergilerin kurucusu olarak da önemlidir. 1931 yılında onun başlattığı "*Apollo*" Yazarlar Birliği ve 1932-1933'de yayınladığı bu birliğin aynı addaki yayın organı özellikle ünlüdür. "*Apollo*" Dergisi'nde en iyi Mısır yazarlarından birkaçı yazmıştır. *Ebû Şâdî*'nin yazı tarzı gerçi durmadan değişmiştir ama bu dergide genel olarak eksistansiyalist eğilimler ağır basmıştır.

1892 yılında doğan *Ahmed Râmî*, kendi ifadesine göre çocukluğunde devlet hizmetinde doktor olan babasının gezgin hayatından, sonra da yalnızlıktan çok çekmiştir. Bir öğretmen okulunu bitirdikten sonra, bir okulda ders vermiş, sonra da kütüphaneci olarak çalışmıştır, ama ne çocuklarla ne de büyüklerle ilişkisi formal ölçütlerin üstüne hiç çıkamamıştır. Bütün ilişkiler ona fikren hitabedememiştir. Böylece, izleri şiirinin ince tarzında hissedilebilen bir melankoliye düşmüştür. Yıllarca, Mısır yazarlarıyla yakınlaşmaya çalışmış, İngiliz, Fransız, İran edebiyatlarının etkisini aramıştır. Sonuç, öz ve üslup bakımından hep aynı düzeyi tutturamayan, ama hep yalnız bir melankoliyle dolu şiirlerdir. Belki de onu Arap konuşma dilinde ya da, daha doğrusu Arapça'nın Mısır lehçesinde, kolay, "*zacal*" denen halk şarkısı tarzında yazmaya iten şey, onun melankoliye olan eğilimiydi. Birkaç halk

tarzı ozan, özellikle de *Umm Kulsûm, Ahmed Râmî*'nin şarkılarını bilhassa aşk şarkılarını söylemeyi seviyorlardı. En çok İngilizce'den Arapça'ya çevirdiği çok sayıdaki tiyatro oyunu Mısır'da kısmen Arap halk dilinde, kısmen de edebi dilde sahnelendi. Böylece, Arap halk dilinde yazdıklarıyla iki Dünya Savaşı arasındaki Mısır'da popüler olan genç şairlerin seçkinleri arasına girmiştir. Büyük bir öğrenci kitlesi, bugün onu halk edebiyatının yaratıcısı olarak izlemektedir

Paris Sorbonne'da okumuş ve sonra belli bir süre Almanya'da kalmış olan *Bişr Fâris* (1906-1963) ise tamamıyla başka özelliktedir. O, Almanca'ya vakıf pek az Arap yazarından biridir. Mısır'a dönüşünde edebi yazılar ve bunlar arasında da İslamiyet öncesi Araplık üzerine incelemeler yayınladı. Edebi yaratıcılığında onu modern Fransız sembolizmi kuvvetle etkiledi. *Paul Verlaine* ve *Charles Baudelaire*'e bağlılığına bir örnek, "*Yol Ayrımında*" adlı oyunudur. Bu, 1937'de yayınlanmış, sonra Fransızca'ya ve Almanca'ya çevrilmiş tam bir kitap dramıdır. Şüphesiz sahne için düşünülmemiştir. Baştan sona kadar, kendini maddi dünyadan sıyırmaya çabalayan ve fakat bu dünyaya batmış bir ruhun sembolü olan bir kızla, çağdaş toplumun tipik ürünü, soyut düşünme kabiliyeti olmayan materyalist bir adamın uzun sohbetlerinden oluşmaktadır. Yine de *Bişr Fâris*, modern Mısır edebiyatının tek sembolisti değildir ama, Mısır'da sembolizm, özgün şiirlere dönüştürülmektense daha çok hayran olunmakla yetinilmektedir. O bile hikayelerinin kitap olarak

toplandığı ciltte, bir tek sembolist hikayeyle yetinmiştir. Bu hikaye, ebedi hayat arayışını konu edinir ve güç anlaşılır bir hikayedir.

Şimdiye kadar sözkonusu edilen yazarlar, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce yazmışlardır. Gerçi içlerinden birkaçı, *Taha Huseyn, Tevfik el-Hakîm* , ve *Mahmûd Teymûr* gibi, faaliyetini daha sonra da sürdürmüştür, ama eserlerinin ana bölümünü 1945 öncesi yaratmışlardır.

Edebi iddiası olan eserlerin yanısıra Mısır'daki günlük basında, özellikle de haftalık dergilerde durmadan hikayeler ve tefrika romanlar yayınlanıyordu ve halen de yayınlanmaktadır. Bunların seviyesinden pek sözedilemez. Bunlar, okuyucu kitlesinin dikkatini çekmek için daha çok erotik güdülere seslenmekten hoşlanırlar. Bu durum, son zamanlarda kitap halindeki romanlar için de geçerlidir. Bu kitapların yazarları arasında *İhsân 'Abdu'l Kuddûs*, dikkati çeken bir kabiliyetle sivrilir. Yazı ve konuşma dilini maharetle bir araya getiren bir üslupla, kitaplarında her toplum katından sürükleyici olaylarla okuyucuyu sarar. Bu romanların bir kısmı Mısır'da filme alınmıştır.

Bu arada, son yıllarda Mısır'da, edebi ifadenin yeni yollarını arayan genç yazarlar ortaya çıktı. Bu yazarları ortak payda üstünde toplamak zordur. İçlerinden birkaçı çiftçi, işçi çocuğudur ve öğrenimlerini güçlükle sağlamışlardır. Kendilerinden öncekiler Mısır'daki hayatı işlediklerinde politik, hatta sosyal konularla pek nadir ve yüzeysel ilgilenmişlerdir, ama bunlarda, yani gençlerde

politika ve sosyal sorunlar çok önemli ve çoğu kez tek motif olarak başta gelir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bu genç yazarlar özellikle, mesela Panarabizm konusunu işlediler ki - o zaman öyle görünüyordu- Arap Birliği'nin kurulmasıyla gerçekleşmenin eşiğine gelmişti. İçlerinden yalnız pek azı ise Arap halklarının çeşitliliği nedeniyle, Panarap ve özellikle Arap Birliği düşüncesini zayıflatan ayrılıkçı eğilimlere hak verdiler. Ve az zaman sonra da bu eğilimler, Arap edebiyatının bölgelere göre dallanmasında ifadesini buldu. Özellikle Mısır'da 1952'den, yani Nâsır'ın gerçekleştirdiği ihtilalden beri bu böyledir.

Cumhuriyet Mısır'ında bu bölgecilik çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Folklorun geliştirilmesi, toplanması ve hakkında araştırmalar yapılması için enstitüler kurulmuştur. Modern endüstrileşmenin, bilindiği gibi Nasır rejiminin ana meselelerinden biri olan, yığınların proleterleştirilmesi öyle güçlü olmuştur ki, bu mesele yankısını günlük basında ve edebiyatta da bulmuştur. Gerçi Mısır hükümet sözcülerinin bazan iddia ettiği gibi edebiyatı egemenliği altına almamıştır, ama gittikçe daha çok yer alır olmuştur. Eski konuların yerine ve İslamiyet'in reformu sorununun işlenmesi zayıflayarak, "*sokaktaki adamın tutumunu*" gerçeğe yakın ele almak eğilimi artmıştır.

Bu genç yazarlardan bir bölümünde eksik olan husus, olgunluk ve üslup deneyimidir. Edebiyatçı olarak ortaya çıktıklarında, üsluplarından farkedilir ki, gazetecilikten gelmedirler. Bazen, yüksek sesli,

abartılı bir duygusallıkla donatılmış bir hitabetle etkilemeye kalkarlar ve bu da, *el-Manfalûtî*'nin ve daha önceki kuşakların benzer yazarlarının edebi Arapçasını hatırlatır. Ama *el-Manfalûtî* de, ne kadar dokunaklı olsa da coşku varken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yazar olarak ortaya çıkan gençlerin çoğunda, küçük adamın ezilmişliği ve acıları öyle sık, öyle tek düze tekrarlanır ki, hepsi bir örnek etkisi yaratır. Yazdıkları şeyin gerçek payından bu yüzden şüphe etmemek gerek. Kendilerinin, dürüst yaşantılarından söz ediyorlar; insan bunu okurken hissediyor. Ama, gerekli edebiyat formuna dökmede de, tam olarak ustalar. İçlerinden çoğu, kendilerini ve ailelerini geçindirebilmek için memur, öğretmen, vs. olarak çalışmak zorundadır, yani yaratıcı edebi faaliyete ancak iş dönüşü yorgun, hatta bitkin oldukları zaman başlayabiliyorlar.

Dediğim gibi, bu gençlerin çoğu kendilerini yalnızca hayatlarının o dar sahasında neler yaşadılarsa onu yazıya dökmekle sınırlamışlardır. Gerçi bu husus onların açısını daraltmakta ama öbür taraftan, nesir ve nazımlarını 1939-1945 arası Mısır yazarlarının realistlerinin hayal edemediği kadar realist yapmaktadır. Bu arada gençler yeni gerçekçiliklerini şüphesiz çok belli eğilimlerin hizmetine adamışlardır. Buna, 1921'de doğan, politik görüşleriyle Mısır'ın radikalleri arasında bulunan *Abdu'r-Rahman eş-Şarkâvî*'yi örnek verebiliriz. O, sırf politik yazılarının renginde ötekilerden pek ayrılmaz; ama toplumsal meseleleri işlediğinde, "*Dünya*" romanında olduğu gibi kendi yolundan gider. 1954 yılında basılmış bu romanda, Arap nes-

rine yeni bir anlatım tekniği kazandırmıştır. Kitap daha sonra çok kereler basılmış olup Fransızca'ya, İngilizce'ye, ve İtalyanca'ya çevrilmiştir. Olay, bir Mısır köyünde ağalarla fellahlar arasındaki açık ve gizli mücadele etrafında gelişmektedir. Otuzlu yıllarda geçmektedir. Fellahlar, arazilerini ellerinde tutmaya ve zaten az olan haklarını korumaya çalışırlar, buna karşılık çiftlik ağaları topraklarını genişletmek peşindedir. Yazar, onları başarıya ulaştırır ama sempatisi, her ne kadar ezilseler de, pes etmeyen fellahlardan yanadır.

1927 yılında doğan *Yûsuf İdrîs*, çağdaş Mısır edebiyatının bir başka önemli temsilcisidir. Mesleği doktorluktur ve daha yirmiüç yaşındayken yazmaya başlamışır. Edebi ürünü, bugün beş hikaye kitabı, iki roman ve çok sayıda tiyatro eserinden oluşmaktadır. Realist üslupta yazılmış olan bu eserlerin hepsi, halk yığınlarının hayatını, keza Mısır'ın tam bir bağımsız devlet olma mücadelesini işler. Bununla birlikte kısa bir süre sonra esnek bir bir anlatım üslubunun ustası olarak sanatkârâne kabiliyetler geliştirmiştir. Küçük öykü ve romanlarında en çok edebiyat diliyle Mısır'da konuşulan halk dilinin karışımını kullanır. Bu, her türlü dokunaklı coşkunun kaybolup gittiği ve *Mahmûd Teymûr*'un üslubunu hatırlatan özlü bir üsluptur. Yazar bu arada diline "*kahramanların*" pek çok değişen kişiliğine göre gerçekçi olarak çeşitlemeler kazandırır. Çiftçileri, aydınları, çeşitli memurları, zanaatkarları, esnafı, toprak sahiplerini, varlıklı burjuvayı sahneye çıkarır.

Yûsuf İdrîs'in karakteristik eserlerinden biri, 1959 yılında yayınlanmış ve yazarın bazı öteki yazıları gibi üç yıl sonra Rusça'ya çevrilmiş olan romanı "*Cinayet*"tir. Olay, bir sulama kanalında, öldürülmüş bir bebeğin cesedinin bulunuşuyla başlar ve yazar bu olayı birçok yöne doğru geliştirir. Önemli olan yalnızca bu cinayet değildir; arka planda toprak sahiplerinin fellahlara karşı genel tutumu ortaya çıkar. *İdrîs* büyük arazi sahiplerinin muazzam kudretiyle, yaşayamayan, ölemeyen, sömürülen çiftçilerin yoksulluğunu karşı karşıya getirir. Fellahların aç biilaç hayatlarını, varlıklarının monotonluğunu, anlamsızlığını ve onların sosyal milli problemler karşısındaki duyarsızlığını tasvir eder. Gerçi aynı konu, ondan önce *Muhammed Huseyn Heykel*, *Tevfik el-Hakîm* ve diğerleri tarafından işlenmiştir ama *İdrîs* anlatım tarzında onları öyle aşar ki, onu sadece en büyük realist olarak nitelemek haksızlık olur.

Bugün yazan orta yaş grubu Mısır edebiyatçıları arasında halka en yakın yazar, 1912 doğumlu *Necîb Mahfûz*'dur. Gerçi İkinci Dünya Savaşı arefesinde birçok tarih romanı yayınlamıştır ama hikayeleri ile bugünün Mısır'ını konu alan romanlarının yazım tarihi savaş sonrasıdır. Fellahları özellikle ele alan *eş-Şarkâvî*'den farklı olarak *Mahfûz*, herşeyden önce Mısır orta sınıfını, yani küçük burjuvayı işler. Bu toplum tabakasını, önce 1945'de çıkan "*Yeni Kahire*" adlı kitabında tasvir etmiştir ve o zamandan bu yana sık sık onunla uğraşmaktadır. Olayları ve durumları sade haliyle ortaya koyma konusundaki realist anlatımı ve kabiliyeti yönünden bu konuya

değinen, bizim burada adını andığımız öteki yazarlardan geri kalmaz.

Onda farkedilir bir değişim, politik havayı değiştiren 1952 Mısır İhtilali'nden sonra olmuştur. *Mahfûz* önceleri ara sıra bir bakıma da adet böyle diye, iktisadi reform sorunlarıyla ilgilenmişse de, şimdi yayınlarında neredeyse sırf sosyal problemlerle uğraşmaya başlamıştır. Buna bir örnek, 1956-57 yıllarında yayınlandıktan sonra bestseller olan üçlemesi "*İki Saray Arasında*"dır. Bu eser, işlediği kişilerin karakterlerine, yersiz bir duygusallığa düşmeden güçlü bir şekilde nüfuz ederek yazılmıştır.

Merkezde, burada da küçük burjuva yer alır; Hikayelerini Birinci Dünya Savaşı sonlarından İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar takibettiği Kahireli bir tüccar ailenin üç kuşağıdır (konu yönünden bu üçleme, biraz *Taha Huseyn*'in "*Mutsuzluk Ağacı*"nı andırır). Ama eğilim çok bellidir. Yazarın önem verdiği şey, Mısır'ın Milli Mücadelesi'ni tasvir etmek ve orta sınıf saflarından Mısır gençlerinin, Mısır işçi sınıfının hakları için mücadele etmekle, kanaatince canlı bir katkıda bulunduklarına işaret etmektir.

İşçi kesiminin mücadelesinde başarıyı orta sınıfın sözcülerine verme eğilimini öteki genç yazarlar reddetmiştir. Bunlar, hikayelerinde işçilerin hakları için mücadelesinde, sendikaların rolünü vurgulayan işçi çocuklarıdır. Bu tarz yazarların en iyilerinden biri, her ne kadar onun yazarlık düzeyinin sık sık salt gazeteciliğe ve hatta politik polemiğe düştüğünü tesbit etmemiz gerekse de, *Muhammed Sıdkî*'dir.

III. LÜBNAN

Lübnanlılar (bu bağlamda, ülkenin tepelik bölgesinin ve "*Lübnan Dağları*" çevresinin halkı da dahil), geçen yüzyılda ve kısmen de bu yüzyılda eski Suriye'de edebi başarıları tekellerinde bulunduruyorlardı. Bunun sebebi de, onların Batı Avrupa'yla, özellikle de Fransa'yla ilişkilerinde saklıydı. Misyoner okullarında ve misyonerlerce yönetilmeyen hıristiyan okullarında edindikleri özenli, sistemli eğitim, onları okuma yazmanın temel bilgilerinin çok üstüne çıkarmış, edebiyatla ciddi olarak ilgilenmeye itmiştir. Bunun sonucunda, Lübnan hıristiyanlarının, levantenlerin, dil ve yazarlık rönesansı sürecine aktif olarak katılmalarına şaşmamak gerekir. Temsilci niteliğindeki eserleri Arapça'ya çevirmişler. Arapça sözlükler yayınlamışlardır. Aynı şekilde burada Arap orijinal edebiyatı da önemli ölçüde ortaya çıkmıştır. Kültürlü çevrelerin hıristiyan ya da müslüman Lübnanlıları, dışarıda taklid edilen zengin bir Arapça gazete ağı yarattılar.

Ne var ki, birçok hıristiyan, bu arada da birçok yazar, 1860'dan itibaren, hıristiyan takibatı Suriye'de artınca, oradan göç ettiler. Türk egemenliği, hıristiyan olmayan komşularının uyguladığı baskı, onları göçe zorladı. Edebi faaliyette bulunmak iste-

yenler, bu atmosfer içinde esarete boyun eğiyordu. Göçmenlerin bazısı Mısır'a gitti ve orada, yukarıda anlattığımız gibi, gazeteci ve edebiyatçı olarak Arap kültürü ve dilinin yenileşmesi sürecinde önemli işlevler gerçekleştirdiler. Diğerleri, Kuzey, Orta ve Güney Amerika yolunu tuttu ve orada, Arap edebiyatına yeni hamleler kazandırdılar (Bundan ayrıca söz edilecektir). Kabiliyetli yazarların göçü, tabii ki Lübnan'da düşünce ve edebiyat yeteneklerinin yoksullaşması sonucunu doğurdu ve orada ve Suriye'de Arap edebiyatının yaratıcılığını öylesine zedeledi ki, bütün bu bölgenin bugüne kadar kendine gelip gelmediği şüphe götürür. Ama burada öte taraftan da şuna işaret etmek gerekir; ancak 500.000'i Beyrut'ta yaşayan toplam iki milyon nüfusu olan Lübnan'da birçok üniversite vardır. Burada, Lübnan'ın başkentinde dört iyi yüksekokul vardır. Bunlar, Fransız Cizvit Üniversitesi, Lübnan Milli Üniversitesi, Amerikan Üniversitesi ve İskenderiye Üniversitesi'yle organizasyon yönünden bağlı Mısır Üniversitesi'dir.

Birinci Dünya Savaşı, Lübnan'a, oradaki aydınların bir kısmının umut bağladığı devlet bağımsızlığını getirmedi. Yine de Lübnan Cumhuriyeti, Fransız mandasına girdiği zaman kraliyet bölgesi Osmanlı yönetiminin sınırlarına kadar genişledi. Böylece Lübnan, esası çeşitli müslüman ve hıristiyan gruplarından oluşan mükemmel bir çoğulcu topluma sahip oldu. Lübnan müslümanlarının milliyetçi unsurları, Fransızların hıristiyanları tercih edeceğinden endişeleniyorlardı ve böylece iki grup halk arasında gerginlik başladı.

Bunun da yankısı günlük basınla politik hayatta ortaya çıktı. Ama aynı dinden olan halk tabakaları arasında, hatta bu tabakaların her biri içinde, milli hedefler ve savaş metodları üzerinde fikir birliği yoktu. Lübnan'da ikinci en güçlü grup olan sünnilerin sözcüsü sayılan kişiler, başka bir Arap müslüman devlete yanaşmayı, federatif bir eklenmeyi, hatta onunla birleşmeyi savunuyorlardı. Onların düşüncesi, böylece sünnilerin çoğunluğunu garantilemekti. Bu plana, her şeyden önce Lübnan toplumunun (hıristiyan) marunilerinin yönetici grubundan büyük bir bölümü karşı çıktı. Onlar, Fransa'ya ve Fransız kültürüne geleneksel iyi bağlarla bağlıydı. Onların görüşlerine bakılırsa Lübnan, yapısı itibarıyla bütün öteki Arap ülkelerinden farklıydı.

Bu teoriyi sağlamlaştırmak için, Hıristiyan Lübnan Arap edebiyatında 1930'larda "*Fenikecilik*" denen doktrin geliştirildi. Buna göre Lübnanlılar, ırk kökeni bakımından Arap değil, Fenikeliydi ve kültürce Akdeniz devletlerinin bir parçasıydı. Araplara yalnızca Arapça bakımından bağlıydılar. Bu hipotez, güçlü bilimsel bir donanımla birçok bildiride savunuldu. İlke bakımından Fenikecilik, Kıptilerin kültürlü çevrelerinin (ama aynı şekilde bazı İslami grupların da) aşağı yukarı aynı zamanlarında ve benzer eğilimle Mısır'da propagandasını yaptıkları -daha önce ele aldığımız- Firavunculuğu hatırlatmaktadır. Lübnan "*Fenikeciler*"i açıkça demokratik düşünceleri, "*Akdeniz Politikası*"nı, batıya yönelişi savunuyor ve teokratik eğilimlerinden dolayı suçladıkları ve "*çöl*" hayat tarzı ve tipik şark

diye reddettikleri müslüman Araplarla birleşmeye karşı çıkıyorken, Mısır Firavuncularının net politik hedefleri yoktu. Başka bir deyişle Fenikecilik, Fransa'ya yaslanma ve her türlü Arap şovenizmini reddetme taraftarıydı.

Zamanında çok itibar gören bu ideoloji, Lübnanlıların milli kimliklerinin bilincine varma arzularıyla örtüşüyordu. Özellikle ülkenin hıristiyanlarının sözcülerinden ve bunlar arasında da marunilerden bazıları Fenikeciliğin en gayretli savunucularındandı. Onlar, tabii en çok Lübnan'la Arap ülkeleri arasındaki temel farkları ortaya çıkarmayı amaçlıyorlardı ve gözlerini Fransa'ya dikmişlerdi. Fenikecilik teorisinin etkisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve daha sonra zayıflayınca, bu çeşit ideolojik gayretler bitmedi. Sonuçta, Batı Avrupa'nın, özellikle de Fransa'nın düşüncelerine ve diline eğilim gösteren, Arap dilinde bir edebiyat doğdu. Komiktir ki Lübnan, içinde Fransız egemenliğine karşı mücadele hareketlerinin oluştuğu bütün Arapça konuşan ülkeler içinde, Fransa'ya en çok tabi olan ülkedir. Lübnanlıların, milli ve kültürel bağımsızlıkları için Fransız etkilerine karşı savaşa katıldığı bütün o yıllarda aralıksız olarak bir sürü Fransızca kitap, onlar tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bu alanda en üretken yazarlardan biri, 1904 doğumlu *Kerem Mulham Kerem*'dir. Mesleği gazete yayıncılığıdır, kendisi duygusal hikayeler yazmıştır. Yani Lübnan'da da önemli olan şey, Mısır'ın edebiyat meraklısı çevrelerince hem cazip, hem de şaşırtıcı bir hedef olarak gözönünde tutulan o kültür politik kendini sorgulamadır. Ne var ki, bu

kültür politikası mücadelesi Lübnan'da daha az sert yürümüştür. Çünkü kültürlü çevrelerde Batı Avrupa ve özellikle Fransız uygarlığı hayranlığında bir azalma olmadan devam etmiştir. Ancak son zamanlarda sol kanata sempati duyan birçok genç yazar, Batı dünyasının ahlaken düşüşünü hissediyor ve onun yaklaşan sonundan emin, Fransa'nın ya da Amerika'nın düşünce tarzı ve üslup özelliklerine fazla yaklaşmaktan korunmak istiyorlar.

Lübnan'da yazılan Arap şiiri, önce Osmanlı, sonra da Fransız hakimiyetine karşı oluşlarını ilan etmek için sürekli olarak kullanılan kalıplardan yararlanıyordu. Şiirler, birinci ve belli bir dereceye kadar İkinci Dünya Savaşı'na kadar, iyice, Fransızlardan alınma romantizmden ve sonra da yine Fransız taşrasına hakim sembolizm tarafından etkilenmişti. Ama, mesela *Bişâra'l-Hûrî* tabiat şiirleriyle sınırlı kalmamış, güncel konuları da işlemiş ve bu bakımdan Lübnan'ın ve komşu Arap devletlerinin olaylarını konu olarak seçen bir şiir sanatının öncüsü olmuştur. Yayıncılar gibi şairler de, bu anlamda "*Sanat Sanat İçindir*" ilkesine sırt çevirip Lübnan'ın (mesela Fransız hakimiyetini protestolarla) milli sorunlarıyla, Arap birliği düşünceleri ve sosyal reformlarla uğraşmaya başladılar.

Bu arada Lübnan'da nesir, salt nazım ifadenin üstündeydi. Mısır'daki gibi dergiler hikaye ve

1. Karşılaştırın: G. E. von Grunebaum, Modern İslam, Berkeley and Los Angeles, 1962, XI. Bölüm.

küçüköykülerle doluydu, aynı şekilde bazı yazarlar hikayelerini kitaplaştırıyordu. Dergilerden, Beyrut'ta yayınlanan iki tanesini anmak yerinde olur: 1942'de kurulan *"el-Edîb"* (*Yazar*) ve 1953'den beri mevcut olan *"el-Edeb"* (*Edebiyat*). Katkıda bulunanlar, öncelikle Lübnanlılardı ama başka yazarlar da hikayeleri, denemeleri ve eleştirileriyle katılıyordu. Her iki dergi de Arap dünyasında, en azından Doğu Arap dünyasında çok yaygındır.

Lübnan'daki hikaye ve roman yazarları, eserlerine konu olarak sıkça, ülkenin tarihi yönden önemli devirlerinin olaylarını alırlar. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren ise konu alanını, şiirlerde olduğu gibi nesirde de Lübnanlı göçmenlerin kaderlerini her çeşit varyasyonlarla işleyerek genişlettiler. Hıristiyan yazarlar -ama yalnız onlar değil müslümanlar da- en çok göçmen insanı, statüsüne uygun bir geçim ve ün sağlamak için gurbete giden şahsiyet olarak göklere çıkardılar. İç çatışmalarda bu insan, içinde insanların gerçi manevi değerlerce zengin, ama dünyevi değerlerce yoksul olduğu eski dünyaya yenisini tercih etmektedir. Göçmenler, öncü olarak çabucak zenginleşen ülkelere gelirler; risklere aynı Amerikan romanlarındaki maceracılar gibi atılarak *"Vahşi Batı"*'yla kahramanca mücadele ederler. Olay dokusunun merkezinde yer alan bu kahraman tipi, Arap edebiyatında daha önceleri yoktu. Amerikalıların bu *"fiction"* yazarlarınca belirlenmiş modelden farkı, Lübnanlı kahramanlarını, sonunda memleketlerine geri döndürüp, onları bir daha vatanlarını terk etmeyeceklerine yemin ettirmesidir. Bu Lübnanlıların çoğuna ruhen yakın olan

ve onlarca bu yüzden sıkça tercih edilen konu da, köyden şehire göçtür; yani insanlar ülke içinde kalırlar. Şehre göçten sonra hep, terkettikleri köylerini özlerler. Köyün tabiat güzellikleri tasvirleri, keza öbür taraftan da kırsal kesimde hakim olan feodal hayat tarzına eleştiriler de bununla bağıntılıdır.

Son zamanlarda Lübnan yazarları roman ve hikayelerde daha çok, etkiyi artırmak için daha keskin bir realizme kapılmışlardır. Daha 1936'da *Halîl Takiyü'd-Dîn,* bu eğilimde hikayelerden oluşan bir kitap yayınladı: "*Hayattan On Hikaye*" Kendisi, hükümet hizmetindeydi ve hariciyeciydi. Bu kitap, onun edebiyat dehasını kanıtladı. Lübnan'daki köy hayatını ve bu çiftçilerin mizacına ve geleneğine öylesine nüfuz ederek anlatır ki çevre, o zamana kadar oraları hiç bilmeyen kişilerce tam manasıyla "*bildik*' olur.

Bu akımın ünlü bir başka Lübnanlı edebiyatçısı, *Tevfik Yûsuf 'Avvâd*'dır. Yazar olarak o da 1930'larda ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yalnızca gazeteciliğe ve politikaya yöneldi. "*Ekmek Kapısı*" adlı romanı, Arap milliyetçiliğine bir çağrıdır. Lübnan'dan göçün sorunları ve acı çeken küçük adamın sıkıntıları burada yansıtılır. Çerçeve, sık sık, yazarın yayıncılıktan edindiği tarihi geriye dönüşlerle genişletilmiştir. Ayrıca, kısa ve kendi içinde iyi kurgulanmış, sürükleyici hikayeler de yazmıştır. Bu romanda ve hikayelerinde ise insan dertleri ve şanssızlıkların anlatımı üstün gelir. *'Avvâd,* olay kahramanı olarak hayatın darbesini

yemiş, her türlü çareden yoksun dertlileri ve sıkıntılıları seçer. Kendine öncekileri edebi realizme öylesine aşar ki, Mısırlı *Mahmûd Teymûr*'la karşılaştırmalar yapılabilir. Çoğu zaman bu tip kaderlerin tasvirinde öyle ayrıntıya dalar ki, sinirleri duyarlı okuyucuyu adeta iter.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve daha sonra realizm, akım olarak Lübnan edebiyatında güçlenmiştir.

Mârûn 'Abbûd (1886-1962), yukarıda az önce değindiğimiz konuları enine boyuna işledi. Klasik ve modern edebiyat üzerine son derece ilginç eleştiriler yayınladı, ama aynı şekilde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan az önce hikayeler ve romanlar yayınladı. "*Cüceler ve Devler*" başlıklı kitabında, tipik hayat hikayelerini işlerken, küçük insanların günlük hayatını zevkle anlatır. Tarih romanı "*Kızıl Emir*" burada Emir Beşîr'in (1789-1840 arasında hüküm sürmüştür) kaderini anlatır- ona, feodalizmle hesaplaşma fırsatı verir. Başka hikayelerde edebi gizlilik içinde, iki yüzlülükle suçladığı hıristiyan din adamlarına saldırır. Eleştirel yazıları içinde Beyrut'ta 1959'da yayınlanmış "*Geçip Giden Birinin Notları*" anılmaya değerdir; bu, tek tek kişiler hakkında ve edebi problemler hakkında denemeler ve birçok edebiyat eleştirisi yazısını içerir.

Aynı şekilde *'Omar Fâhûrî* (1896-1946) de, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Arap milliyetçiliği hakkında yayın yapmaya başladığından beri kendinden söz ettirmiştir. Daha 1913'de "*Araplar Nasıl Kendine Getirilir?*" başlıklı bir kitapçık kaleme

almıştı. Aynı dönemde, herhalde Suriye'deki bir gizli Arap örgütünün üyesi olarak Türk hakimiyetine karşı aktif rol almıştı. 1914-1918 Savaşı'ndan sonra Paris'te hukuk okudu; sonra Lübnan'a geri döndü ve çok yönlü bir yazar olarak etkinliğini sürdürdü. İki savaş arasında solcu çevrelerle dost olunca, onların organı, 1941'den beri Beyrut'ta çıkan "*et-Tarîk*" *(Yol)* dergisinde görev aldı. Savaş sırasında düzenli olarak faşizme ve nazizme karşı yazılar yazdı. Aynı zamanda yeni Rus edebiyatından Arapça'ya çeviriler yaptı. *Mârûn 'Abbûd* gibi son derece gerçekçi bir şekilde küçük adamın yaşayışını mesela fragman olarak kalan o enfes hikaye "*Müteveffa Hannâ*" da tasvir etti. Bu hikaye başkaları tarafından da, kendisini ölü sayacak kadar uzun süre, ölü sayılan bir adamı anlatır.

et-Tarîk dergisinin sürekli adamı ve bir müddet de bu derginin redaktörü, *Raif Hûrî* idi. O, Arap basınında İngiliz ve Fransız mandasını ve sonra da aynı şekilde Lübnan manda rejimini eleştirmiş bir yayıncı, ama tarih romanlarının da yazarıydı. Bu romanlarda eski devirlerin egemen çevrelerine ve halkı ezenlere saldırıyordu. Ancak niyeti açıktı; kastettiği geçmiş değil, şimdiydi.

İlginç bir şey, çağdaş Lübnan edebiyatına kadınların aktif katılımıdır. Burada kendilerine birinci sınıf bir yer garantilemiş durumdadırlar. Mısır'da *Meryem Ziyâda* adında bir hanım- Mısır'dan söz edilirken adı geçmişti- Arap kadın yazarların eşit hakları için mücadele verdi. Ama bu mücadele Lübnan'da kazanıldı ve kadınlar artık

kendilerinin bir yığın edebiyat ürünüyle "bu branşa" ait oldukları için, kendilerini savunmalarına sebep yoktur. Bu bağlamda anılması gereken bir isim, 1937 doğumlu *Leylâ Ba'albakkî*'dir. Anne babası, zengin ve köklü bir şii müslüman aile, ona yazmayı ve incelemeyi yasaklamıştı. Ama o -babası ve annesiyle sürekli çekişme halinde- memur olarak geçimini kazandı. 1958 yılında ilk romanı "*Yaşıyorum*" çıktı ve birçok dile çevrildi. Genç yazarların çoğunun yazıları gibi büyük çapta otobiyografikti. Eksistansiyalizmin etkileri sezilmektedir. *Leylâ Ba'albakkî*, her şeyden önce, yaşıtlarıyla tartışmalarını ve yaşantılarını anlatır. Daha önemlisi onun okuyucuya genç, kültürlü bir Lübnanlı kızın düşünce ve duygu dünyasına ve tepkilerine nüfuz etme imkanı vermesidir. Romanlarından öteki ikisi de "*Maskesiz Ben*" ve "*Korku Saçan Tanrılar*" Lübnan'da büyük başarı kazanmış, Avrupa'da da tutunmuştur.

Modern Lübnan edebiyatını böylece yalnızca karakteristik temsilcilerini ele alarak aydınlatık. Etkisi, Lübnan'ın dışına taşmıştır, mesela Suriye'de ve Irak'ta bu etki çok bellidir.

IV. SURİYE

Suriye ve Lübnan, birçok ortak kültür mirasından yararlanır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, burada Arap dili ve edebiyatına ilgi canlanmış ve dünya edebiyatından çeviri hareketi yoğun olarak başlamıştır. Yalnız, bu iki ülke Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın egemenliğiyle birbirinden ayrılınca, bu gelişim çatallaştı. Suriye'nin yazarları, Lübnan'ınkinden farklı yollara saptı. Lübnan'ı belirleyen dini cemaatlerin çok oluşundan farklı olarak Suriye, dini bakımdan nisbeten az parçalanmıştır. Buna karşılık, pek sık ihtilal ve karşı ihtilallere götüren siyasi ihtiraslara sahne olmuştur. Kamu hayatının bu atmosferi, edebiyata ve tabii günlük basına özel damgasını vurmuştur. Bölgesel basın, burada öteki Arap ülkelerinden çok daha güçlü olarak karşıt görüşleri sert bir şekilde formüle etmeye dikkat eder. Resmi gazete yasakları çok sayıda ve tekrar tekrar gelir. Yasaklananların yerine yenileri geçmiştir. 1920-1939 yılları arasında Suriye'de çoğunun ömrü birkaç sayıda bitmemişse bile bir yılı aşamayan 375 adet çeşitli gazete yayınlanmıştır. Bunların çoğu, ülkenin politika, edebiyat ve tabii gazetecilik merkezi Şam'da çıkmıştır. Gerçi az önce anılan şartlar, iki dünya savaşı arasındaki devreye, Fransız mandasına aittir, ama aynıyla 1945'te devlet bağımsızlığına ulaşmış olan Suriye için de geçerlidir.

Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de, Fransız

manda yönetimi sırasında yazarlar ve yayıncılar için ekseri en çok Fransa veya batı ülkelerinden birinde okumuş bir aydın seçkinler grubu sözkonusudur ve bu durum şimdi de değişmiş değildir. Ne var ki, "*Fransızlaştırma*" etkileri Suriye'de pek derine gitmemiştir. Lübnan'dakinden farklı olarak burada, ne politik alanda ne de yazarlık alanında milli hareketlere bir engel oluşturmamıştır. O halde, Suriye edebiyatının iki dünya savaşı arasında tam bir gazetecilik damgası taşımasına şaşmamalı. Mesela şiir, devlet bağımsızlığına yönelik politik eylemlerin giderek önemli bir yönünü meydana getiriyordu. Buna bir örnek, *Hayrü'd-Dîn ez-Ziriklî*'nin şiirleridir. Halk toplantılarında bu şiirler okunuyor, yürüyüşlerde bildiri olarak dağıtılıyordu. Suriye edebiyatında nazım nisbeten az kök salmıştır; henüz sağlam değildir. Çoğunlukla hem içerik hem de form bakımından klasik Arap şiir sanatının taklitleri sözkonusudur. Suriye'nin entelektüel çevrelerinde de, Mısır ve Lübnan'ın nazım ve nesrine Amerika göçmenliğinde yaşayan Lübnanlı yazarların etkisiyle öncelik veriliyor denebilir. Lübnan edebiyatı zaten genellikle, hatta şüphesiz daha yüksek düzeydedir.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Suriye'de yazılmış şiirlerin düzeyi, oradaki nesir düzeyine uygundur. Aynı zamanda araştırıcı olan iki önemli şair, memnun edici bir istisna oluşturur; onların yazdıklarında kalite vardır. Ama sanat gelişimleri 1914-1918 tarihleri öncesine dayanır. O yıllarda eserlerinin esas bölümünü yayınlamışlardı. Belki de, ikisinin de Suriye'nin azınlık gruplarından gelmesi tesadüf değildi; biri Dürzi'ydi, öteki Kürt.

İlki, yani *Şekîb Arslân* (1869-1946), Lübnanlı saygın bir Dürzi ailenin oğluydu. Aynı zamanda *Muhammed 'Abduh*'un öğrencilerindendi; *'Abduh* Beyrut'ta iken onunla temas halindeydi. Gazetelerde de yazan *Arslân*'ın resmi kariyeri Türk yönetim teşkilatında memuriyetle başladı. 1917'den itibaren önce Almanya'da, sonra da İsviçre ve Fransa'da yaşadı, ama Suriye'ye yalnızca arada bir ve belli sürelerle gitse de hep Suriye'nin problemleriyle uğraştı. Daha onsekizinde bile değilken ilk şiirlerini yayınladı. Daha sonra *Chateaubriand*'ın ve öteki yazarların hikayelerini Arapça'ya çevirmeyi denedi. İslamiyet'in tarihi ve coğrafyası üzerine gazete yazılarına paralel olarak, *Arslân*'ın 1939'da kesin olarak Suriye'ye yerleşmesini ve Şam'daki Arap Dil Akademisi başkanlığına seçilmesini sağlayacak değerde, çok ayıda filolojik incelemesi çıktı. Birçok başka Arap edebiyat araştırmacı ve bilim adamı, çalışmalarında Batı Avrupa metodlarından yararlanırken, *Şekîb Arslân*, Arap sistemcilerinin gelenek ve tekniğini tercih etti. Avrupalı şarkiyatçılara bu tekniği esas Araplığın ve İslamiyet'in hakiki ruhuna daha iyi uyduğu gerekçesiyle, sürekli karşı çıkarmıştır.

Bu dönemin sivrilen ikinci Suriyeli yazarı, *Muhammed Kurd Alî* (1876-1953), adından da anlaşıldığı gibi Kürttü (annesi Çerkezdi) ve Şam'da doğmuştu. Orada ilkokulu bitirdi. Sonra gazeteci, aynı zamanda da aylık edebiyat dergisi "*el-Maktabas*" (*Yansıma*)'ın yayın yönetmeni oldu ve işi gereği Kahire, Paris, İstanbul ve Roma'da bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Şam'da

eğitim teşkilatının yönetimini üstlendi. Bu yüksek mevki ona, 1919'da orada "*Arap Bilimler Akademisi*"ni kurma ve akademinin sözcüsü olarak iki yıl sonra da, "*Şam Bilimler Akademisi Gazetesi*' ni yayına sokma imkanı verdi. Bu dergide onun yayın yönetmenliğinde, yıllar boyunca değerli dilbilim ve edebiyat bilimi incelemeleri yayınlandı. Eğitimci olarak etki alanında ve araştırmalarını desteklemek amacıyla Avrupa'da Fransız ve İngiliz Üniversiteleri'ne devam etti. Seyahat ve izlenimlerini çok sayıda kitapta kaleme aldı. Kalıcı önemde eseri, Arap tarihi ve edebiyatı incelemeleri, özellikle de ülkesinin tarihini ilkçağdan 1921 yılına kadar anlattığı altı ciltlik kitabı "*Suriye'nin Bölgeleri*"dir. 1948 yılında Şam'da hatıratım üç cilt halinde yazdı. Bu kitaplar hem insani belge hem de çağ tablosu sunması açısından eğiticidir. Ayrıca Arap klasiklerinden çok sayıda el yazmasının yayınlanmasında çok başarılı oldu; bu el yazmaları tarih, edebiyat ve sanatla ilgilidir.

Burada şunu da belirtmeli ki *Muhammed Kurd 'Alî* 'iyle aynı zamanda ve daha sonra da onun etkisi altında Suriye'de, Mısır'da ve Lübnan'da başka araştırıcılar da ilk Arap elyazmalarını ekseri bilimsel açıklamalarla baskıya hazırlamıştır. Bu işte bazen Avrupalı şarkiyatçıları izlediler, bazen eski devirlerde Arap bilginlerinin yaptığı gibi daha çok metin açıklamasının tasvir edici tarzını seçtiler.

Şekîb Arslân gibi *Muhammed Kurd 'Alî* de muhtemelen yazardan çok araştırıcıydı. Onların döneminde Suriye'de şairler ve bilim adamlarından çok popülerliğe ulaşan hem romancı hem de hika-

yeciler oldu. Oysa yazdıklarının düzeyi her zaman iyi değildi, belki de işte bu yüzden popüler oldular. Suriye'de de, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, hikaye dergileri yayınlanıyordu. Başka dergiler, günlük gazeteler de tarihi konularda uzun hikayeler ve tefrika romanlar, polisiyeler v.s. yayınlıyordu. Bütün bunlar nisbeten büyük bir okuyucu sayısını çekiyordu.

Genel olarak Suriye'de Arap hikayesi, İngiliz, Alman, ya da Rus etkisinden çok Fransız etkisindeydi. *Alexandre Dumas* (*Baba ve Oğul*), *Gide*, *Mauriac*, *Proust*, *Duhame*l ve özellikle de *Maupassant* okunuyordu ve bu Suriye yazarlarında da belliydi. Etkilerine girdikleri yazarlara ve kendi mizaçlarına göre, tarihi konuları, toplumsal eleştirel konuları, realist tasvirleri veya romantik havalı hayal ürünlerini tercih ediyorlardı. Bu, modern Suriye şiiri ve dramı için de geçerlidir. Tabii ki iki dünya savaşı arasındaki dönemde yazma tarzlarında farklılıklar ortaya çıktı. Ama sürekli olarak bir hayal kırıklığı havası, hali ve geleceği dert etme havası hatta bir "*kaçış*", yani esas problemlerden sıyrılıp yeni üslup orijinalitelerinde ifadesini bulan bir kaçış kendini belli eder. Bu hedefsizliğin sonucu olan ruhi ve edebi karmaşa bugün de şurada burada Suriye edebiyatında belirleyicidir.

Mısır'da ve Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de tarih romanı ve geçmişe yönelik hikaye türü başlangıçta ön plandaydı. Ancak belli bir süre sonra , ister gerçekçi, ister duygusal zeminde olsun şimdiye yönelik anlatılar ortaya çıktı.

Tarih romanlarının en seçkin yazarı, *Ma'rûf el-Arnavût* (1892-1948) idi. Başlangıçta o da öbürleri gibi, günlük basında yayınladı, Fransız sahne eserlerini ve hikayelerini Arapça'ya çevirdi ve ancak yan uğraş olarak kendi edebi yaratıcılığına zaman ayırdı. Daha sonra dediğimiz gibi, tarih romanları yazmaya koyuldu. Böylece aşağı yukarı yirmi otuz yıl önce *Corcî Zaydân*'ın Mısır'da bulunduğu edebi konuma o Suriye'de gelmiş oldu. Gerçi *Zaydân* gibi çok tarih romanı yayınlamadı, ama bu türü Akdeniz'in doğusundaki hıristiyan devletlerin okuyucularına ilk getiren o oldu. *Corcî Zeydân* gibi o da konu olarak Arapların ve İslamiyet'in geçip gitmiş parlak devrine bağlandı.

"*Kureyş'in Efendisi*" başlıklı ilk tarihi romanında, *Hz. Muhammed*'i işledi. Kitap 1929'da yayınlandı ve iki yıl içinde üç baskı yaptı. Yazarına "*Şam Arap Bilimler Akademisi*" üyeliği kazandırdı Başarı, onu halife *Ömer* üzerine 1936'da iki ciltlik bir hikaye ve İspanya fatihi *Târık bin Ziyâd* üzerine bir roman yazmaya cesaretlendirdi. Bu kitap, 1941'de yayınlandı ve 1942'de *Hz.Muhammed*'in kızı *Fatma* üzerine bir roman daha yazdı.Bu romanların hepsinde edebiyat ve hakikat içiçedir. Sonlarına eklenen bibiliyografik ekler, yazarın bilimsel bir şekilde yürütüğü kaynak araştırmasının kanıtıdır. Ama tarihi yönden kanıtlanabilir olayları ve figürleri, kurmaca olaylar çerçevesine yerleştirir. Bu kurmacalar, şairlerin karşılaşmaları, savaşlar vs. olduğunda, çoğu zaman oldukça sürükleyicidir. Ama aşk entrikalarının ya da sarsıcı, trajik sürprizlerin tarihin akışı içine yerleştirildiği yerde

bile, olayın düğümü bazen çok güç bağlanır. Yine de böyle romanların, bu olayları okulda öğrenip seven ve bunları *el-Arnavût*'da geçmişi o atmosfer içinde gözünün önüne getirebilen bir şekilde tekrar bulan okuyucu kitlesine, nasıl etki ettiğini anlamak zor değildir. Öte yandan, yazara sahne ihtiyaçları ve dramaturji bilgisinin bu romanlara gerçek havayı vermede yardımcı olması da mümkündür.

el-Arnavût'un karışık olayları ve kahramanların karakterlerini sürükleyici, aksatmadan kurgulamak kabiliyeti, öbür Suriyeli yazarlarda yoktur. Bu yüzden de, Suriye'de başka yazarlar küçümsenmeyecek sayıda tarihi konulu hikayeler yazmışlarsa da o, tarihi romanların neredeyse ilk yazarı olarak bilinir. Ne var ki, ötekiler serbest hayal gücüyle donatacakları yerde, Arap tarihinin gerçeklerine fazlaca sıkı tutunmuşlardır. Bu sebeple geçmişi *Corcî Zaydân* veya *el-Arnavût* gibi aydınlatamamışlardır. Ama *Walter Scott* gibi, okuyucuların hayal gücünü harekete geçirmişler, Suriyelilerin Fransız mandasıyla savaşında bilinçlerini yükseltmek ve Batı medeniyetinin İslam dünyasına üstün olmadığı konusunda inandırıcı olmak için, eski devirleri övmekle yetinmişlerdir. Tarih konusundan yararlanan hikayecilerden, burada 1906 doğumlu *'Alî et-Tantâvî*'yi anmak gerekir: Yirmi yaşından beri üretken bir gazeteci ve Suriye'de olduğu gibi, öteki İslam ülkelerinde de resmi davalara gönüllü bakan başarılı bir avukat. Gazete yazıları yanında altmış kadar hikaye yazmıştır. Ekserisi tarihi, azı toplum eleştirisi konuludur ki, bunların birkaçını 1940'da "*İslam Tarihi'nden*"

başlıklı kitabında toplamıştır. Genel olarak İslamiyet öncesi dönemden Abbasi'lere kadar Arap doğusundan müslüman fethindeki İspanya'ya kadar ki olayları işler. *et-Tantâvî*, kendiliğinden bazı ayrıntılar eklemiş ve konuşmalar, tartışmalar uydurmuştur. Ama, genelde geçmişin sadık bir tablosunu vermiştir. Olaylarının yerlerini ve zamanlarını daha gerçek göstermek için, hikayelerine bazan, genellikle girişte, tarihi bütün sayfalar verir ve bu yüzden de sıkça "tarihi röportajlar" etkisi uyanır.

1918 yılında doğan *Selaha'd-dîn el-Munaccid* daha genç olup, o da tarih hikayelerinin üretken bir yazarıdır. Meslek itibarıyle öğretmen ve hukukçudur. Şam'da ve Paris'te okumuştur, Arap el yazmalarının araştırılıp yayınlanmasıyla uğraşmıştır. Aynı zamanda Şam, Beyrut ve Mısır'da çıkan çeşitli gazetelerde tarih hikayelerini yayınlamıştır. Bu hikayelerin ilham kaynağı, az önce andığımız el yazmaları ve Arabistik konusundaki bilim kitaplarıdır. Hikayelerin bir bölümü, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir dizi toplu kitapta yayınlanmıştır. Konu yönünden *et-Tantâvî* gibi Arap ve müslümanların tarihine bağlanır. Ama *et-Tantâvî*'den farklı olarak bilgilerini aslında son derece ilginç, üslub bakımından pırıl pırıl hikayelerin yalnızca fonu olarak kullanır ve bu hikayeler çoğu zaman ancak dolaylı yoldan eski zamanların olaylarına dayanır. Yalnız bu da değil. *et-Tantâvî* konu seçiminde tarihin parlak zirvelerini esas alırken, *el-Munaccid* çoğunlukla insani, çok insani olana, şarap ziyafetleri, dans zevki, sarhoşluğun dağıtma halleri v.s. gibi konulara

öncelik verir. Okuyucu bu tip şeylerin kendisine tumturaklı mısralarla sunulmasından daha çok, böylesinden hoşlanır. Tarihi olayları bu türlü işleme tarzıyla *el-Munaccid*, duygusal ya da dramatik olarak tarih değil şimdi üzerine yazan yazarlara yaklaşmış olur.

Romantik ekol, bütün o kötümser duygululuğuyla Suriye edebiyatına daha Birinci Dünya Savaşı sırasında girmiş ve o zamandan beri de hep süregelmiştir. Doktor *Subhî Ebû Garîma*'nın hikayeleri ve şiirleri bunun kanıtıdır. 1898 doğumlu, hikayelerinin bir bölümünde "*romantikleşen*" edebiyat tarihçisi "*Sami'l Kicalî*'yi de bu bağlamda anmak gerekir. Bu akımın yazarları aşk ihtirasını hikayelerinde trajik sonla anlatmaya düşkündürler, ve hikayelerinde ya da *el-Manfalûtî*'nin veya *Cubrân Halîl Cubrân*'ın veya ikisinin birden etkisi sezilir. Bu tarz için daha da tipik olan, 1905 doğumlu *Munîr 'Acalânî*'dir, mesleği avukat ve siyasetçidir. "*Yapraklar*" başlıklı kitapta hep aynı konunun varyasyonları olan hikayelerini toplamıştır; ya mutluluğa, ya da hapse götüren bir aşk. Olay genellikle öyle melodramatik ilerler ki insan *el-Manfalûtî*'nin hikayelerini okuduğunu sanır: başından sonuna kadar sürükler.

Tabii burada adı geçen yazarlar, sosyal problemlere de sıkça el atıyorlardı. Kendilerine elzem görünen reformlara üstü kapalı ya da "*expressis verbis*" (*geçiştirerek*) işaret ediyorlardı, mesela isteğine karşı ebeveyni tarafından evlendirilen ve evlilik mutluluğu daha başından yok olan genç

Arap kızının problemi gibi. Ama toplum eleştirisi bu yazarlarda ancak ikinci plandadır. Diğerlerinde ise çevreyle hesaplaşma ve toplum hayatının ıslahının gerekleriyle hep şahsen çekilen bir acıya tepki olarak, doğrudan doğruya merkezdedir. Burada adı anılması gereken, 1910 yılında doğan *'Alî Halkî*'dir. Babasının ölümünden sonra müthiş bir yokluk çekmiş, bir sürü iş denemiş, Suriye'de durmadan yer değiştirmiştir. Bu gezgin yılları ve karşılaştığı insanlar, ona toplum manzaraları yazma ilhamını vermiştir. Bunlar 1930'larda yayınlanmış ve kısmen de "*İlkbahar ve Hazan*" adlı kitapta toplanmıştır. Gerçi çok duygu yüklü sürpriz heyecanlar taşırlar, ama hareket noktalarında gerçeğe yakındırlar ve toplum eleştirisi yerini bulmaktadır.

Hemen hemen aynı zamanda *Muhammed en-Neccâr*, Şam'da hikayelerini yazmıştır. "*Şam'ın Saraylarında*" adlı hikayeler toplamında Suriye burjuva ve aile hayatının net bir manzarası ortaya çıkar. Bu hikayelerde baştan sona, pornografik süslemelere varan erotizm hüküm sürer; yasak ve kişileri ahlaken alçaltan aşk ilişkileri anlatılır. Okuyucuyu merakta tutmak için, o da 'Alî *Halkî* ve öteki realist yazarlar gibi en mahrem şeyleri tasvir eder, oysa duygusallıkla cinselliğin karışımı sanat bakımından hiç de orijinal değildir.

Bu tür kurnazca hesaplanmış duygu ve heyecan avcılığı olmadan, başka türde bir realizm, 1910 yılında doğan *Fuâd eş-Şâib*'in özelliğini oluşturur. Kendisi Suriye edebiyatının gerçek kabiliyetlerinden biridir. Hukukçudur, gazeteci olarak da çalışır ve

resmi basın yayının hizmetindedir. Suriye'de pek az yazar edebi tarzı onun kadar ciddiyetle gerçekleştirmektedir. Muhakkak ki *Tevfik el-Hakîm*'den ve modern Fransız sanatçılarından belli ölçüde etkilenmiştir. 1944'de çıkan bir hikayeler kitabında, yazdığı nesrin birçok başka Suriyeli yazardan üstün olduğu ortaya çıkmıştır. Temkinli bir şekilde formüle eder ve ucuz duygusal kalıp ve ifadeleri çok az kullanır. Aşk meseleleri üzerine yazdığında, mesela bir Arap genciyle bir Avrupalı kızın ilişkilerini ele alır. Köydeki hayatı işlediğinde, bunu batıl adetleri, eskimiş aile kavramlarını ve alışkanlık haline gelmiş aşk ilişkilerini eleştirmek için yapar. Hikayelerinin dili tumturaklı değildir; ama anlatılan ince bir mizahla donanmıştır. Bu mizah, olayı zirvede öyle zenginleştirir ki, okuyucu bu yüce edebi kabiliyet karşısında çoğu zaman üzülerek "*eş-Şâib ne diye memuriyette kendini mahvetmiştir de bütün vaktini bu çeşit hikayeler vermeye harcamamıştır*" diye sorar. Bu izlenim, "*Bir Memurun Evrakı*" bölümünü okurken daha da güçlenir. Fragman olarak Suriye dergilerinden birinde yayınlanmıştır. Masasına zincirlenmiş bir memurun hayatı, burada mercek altına alınır. Bu, acaba yazarın kendi hayatına protestosu mudur?

Bu çeşit realist anlatım tarzı Suriye'de bütün bir yazar grubu için tipik hale gelmiştir. Öteki Arap ülkelerinde olduğu gibi hikaye türünde gittikçe tutmuştur. Seçkin bir temsilci olarak *Halîl el-Hindâvî*'yi anmak yerinde olur. Belki kırk yıldır şiir, hikaye, dram yazan, Halep'te bir ortaokul hocasıdır. Yazdıkları, haftalık gazete "*er-Risâla*" (*Mektup veya*

Haber) de Mısır'da veya Lübnan'da daha önce adını andığımız "*el-Edîb*" ve "*el-Adâb*" da düzenli olarak yayınlanmıştır. En çok Suriye'de, bazıları uygun vesilelerle radyoda da yayınlanan sahne eserleriyle tanınmıştır. Dram yazarı olarak *İbsen*'in ve *Tevfik el-Hakîm*'in etkisi altındadır. Bu dramlarda tipik Arap konularını, mesela bedevi kabilelerinde aşk ilişkilerini işler, ama antik Yunan mitolojisine - *Prometheus, Pygmalion* vs.- de iner ve mesela *Mozart*'ın son dakikaları üzerine olan parçasındaki gibi tam Avrupai sahne konularını da ele alır,

Hikayelerinde *el-Hindâvî*, yalnızca sıkı ilişkide olduğu Arap hayatından olaylar anlatır; nitekim bütün çağdaş Suriye edebiyatıyla doğrudan organik bir ilişki içinde bulunur. Ama bununla birlikte hikayelerinde *Maupassant*'ın ve *Çehov*'un etkileri sezilir. Tarih konulu birçok hikaye ve birkaç sembolik hikaye ondan gelir. Bu eserlerinde, genel olarak günümüz Arap ve özel olarak da Suriye toplumundaki Arap ailesinin hayatım sanatlı bir tarzda tasvir eder. Bu anlatılanlar, tamamen onun yaşantılarına mı dayanır? Tabii bilinmez ama küçüköykülere dalınca çoğu zaman şu izlenim uyanır: yazar, gençlik aşkları, erkek ve kadınlar arası kıskançlıklara ilişkin kişisel hatıralarını kurcalıyor. Her ne hal ise, o, tamamıyle canlı etkisi yapan olayları anlatmayı ve bazı figürlerine hayat vermeyi başarmaktadır.

Bundan az sonra, realizmin, bugünkü Suriye edebiyatındaki egemenliği başlar. Denildiği gibi, yazarların bir bölümü, erotik duygulara seslenerek ve

okuyucunun cinsellik içgüdülerini kamçılayarak realist olduğunu iddia eder. Başka bir kısım ise, günlük hayatı yansıtan ayrıntılarla ve çoğu zaman dikkate değer bir kabiliyetle basit halkı ve onun problemlerini ve hayat şartlarını düzeltmek için verdiği savaşı anlatır. Bu yazarlar Şam'da bir *Suriye Yazarlar Birliği* oluşturmuşlardır; bunların en azından bir bölümü politik olarak soldadır. Ama çoğu, bu Birliğin 1919 doğumlu başkanı *Mavâhib el-Kiyâlî* gibi henüz gençtir. Onun, "*Beyaz Örtüler*" başlıklı bir hikayeler kitabı vardır. Ya da 1928 doğumlu, "*Bizim Mahalle Kan Gölü*" adlı hikayeler kitabının sahibi *Şevkî Bagdadî* gibi. Bu yazarlar dinamiktir ve edebiyatçı olarak da istikbal vaadediyorlar.

V. IRAK

Mısır ve Lübnan'a kıyasla Irak'ta gazetecilik ve Arap edebiyatı geç gelişmiştir. Gerçi orada da 19.yy.da taş baskıcılık vardı; ama ancak, 1869'da ilerici bir Türk valisi olan *Midhat Paşa*, makinelerle donanmış modern bir matbaa kurdu. Böylece Arap gazetelerinin düzenli çıkması mümkün hale geldi: daha önce az ya da çok münferit teşebbüsler olmuştu. Gittikçe, bu gazetelerin tirajı yükseldi; Osmanlı İdaresinde yavaş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk yönetiminin yerine daha sonra Irak devletinin eklendiği İngiliz mandası sırasında hızla. Irak basını, aynen Suriye basını gibi büyük kısmıyla farklı partilere ait oluşuyla temayüz eder. Buna bağlı olarak da, bu gazetelerde politik konular ön plandadır, politik çalışmalar saldırganca yansıtılır ve sonuçta Arap edebiyatının hakkı verilmeme tehlikesi doğar. Bu edebiyatın bugün de büyük ölçüde politik sorunlarla meşgul olması belki de buna bağlıdır.

Irak, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'ne kadar ulaşan Arap vilayetleri içinde en doğuda olanıydı. Osmanlı Türkiyesi'nin, Irak aydınları üzerindeki etkisi de buna uygun olarak büyüktü; Avrupa etkilerine de açılmaları o ölçüde uzun sürdü. Irak nüfusunun hıristiyan çevreleri fikir hayatına sınırlı bir katkıda bulunuyorlardı ve bu Avrupa uygarlığının etkileri Birinci

Dünya Savaşı'na kadar azaltılmıştı. Tartışmalar, müslümanlarla hıristiyanlar arasında değil, iki lider ve sayıca aşağı yukarı aynı şii ve sünni müslüman grupları arasında yürütülüyordu. Mesele, İslam'ın yorumu ve bu yoruma bağlı dini problemlerdi. İnanç sorunları, tarih ve müslümanların hukuk düzeniyle uğraşan yayınların sayısı oldukça çoktu.Yazarların bir kısmı, İslam geleneğini koruma iddiasıyla da olsa reformdan yanaydılar; işte *Mahmûd Şukrî'l-'Alûsî* (1856-1924) birçok kitabında böyleydi. Bağdat'ta, Irak'ın dışında da mürit bulan bir ekolün başıydı. Diğer müslüman yayıncılar, Necef'de yerleşmiş şii ilahiyatçıların yönetiminde şiirlerinde ve düzyazılarında sünni ve şii öğretilerinin polemik yorumlarıyla uğraşıyorlardı. Böylece Necef, özelikle de *eş-Şebîbî* ailesinin üç üyesiyle (baba ve oğulu), yavaş yavaş edebi faaliyetin merkezi oldu.

Bu şartlar altında Irak şiir sanatı, nisbeten canlı bir destek gördü. Ama geçen yüzyılda ve bu yüzyılın başında az çok klasik formda kaldı. Hatta birçok şairler, motif ve üslupta yalnız Abbasi devri şiir örneklerine bağlı kalmakla yetinmediler, daha da geriye uzanıp İslamiyet öncesine kadar gittiler. Bu türlü arkaizme dayanan kabiliyetler arasında *'Abdü'l-Muhsin Kâzımî* (1865-1935) ön sırada yer alır. Kendisi bir süre Mısır'da yaşamıştır. Şiir bakımından sımsıkı kuralları olan Arapça'yı, demek gerekir ki, öylesine bir zor kullanmıştır ki, çağdaş olaylar hakkında İslamiyet öncesi üslupta yazmayı başarmıştır.

Bu tuhaf teknik, yani şimdinin meselelerini durmadan mükemmel bir klasik Arapçayla edebi olarak işlemek, 19.y.y. dan son dünya savaşının patlak vermesine kadar, Irak şairlerinin bütün bir geçiş neslinin belirleyici özelliğidir. Konu olarak, kendi görüş alanlarına giren iç ve dış politikanın günlük meselelerini tercih ettiler. Öte taraftan da Batı dünyasının gelişimlerini işlediler. O dönemde iki şair ön plana çıkar: *ez-Zahâvî* ve *er-Rusâfî* .

Bunlardan biri *Cemîl Sıdkî ez-Zahâvî* (1863-1936), sıkı gelenekçi bir eğitim almıştı, ama daha gençliğinde genel etnoloji ve tabiat bilimlerine ilgi duyuyordu ve bu konular üzerine yazdı ancak halka indirgeyerek ve gereğinden az bilgi edinmiş olarak-. Eğer Arapça ve Türkçe'den farklı diller de bilseydi, daha farklı olurdu. Muhtemelen branşta uzmanlaşmış olmadığı için, eğitim teşkilatında memur olarak çalıştı, yeni hukukçulara ders verdi, Bağdat'da stajyer hakim olarak çalıştı ve bu arada bir de gazete çıkardı. Irak'ta İngiliz manda rejimi yerleşmeden önce, İngilizler ve parlamenter demokrasinin yandaşlığını yaptı. Arap ve Türk edebiyatını hatmetmiş bir kişinin bu türlü tek başına ortaya çıkışı epeyce ilgi uyandırdı. İngilizler, Milletler Cemiyeti adına Irak'ta manda idaresini sürdürürlerken de o, İngiliz sempatizanlığını sürdürdü. Belgelerin, bildirilerin vs.nin Arapça'ya çevrilip düzenlendiği bir sürü komisyonda onu görevlendirdiler, Milli mücadeleye kendini adamış Irak günlük basını, kendisine şiddetle hücum etti. Bu suçlamaları karşılamak için *ez-Zahâvî*, ara sıra milli Irak'çı, hata şovenist tonda şiirler yazdı.

Yayınları hiçbir zaman ortak payda üstünde toplanamaz. Irak, Lübnan ve Mısır gazetelerinde yayınladığı şiirlerde, çok çeşitli politik, dini ve sosyal güncel konulara karşı tavır aldı. Mesela Arap kadının hakları savaşına katıldı. Bu yüzden, ama sırf bu yüzden de değil, İslamiyet'e sadakati eksik diye suçlandı. Gazete yazılarında okuyuculara modern tabiat bilimi başarılarını tanıtmaya çalıştı. Edebiyat eleştirmeni sıfatıyla katıksız hakikatin, özellikle şiirde edebi yaratıcılığın tek kriteri olduğunu savundu. "*Leylâ ve Samîr*" adlı sahne eserinde bu iki insanın aşkını işler; dram, Birinci Dünya Savaşı'ndan az önce Irak'ın Osmanlı İmparatorluğuna karşı bağımsızlık savaşı formu üzerine kuruludur. En önem verdiği ise yabancı dildeki şiirlerin Arapça'ya tercümesidir-mesela ünlü 600 dörtlükten oluşan İranlı *Ömer Hayyâm*'ın hikmet kitabı "*Rubaiyyât*". Bunlara, duyarlı bir üslupta lirik şiirler, aynı zamanda da günün politik ve sosyal problemlerini konu alan destanlar da eklenir. Genel olarak şiiri, kafiye tekniğinde ve mısra yapısında Arap klasisizmine bağlı kalır. Hacimli bir şiiri olan "*Cehennemin İsyanları*" özellikle anılmaya değerdir. 1931'de yayınlandığı zaman gerçek fırtınalar yaratmıştır. Şair bu şiirinde cehenneme yollanmış zavallı ruhları, *Dante*'nin "*İlahi Komedisi*"nin açıkça etkisi altında ve "*Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî*"nin eseri "*Af Mektubu*"nun etkisi altında sahneye çıkarır. Ama burada cehennem sakinleri, şeytanın ve yardımcılarının ezasına karşı çıkar ve cennete müsaade isterler. Bu eser, *ez-Zahâvî*'ye hayat felsefesini ortaya koymak ve ayrıca muhaliflerinin çoğuyla hesaplaşmak imkanı vermiştir.

Ma'rûf er-Rusâfî (1875-1975) aslen öğretmendi, ama günlük gazeteci ve redaktör olarak da çalıştı ve üstelik Türk hakimiyetinin son yılarında Arap kamu haklarının savunucusu olarak kendini gösterdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak Eğitim Bakanlığı'nın Tercüme Dairesi başkanı olarak görev yaptı, daha sonra aynı dairede Arap Dili'nin gelişiminde müfettişlik yaptı; nihayet Bağdat Öğretmen Okulu'nun (üniversiteye benzer) öğretim kadrosuna girdi. 1930'larda üç kere Halk Meclisi temsilciliğine seçildi. Ama son dünya savaşının patlamasından sonra kamu meselelerinden soğudu ve edebi meselelere yöneldi.

Yazıları gibi resmi faaliyeti de nasıl bir siyasi değişim geçirdiğini kanıtlar. 1914 öncesi Arap milli hareketini kendi meselesi yapmışken sonunda *Kral Faysal'ı* ve İngilizler'i desteklemiş ve manda döneminde onlara, Irak milliyetçiliğine karşı çıkarak yardımını esirgememiştir; *ez-Zahâvî*'nin durumu da benzer olmuştu. Ama *er-Rusâfî*, şair olarak daha net, daha cesur ortaya çıkmıştır. Bahsedildiği gibi *ez-Zahâvî*, toplum hayatının güncel konularındaki tutumunda Arap kadınının eşit haklarını aramakla yetinirken, *er-Rusâfî* daha da ileriye gitti. Irak çağdaş döneminin akla gelebilecek her konusunda yazdı, mesela aile hayatı, annelerin ezilmesi, bebek bakımının ihmali, hastaların tedavisindeki aksaklıkları üzerine, ülkenin hapishanelerindeki korkunç şartlar üzerine; insani olan hiçbirşeye yabancı kalmadı. Şiirlerinde de çoğunlukla klasiklerin kafiye ve veznine sadık kaldı. Bununla birlikte *ez-Zahâvî*'nin tersine, kendisine temkinli bir

düşünce adamı olarak devrimci denmese de sosyal konuları işleme eğilimiyle Irak şiir sanatına yeni ufuklar açtı. Böylece bugünün Irak'ının genç şairlerine belli bir etkisi oldu.

Savaş sonrası kuşağın temsilcileri de başka şair ve yayıncılar gibi *ez-Zahâvi* ve *er-Rusâfi*'nin durumundaydılar. İçlerinden bir bölümü, edebiyatın araç değil amaç olduğu ilkesine bağlıydı, öteki bölümü ise politik ya da güdümlü edebiyattan yanaydı. Irak'la öteki Arap ülkeleri arasındaki farkın sonucu, yalnızca Irak yazarlarının, klasik Arap edebiyatından kendilerini kurtarmak için daha çok çaba harcayışıdır. Bunu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce doğmuş olan *Nâzik Malâika Hânım* (ilk şiirleri 1947-1949 arasında yayınlanmıştır) bir dereceye kadar başarmıştır. Mısralar ve dörtlüklerle daha rahat oynuyor, ama genellikle kafiye emrine uyuyordu. Belki de Irak yazarlarının bir bölümünün, hatta gençlerin de karşılaştığı güçlükler, Arap klasisizminin geleneksel kurallarını aşmada ve bununla ilişkili olarak yabancı edebiyat bilgilerinin eksikliğinde, başka edebiyatlarla ilgilerinin yokluğunda ortaya çıkıyordu. Dillerinin klasik şairleri yanında Mısır'da, Lübnan'da, bu arada Amerika'da oluşan yeni Arap edebiyatına önem veriyorlardı. Ama belirtmek gerekir ki, Irak'ta sosyal reformlar için savaşan yazarlar arasında klasik Arap edebiyatının biçim ilkeleriyle bunalmak istemeyip, modern İngilizlerin ve Amerikalıların tarzında yazmaya çalışanların sayısı az değildir. Sıkı vezin kalıplarından vazgeçenler ise, işte bunlardır.

Bu akımın temsilcisi olarak, 1905 doğumlu tipik bir savaşçı şair *Muhammed Mehdî'l-Cevâhirî* sayılabilir. Halkını, İngiliz egemenliğine ve her çeşit yabancı velayetine karşı savaşa çağırmıştır. Gerçi şiirleri her zaman kolay anlaşılmaz, hatta durmadan dipnotlarla açıklamaya kalkar, ama Irak aydınları arasında modern bir şiir dilinin yaratıcısı olarak sevilmektedir. İngiliz mandası sona erdiğinde Irak monarşisi aleyhinde yayınlar yaptı; onu, bu ülkede feodaliteyi desteklediği için suçluyordu. 14 Temmuz 1958 yılındaki, krallığın ordu tarafından yıkılıp Irak'ta cumhuriyetin kurulmasını sağlayan ihtilalin fikir babalığını onun yaptığı iddia edilir. *el-Cevâhirî*, kısa şiirlerinde güncel sosyal konularla, mesela Irak'ın küçük çiftçisinin sıkıntılı hayatıyla hesaplaşmıştır. Son dünya savaşı yıllarında Sovyetlere ve onların Nazilere karşı savaşına hayranlık duyan solcu çevrelere yaklaşmıştır. Buraya şunu eklemek gerek, Bağdat'ta 1950'lerde aydın gençliğin çok büyük bir kısmı komünizme sempatizandı ve bugüne kadar ona bağlı kalmıştır. Aşırılarından biri, yazar *'Abdü'l-Vahhâb el-Beyyâtî*'dir. Şiirlerinde vatanı Irak'a sevgiyle coştuğu gibi, Sovyetler Birliği'ne hayranlığından söz eder, bu şiirlerden birinin başlığıyla söylemek gerekirse, bu ülke "*Mutluluk Ülkesi*"dir. Sovyetler Birliği'ne çok kereler seyahat etmiştir.

Bugünkü Irak şairlerinden çoğu, ortanın üstünde kabiliyetlidir. Ama ekseriya geleneksel biçim yasalarıyla, önlerindeki yeni arasındaki orta yolu bulma çabasında ziyan olup gidiyorlar. Arap edebiyatının mirasını korumak isterlerken uzaktaki

sanat örneklerinin ister İngiliz Amerikan, ister Doğu Avrupa edebiyatları olsun, etkisinde kalıyorlar. Öte taraftan, salt şiir sanatıyla güdümlü edebiyat arasında da gidip geliyorlar. Sanat dışı eğilimler son yıllarda onlarca ön plana geçmiş durumda. Kendileri, gittikçe sosyalizm ya da komünizme kaydıklarından, eserleri de kısmen siyasi kısmen de toplum eleştirisi havası taşır oldu.

Kendi çizgisini oluşturmak gayreti, aynı şekilde bugün Irak'ta yazılan nesri de belirler. Nazımdan daha az olmamak kaydıyla, o da özellikle estetik nesirde Mısır ve Lübnan'da ortaya çıkmış edebi eserlere bağlıdır. Edebiyatın dışında daha önceki kuşakların yaptığı gibi Kur'an'ı durmadan yeniden yorumlama çabası sürmektedir. Özellikle şii yazarlar, burada yorumcu olarak kendini gösteriyor. Aynı şekilde öteki alanlarda ilmi yazılar, özellikle Arap dil bilimi yazıları çıkmaktadır. Bu alanda Karmelit papazı *Anastâs Mârî 'l -Karmalî* (1866-1947) sivrilir. Irak tarihi üzerine araştırmalar, ilahiyat incelemeleri yayınlamıştır. Ayrıca Irak ve başka ülkelerin branş dergilerinde, özellikle de dilbilim dergisi ve kendi mezhebinin yayını "*Lugatü'l- 'Arab*" (*Arapların Dili*)'da önemli filolojik yazıları vardır. Bazen ilginç bir şekilde, Arap dilinin değeri ve niteliğini savunmacı bir tarzda inceleme gereğini hisseder ve aslında ilginç tartışmalarının objektif değerini, böylece istemeyerek bozar.

Irak'ta küçüköykü ve roman yazarları, 1920 ve 1930'larda ve en çok da İkinci Dünya Savaşı sonrası'nda, yeni Mısır ve Lübnan edebiyatı etkilerin-

den uzaklaştılar. Devlet haline gelen Irak toplumunun tam bağımsızlık yoluna girmesi, çağdaş Irak yazarlarının şaşmaz bir hedef bulma çabalarına, anlaşılacağı üzere itici güç vermeye devam etti. Irak'ta da romancılar ve hikayeciler "*romantik dönem*"den geçtiler, ama son yıllarda Mısır'da olduğundan daha hızlı realizmle karşılaştılar ve edebi nesre realizm kuvvetle hakim oldu. Politik ve sosyal sorunlar, bu yazarlara Lübnan'da ve Suriye'dekinden daha az olmayan bir güdümlülük karakteri verdi.

"*es-Sakâfe el-Cedîde*" (*Yeni Kültür*) gibi dergilerde ya da Lübnan'da yayınlanan ve şimdiye kadar çokça adını andığımız "*el-Edîb*" gibi yayın organında çıkan genç Irak'lı yazarların yazdıklarından etkilenen kimse, sık sık beliren ve birbiriyle tabii bağıntısı bulunan iki motifle karşılaşır: 1. "eskilerin" düşünce tarzına karşı çıkmak, onların örnekliğini ve edebi kalitesini kabul etmeme eğilimi, 2. Ülkenin siyasi yönetiminden memnun olmayış ve Irak toplum hayatını yeni yaşama biçimleri ve edebi formlara götüren durumların ifadesi olarak ortaya çıkan, dünyasından bıkmış bir melankoli.

Günümüzde Irak'ta etkinliğini sürdüren nesir yazarlarının babası, 1908 doğumlu *Zü'n-Nûn Eyyûb* sayılır; kendisi şüphesiz bu grubun en büyük kabiliyetlerinden biridir. Musul şehrinde büyümüştür, öğretmen okulunda öğrenimini tamamlamış, öğretmenlik yapmış, ama Irak Eğitim Bakanlığı'nı şiddetle eleştirdikten sonra, işini bırakmıştır. Ardından, günlük basında politik sorunları işleyen

ve hikayeler de yayınlayan serbest yazar olarak yaşamıştır. Irak parlamentosuna girmiş, fakat 1954'de sıradışı tutumu sonucunda ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. Viyana'ya gitmiş, ama 1958 İhtilali monarşiyi yıktıktan sonra Bağdat'a geri dönerek Irak Devlet Radyosu'nda halk eğitimiyle ilgili görev üstlenmiştir.

1933'den başlayarak gazetelerde hikayeler - bunlardan söz etmiştik- ve yabancı dillerden çevirilerin yanısıra romanlar da yayınlamaya başlamıştır, mesela, yönetiminde çıkan "*el-Mecelle*"(*Gazete*) de olduğu gibi. Orijinal yazıları şimdiden en az üç romanı ve onüç cilt hikaye kapsamını bulmuştur. İçlerinden birkaçı, Fransızca, Rusça gibi yabancı dillerde de yayınlanmıştır.

İlk romanı "*Doktor İbrahim*", 1940 yılında yayınlanmıştır. Burada *Zû'n-Nûn Eyyûb*, Avrupa'da yetişip sonra yurda dönen ve orada büyük miktarda para kazanmak için memurların rüşvetçiliğinden faydalanan bir ziraat mühendisinin hayatını anlatır. Bu adam nihayet bir İngiliz olan karısıyla İngiltere'ye yerleşir. Yazar, bu figür aracılığıyla, Irak'ta, milletin cebinden Dr. İbrahim gibi ahlakdışı yollarla zengin olan bütün bir kazanç avcısı tabakasını anlatır. 1947-1948 yıllarında yayınlanan "*El, Ülke ve Su*" başlıklı ikinci romanında *Eyyûb*, bir avukatın öncülüğünde topraksız çiftçiye yardım etmeye çalışan bir grup Irak'lının maceralarından bahseder. Bu amaçla hükümetten, üstünde bir çiftçi birliği kurmak için boş arazi kiralar, ama Irak ağaları planı bozarlar. Yazar, bu ve benzeri motifleri

hikayelerinin bazılarında ele alır. Mesela, köyün en yaşlısının, o yerin küçük çiftçilerinin toprak varlığını nasıl elde tuttuğunu, polisin gösteri yapan üniversitelilerin üstüne nasıl acımasızca gittiğini, idealist zihniyetli tek tek insanların devlet dairelerindeki rüşvetçiliğe karşı nasıl bir kin duyduğunu, keza zengin evlerinde kadın hizmetçilerin aile fertleri tarafından nasıl sömürüldüğünü hem de cinsel konular özel bir rol oynamaksızın anlatır. En azından *Eyyûb*, okuyucuyu sürüklemeyi bilir. Aşırı duygusal yazdığı enderdir. Onu dikkatle okuyunca, 1958 Irak İhtilali'ne götüren sınıf ve kast şartlarından çok şey öğrenilir.

Zû'n-Nûn Eyyûb'dan daha genç olan bugünkü Irak'ın öbür nesir yazarları, onu saldırganlıkta aşarlar İçlerinden, özellikle kabiliyetli ve üretken ikisini anmak isteriz.

1921 doğumlı *Abdü'l-Melik Nûrî*, Bağdat'ta hukuk öğrenimi gördü ve bir süre Irak Adalet Bakanlığı'nın üst kademesinde çalıştı. Sonra günlük gazeteci ve redaktör oldu. İyi olan genel kültüründen dolayı-Fransız ve Angloamerikan edebiyatlarına aşinadır- Irak'ta hala üniversiteliler ve aydınlar tarafından yazar olarak saygı görür. Kabiliyetli bir denemeci olarak, özellikle edebiyat eleştirisi sorunlarına katkılarıyla sivrilir; ama küçük öyküleri de aynı derecede tutulmaktadır. Bunlardan ilk toplu kitap 1946'da "*İnsanlığın Habercileri*" başlığıyla, sekiz yıl sonra da ikincisi "*Dünya Şarkısı*" başlığıyla yayınlanmıştır. Bunlardan "*Garson Kız*", çok yankı uyandırmıştır. Sürükleyici, akıcı bir üslupla bu hikayede bir kafenin garson kızının tep-

kilerini, düşünce ve hareketlerini anlatır: Bu kız, kafe önünde sergisi olan bir gazete bayiinin sevgilisidir. Yazar garson kızın pembe hülyalarını, onun gri günlük hayatına yerleştirmekle, son derece güçlü kontrast etkiler sağlamıştır. Mesela, çok çocuklu bir ailenin içinde yaşayan kızın dar evini, kafeden evine dönüşte önünden geçtiği muhteşem konaklar ve villalarla bir arada anlatarak karşıtlık yaratır.

Küçük adamın derdiyle dertlenmiş toplum eleştirisi tasvirleri, başka genç yazarların nesrinde de vardır, mesela 1930 doğumlu *Şâkir Huşbak*'da. Kahire Üniversitesi'nde coğrafya okudu. Daha önce Irak'ta ilk ve ortaöğrenimini yapmıştı ve İngiltere'de ise öğrenimini geliştirdi. Tekrar, Irak'ta branşına kendini adadı. Onu yalnız Arap ve İngiliz edebiyatı değil, Arap ve Rus edebiyatı da ilgilendiriyordu. Bağdat'da 1954 yılında *Çehov*'un hayatı ve eserleri üzerine Arapça bir inceleme yayınladı. 1960 yılında, Sovyetler Birliği'ne gezi yapan bir Irak yazarlar grubuna katıldı. Kariyerinin daha başındayken, *Çehov* incelemesi birçok Irak gazetesinde yayınlanmıştı ve 1948'de ilk toplu hikayelerini "*Milli Mücadele*" başlığıyla çıkardı. İkinci toplu kitap, "*Yeni Devir*" üç yıl sonra geldi ve aradan dokuz yıl geçtikten sonra da adını "*Korkunç Hayat*" koyduğu üçüncü hikayeler kitabı yayınlandı. İlk kitaptaki küçüköyküler, henüz yazarlık deneyimi eksikliği gösteriyordu ve gençliğinde hararetle uğraştığı Mısır edebiyatının etkisindeydi. İkinci ve üçüncü hikaye kitabı, yazarın sanat olgunluğunu ve bu arada ulaştığı sanat bağımsızlığını kanıtlıyordu. Bu gelişimini vur-

gulayan, mesela "*Yeni Devir*" adlı hikaye, kitabın, ilk hikayesidir ve başlık hikayedir. Burada sanatkârâne kurulmuş cümlelerle bir Irak ailesinin hayatı anlatılır. Oğul, babanın karısına yaptığı kötü muamleyi protesto etmek için baba ocağını terkeder; Oidipus kompleksi bu kurguda Arap versiyonuyla işlenmiştir. Aile içi ilişkiler, *Huşbak*'ın başka hikayelerinde de görülür. Bu problemlerin gerçekçi bir şekilde temeline iner. Irak'ın şehirlerinde ve köylerinde ister Arap ister Kürt olsun, yoksulların dertleriyle aynı derecede realist olarak uğraşır. Renkleri hayati canlılığıyla yansıtır ve genelev problemini ve buna bağlı felaketleri kendinden önceki yazarlar için tabu olan bu şeyleri ortaya dökmekten kaçınmaz.

Özetle şöyle söylenebilir: Irak nazmı henüz özerkliğe ulaşmamışken, nesrin seviyesi, mesela Suriye yazarlarıyla karşılaştırılabilir. Dilbilimsel incelemeler, pedagoji, tarih ve coğrafya konularındaki yazılar, branşlarda önemli ilerlemeler olduğunu kanıtlar. Her ne kadar Irak bu edebi türde Mısır, Suriye ve Lübnan'dan yazıların niceliği yönünden gerideyse de, nesirde hem roman ve hem hikayelerde hem de edebiyat eleştirisi denemelerinde zirveye ulaşılmıştır. Romancılar ve hikayeciler gerçeğe yakın bir üslupla siyasetin ve toplumun güncel konularını tercih ettiler. Böylece bu edebiyat, Irak'ta çağdaş Rus yazarlarından özellikle etkilenmiş de olsa, bugün en çok Arap ülkesini kapsayan hareketin bir kısmı oldu.

VI. GURBETTEKİ ARAP EDEBİYATI

Yeni Arap edebiyatının en ilginç olgularından biri, Arapların azınlık oldukları yerlerdeki yazdıklarıdır. Burada sözkonusu olan, hem klasik, hem de modern Arap dilindeki edebiyattan iyice dışlanacak istisnalardır. Burada bahsedilen göçmen yazarlar, genellikle göç ettikleri ülkelerde bir dereceye kadar yığınlaşmış Arap halkın arasında yaşıyordu. Edebi ürünleri, yazılarının, daha doğrusu yayınlarının sayısı bakımından öyle pek büyük değildi.

Sözkonusu olanlar, genellikle Suriye ve Lübnanlı aydınlardı; Amerika'ya göç eden insanlar arasında Arap ülkelerinden gelen bir grup. Bunlar, her iki ülkedeki hıristiyanların, 1860'tan sonra üzerlerindeki yönetim baskısı artınca göçleri sıklaştığında ülke dışına çıkmışlardı ve dışarda Arap dilinin yeniden canlanmasında önemli katkıları olmuştu. Daha önce *Farah Antûn*'dan söz etmiştik; kendisi bu asrın başlangıcında uzun yıllar New York'da kaldı ve orada Arapça yayın yaptı. Onun gibi göçmenler Kuzey ve Güney Amerika'nın birçok yerinde -Avupa ve Afrika'da da şurada burada -ama özellikle de Amerika Birleşik Devletlerinin büyük şehirlerinde, mesela New York, Boston ve Detroit'te yerleştiler. Keza Brezilya'da (en çok Buenos Aires'te) ve sınırlı sayıda başka deniz aşırı ülkelerde de. Mekan olarak elden geldiğince öteki

Suriye ve Lübnan göçmenleriyle, eski vatanlarına ait hatıralarını korumak için yakın oturmaya özen gösterenler, genellikle ilk kuşaktı. Burada sözü edilen göçmenler, önceleri çoğunlukla kendilerinden önce gelmiş çiftçilerin hizmetinde ücretli veya satıcı olarak geçimlerini temin ettiler. Özellikle dokuma ve şark halıları ithali, yiyecek satışı vs. ile uğraştılar. Mekan olarak toplu halde bulunmak, ortak, memleketten getirilen alışkanlıkların ve daha önce söylediğimiz gibi en çok da düne ait hatıraların sürdürülmesine yarıyordu. Bu göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri kültür mirası, kendilerine öyle değerli görünüyordu ki, bunu Arapça yazan yazarlar olarak korumak istiyorlardı ve bunun için gerekli şartları, ürünlerinin "*müşterisini*" de işte o bir arada yaşayışları sağlıyordu. Bu Suriyeli ve Lübnanlı göçmenlerin Arapça yazma arzusu, kendilerine ait bir yayın organında önce bir yol buldu, ki bu şüphesiz yeni gelenler göçettikleri ülkenin dilini öğrendikçe önemini kaybetmeye başlayacaktı. Gazetelerinde yazdıkları şeyler herşeyden önce, benzerleriyle teması korumaya ve aynı zamanda da şimdi uzak düşmüş olan vatanlarıyla ilişkiyi korumaya yarıyordu. Bu günlük gazetelerde genel ilgiyi çekecek yenilikler ve göçmenler için önemli olan özel sorunlar hakkında yazıyorlardı. Arap dünyasını ve özellikle Suriye Arap dünyasını ilgilendiren konularda bununla el ele nesir ve nazım edebi ürünler de yer alıyordu Bu çeşit gazetelerden "*Kavkab Amrîka*" (*Amerika Yıldızı*) 1892'den 1908'e kadar yayınlandı. Bir başkası "*el-Hudâ*" (*Doğru Yol*) ancak 1908'de yayına başladı, hepsinden çok yaşadı ve

bugün de New York'da haftalık bir dergi olarak çıkmaktadır. Yetmiş yıllık bir ömür, azınlıkta küçük bir başarı değildir. O zamanlar başka Arap gazeteleri de açıldı, ama nisbeten kısa süre sonra battı.

Yakın ve Ortadoğudaki Arap gazete ve dergilerinin yaptığı gibi *al-Hudâ* 'da (Kuzey ve Güney Amerika'daki başka Arap gazetelerine benzer şekilde) özellikle kültür sayfasını ve edebiyat sütunlarını besledi. Tabii denizaşırı yerleşen Suriye-Lübnan aydınlarının başka Arapça yayın imkanlarının olmadığını düşününce, buna şaşmamak gerekir. İçlerinden en iyilerinin yaratıları, şiirler, gözlemler, hikayeler, edebiyat eleştiri denemeleri, o gazetelerde izlenebilir. Yayınlarının en mükemmelleri sonradan seçkilerde kitap halinde Kuzey ve Güney Amerika'da ya da Arapça konuşan Şarkta, özellikle merkezlerde çıktı. Gazete basımevleri bu yazarlar tarafından -öteki Arap göçmenlerce de- broşür ve kitap yayını için de kullanılmıştır. Merkezinde onların Araplığıyla Amerikan tarzı hayatın ortak yaşayışı çabası olan, bu göçmen Arapların fikir hayatı, sonuç olarak Arap gazeteleri ve gazete basımevleri çerçevesinde kümelendi.

Yazarlar, ancak ikincil olarak politikayla ilgileniyorlardı. Levantenler henüz Türk hakimiyetindeyken, gerçi baskıdan kurtuluş ümidi onları gayrete getiriyordu ama Suriye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandasına girince, hayal kırıklıklarını gizlemediler. Kötümserlik, hem Osmanlı, hem de Fransız döneminde, yorumlarının temel atmosferiydi. Belki de bu, onların temel tu-

tumlarının dengesine dayanıyordu. Şimdi gerçi çoğunun rahat olduğu ülkelerde oturuyorlardı ve öte yandan da daha önceki, o çok alışkın oldukları vatana her ne kadar içlerinden yalnızca pek azı oraya temelli geri dönmeye karar vermişlerse de, hüzünle bağlıydılar. Klasik Arapça kullanıyorlardı, bunu çocukluklarında öğrenmişlerdi, ama aynı zamanda da yoğun olarak yeni, şimdiki çevrelerine uyan bir üslup arayışı içindeydiler, en çok da nazımda. Bu çaba başarısız kalmadı ve sonuçta Ortadoğu'daki Arap şiir sanatını da etkiledi.

Amerika'da Arap yazarları, Suriye ve Lübnan makamlarının kontrollerinden farklı olarak sansüre tabi değillerdi. Bu onlara, gerekli gördükleri sosyal sorunlar üzerine, mesela kadın hakları, eğitim meseleleri, din ve toplum hayatı üzerine fikir beyan etme imkanı veriyordu. Buna bir de onların yazarlık kabiliyetinin ölçüsü eklenirse, okuyucularının ve hayranlarının sayısının Arap doğusunda ve özellikler kendi ülkelerinde durmadan arttığına şaşmamak gerekir. Bu durum, tabii onları daha çok yayın yapmaya cesaretlendiriyordu. Arada sırada edebi ve bunun yanında mesela Araplar, İslamiyet hakkında, hem de İngilizce, İspanyolca ya da Portekizce olarak kaleme alarak bilimsel ve popüler yazılar da yayınlıyorlardı.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Arap edebiyatı, daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde zirveye ulaştı, 1918'den sonra daha da çok. 1920 yılında Arap gazetesi "*es-Sâih*" (*Seyyah, Hacı*)in bir girişimi üzerine A.B.D.'de yaşayan Arap yazarların en kabiliyetlileri-

nin katıldığı bir yazarlar birliği kuruldu. Birliğin Adı "*Kalem Bağı*" idi. On iki yıl kadar sonra Sao Paolo'da bir benzeri ortaya çıktı: "*Endülüs Birliği*". *Kalem Bağı*'nın hedefleri arasında şunlar vardı: Bu birliğin üyelerinin eserleriyle başka değerli eserlerin yayınlanması, Arapça'ya örnek çevirilerin yayınlanması nesirde ve nazımda ümit vaadeden genç yazarların eserlerine para ödülleri verilmesi. New York Yazarlar Birliği'nin üyeleri çok çeşitli konuları işliyorlardı. Ortak noktaları ise yeni Arap edebiyatı için yeni edebi planlar arayışıydı. Çoğu, şiirlerinde, idealize ettikleri eski memleketlerini hasretle terennüm etseler de, odak noktası olarak ruhsal problemleri alıyorlardı. Keza, arkadaşlığın ve kadın aşkının mutluluğu üzerine de şiir yazıyorlar ve tabiat tasvirlerine dalıyorlardı. Şiirsel ifadelerinin şekli, bazılarında *Walt Whitman*'ın ve ona benzeyen Amerikan şairlerinin etkilerini gösteriyordu. Böylece mısra sonlarındaki kafiyeyi bıraktılar ve dili öylesine yumuşattılar ki, kıtaların yapısında vezinli de olsa nesre yaklaştılar. Birçok göçmen Arap şairin nazmı, bu yolla okuyucuyu sürükleyen ve aynı şekilde *Whitman* tarzı Arapça şiir yazmaya özendiren bir hamle kazandı.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan çok sayıdaki Arap nesir yazarlarından hiç olmazsa birkaç önemlisini analım.

Cubrân Halîl Cubrân (1883-1931), bir Kuzey Lübnan köyünden gelmedir. Gençliğinde orada, burada dolaşmıştır: Daha on yaşında Boston'a gelmiş, oradan Lübnan'a dönmüş, sonra heykeltraş

Rodin'in atölyesinde yetişmek üzere Paris'e gitmiştir. Bu sırada, onu hayatı boyunca etkileyecek *William Blake*'in şiirleriyle tanışmıştır. *Blake*'i şair, düşünür, ressam olarak, hatta deliliğiyle övünmesini bile taklit etmek istedi. Ama düşünsel olarak gerçekliği öyle yoğun yaşardı ki, hayal gücünün ürünlerinden ayırmayı çoğu zaman bilemezdi. Hayal gücü yoksunu insanları, kanatları uçamayacak kadar körelmiş tavuklara benzetirdi. Bu yüzden *Shelly* gibi, fırtınalı bir hayal gücüyle hız almış şairlere hayrandı. Ama yalnız *Blake* ve *Shelly*'yi örnek almadı, içinde pek cok mecaz keşfettiği İncil'den de esinlendi. Gerçi kendisi pek az -ancak şiirlerinde- sembollere sığındı, ama ancak sembolizmin hakiki şair yarattığı kanaatını ifade etti. Ve böylece de soyut, neredeyse mistik benzetmelerle parladı.

Aslında, yazdığı herşeyde, süregelen bir hayat hikayesi karakteri vardır. Kendi "*ben*"ini çeşitli adlarla gizlediği yirmi adetten fazla kitapta sürer gider bu. Canlı bir dille ortaya koyduğu sürükleniş, onu A.B.D. ile Lübnan arasında gidip gelmeye zorluyordu; arada Paris, Roma, Brüksel müzelerini dolaşmak vardı. Sonunda hep, son derece saygı gördüğü vatanına giderdi, her ne kadar her seferinde Amerika'ya dönse de. Mizacındaki bu iki kutupluluğun sonucu, yazılarının büyük kısmı hep aynı konunun (iyi-kötü) belli başlı çeşitlemelerinden meydana geliyordu ve kavramları da gerçekleri de bu kutupluluğu aslında sert vurgulamalarla tartıyordu. Mesela dini sorulara tavır almadı -ki bu onda önemli bir motiftir, belki belli gençlik

hatıralarının etkisiyle hıristiyan din adamlarına karşı çıktı. Sonucunda, her türlü dini inancı reddetmeyişe kadar gitti. Öbür taraftan sosyal konularla, sosyalist düşüncelerin sınırına kadar ulaştı; burjuva sınıfının iki yüzlülüğüne, geleneklerinin suniliğine saldırdı. Bireyin haklarının kutsallığını, genel eşitliği ve karşılıklı yardımlaşmayı, sınıflar arası farkın mümkün olduğunca silinmesini savundu. Toplum genelinde şerefli bir yer verilmesini istediği işçi sendikalarının sözcüsü oldu ve iş üretiminin önemi üzerine yazdı. Şüphesiz o zamanlar insanlık sevgisi, kardeşlik istemek ve bu idealleri, insanları birbirinden ayıran nefret dolu ilişkilerin karşısına yerleştirmek moderndi; materyalizme karşı maneviyat ileri sürmek adetti. Ama *Cubrân*'ın sözlerinde ve şiirlerinde bu şemadan çok, insanlığın dayanışmasını sosyalizmin araçlarıyla sağlamak konusundaki onun samimi arzusu ve dünyanın paraya verdiği abartılı önemi inançlı bir horlama dile gelir.

Cubrân, Arapça ve İngilizce yazdı ve yazılarının bazısını bu iki dilde birden kaleme aldı. Yayınları, Amerika azınlığında yaşayan öteki Arap yazarlardan nisbeten daha çok ilgi gördü. Buna ilaveten, modern Arap edebiyatını küçüköykü türüyle zenginleştirmiştir. *Teymûr* kardeşler ve daha pekçok kişi bu türü sürdürmüştür. Daha *Cubrân*'ın ilk hikayeleri, mesela "*İsyankar Ruhlar*" kitabındakiler, onu vaktiyle Lübnan'da hüküm süren şartları feodal sınıfın önceliğini protesto ederek anlatmayı bilen realist bir yazar olarak gösterir. Bu toplum eleştirisinin paralelinde, Arap kadınının aile

içindeki ve toplumdaki haklarının savunuculuğu vardır. Bu konuyu, ünlü romanı, kadının Suriye'deki trajedisini işleyen "*Kırık Kanatlar*" gibi, *Cubrân*'ın evliliklerin kuruluşunda kadının arzusu hilafına zorlanmasına ve onun, gönlünün istediğinden kopmak istemezse lanetlenmiş görülmesine karşı çıktığı birçok hikayesinde ele alır. Tabii *Cubrân*'ın bu savaşı onun o sıralar hakim olan hayat tarzına genel saldırısının yalnızca bir bölümüydü. Genel olarak düşüncesi, kafaların nesilden nesile durmadan yenilenen sıçramasına katkıda bulunmak fikri etrafında dönüyordu.

Emîn er-Rîhânî (1876-1940) ise tamamen başka bir mizaçtaydı. Gerçi o da manevi problemleriyle, ahlak ve dinle uğraşıyordu ama *Cubrân* aslında düşünsel ve ruhsal verilerden esinlenirken *er-Rîhânî* hemcinslerinden daha az uzaklaşıyor ve öncelikle günlük hayattaki tecrübeleri üzerine yazıyordu. Bir vadi yanında kayalık bir tepede bulunan küçük bir Lübnan Köyünde doğdu. Bu köy, onun için yalnızca bir coğrafya kavramı, diğerleri gibi herhangi bir isim değildi. Onu tüm yazarlık kariyerinde durmadan teşvik eden bir sembol olmuştu. Oraya ait hatıralarını ve sonraki hayatında edindiği tecrübeleri hep karşılaştırır. Onüç yaşında bir oğlanken aile fertleriyle Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmişti. İngilizce öğrendikten sonra şansını önce ticarette, sonra da oyunculukta denedi. Yirmiikisinde bir kür için Lübnan'a döndü ve orada İngilizce'sini mükemmelleştirdi. Amerika'ya döndüğünde bu dile hakimdi ve İslamî din bilgileri de edinmişti. Aynı zamanda Lübnan'da kalışı

ona o zamanki Arapların - ona göre - karanlık siyasi, iktisadi ve sosyal durumu hakkında kalıcı görüşler sağladı. Birleşik Devletler'de o sırada gazete yazılarında ve konferanslarda Arapça olarak, gerici reaksiyon kavramı altında topladığı ne varsa, hepsine karşı mücadeleye başladı ve aynı şekilde Arap ülkelerini daha sonraki ziyaretleri sırasında, sözle ve yazıyla polemiklere girdi.

Okuyucuyu saran ve sürükleyen bir üslupla *er-Rîhânî*, Türklerin Araplar üzerindeki hakimiyetine karşı savaşa girişti. O, azınlıkta yaşayan Arap yazarlar arasında Arapların bağımsızlığı için en çok gürültü koparanlardan biridir; okuyucularına ve dinleyicilerine Araplığın zaferler dolu geçmişinden anlatmaktan bıkıp usanmadı. Bir zamanlar kendisi de Arap-Suriye milliyetçi hareketinde aktif rol oynadı. Politik görüşlerinden ve sosyal düşüncelerinden bazıları "*er-Rîhâniyyât*" (er-Rîhânî Eserleri) da yer alır. Bu, öteki yayınlarından da anlaşılacağı gibi negatif değerlendirilebilecek her durumun, mesela kültürel yoksulluğun, iktisadi üretim eksikliğinin, kıtlığın, ziraatçıların kötü durumunun, köle ticaretinin ona nasıl sıkıntı verdiğini gösteren ilginç bir kitaptır. O da *Cubrân* gibi, Arap doğusunda tam bir gelişmenin olmayışının suçlusu olarak gördüğü hıristiyan din adamlarından hoşlanmıyordu. Bu hücumlar, onun hıristiyan büyüklerince boykot edilmesine kadar gitti. Bunun üzerine müslüman oldu, ki bunu pek az Suriye-Lübnan hıristiyan göçmeni yapmıştır- ve Arap ülkelerine seyahatlere çıktı. Arap yarımadasına hacca da gitti. Bu seyahatlerde kişiliğinin bütün

zenginliği, keskin gözlem gücü ve yazarlık mahareti gelişti. Bu vesileyle 1914-1918 savaşından sonraki ilk yıllarda,Arap kralları ve Arap büyük şahsiyetleriyle buluştu ve "*Arap Kralları*" başlıklı ilginç bir kitapta bu izlenimlerini işledi. Burada, Arap ülkelerinde hayatın her alanında reformlar yapılmasını şiddetlice savundu. Lübnan'daki Fransız mandasına öyle hücum etti ki, Fransızlar onu Irak dışına sürdüler. Irak'ta geçirdiği süre hakkında iki kitap kaleme aldı: "*Birinci Faysal*" ve "*Irak'ın Kalbi*". Kuzey Afrika'ya da gitti ve bu ülkeleri "*Uzak Batı*" (*Fas)* kitabında anlattı ve vatan sevgisiyle yazdığı bir başka kitabı "*Lübnan'ın Kalbi*'nde, Lübnan'a olan özel duygu bağını dile getirdi. Son anılan iki kitap, son dünya savaşının patlamasından az önce çıktı. Arap milliyetçiliği için bu kadar mücadele etmesi, belki de hayatının birçok bölümünü kendi seçtiği gurbette geçirişinin bir çeşit kefaretidir. Çok sayıdaki şiirlerinin ve bir sürü önemli yazılarının yanısıra, yaratıcılığından miras olarak Arap ve İngiliz dillerinde bir dolu edebiyat eleştirisi yazıları bıraktı.

1889'da doğan *Mîhâîl Nu'ayma* (biraz itinasız yazılışıyla *Na'ayma*) azınlıkta yaşayan öteki Arap yazarlarından, onlar gibi Suriye-Lübnan vatan hasretini dile getirmeyişi ve onların tersine Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayata ruhen muhalif olmayıp, Yeni Dünya'da yaşamayı tercih etmesiyle ayrılır, ama yaşlılığında, belki bugün de bulunduğu köyüne geri dönmüştür. *

* Ç.N.: Mîhâîl Nu'ayma (1889-1988)

Annesi babası okuma yazma bilmezdi ve o, kardeşleri arasında edebiyatla ilgilenen tek kişiydi. Önce, köyündeki ilkokula gitti ve sonra Nâsıra'da öğretmen okuluna devam etti. Bu okul, Rus misyonuna aitti. Genç öğrencinin kabiliyetini keşfeden öğretmenleri onu öğrenimini ilerletmesi için Rusya'da Poltava Üniversitesi'ne gönderdiler; ama kaydolduğu ilahiyat branşı onu çekmedi. Bu yüzden de Paris'e, Sorbonne'a gitti. Oradan 1911'de Kuzey Amerika'ya göç etti, hukuk okudu ve avukatlık sınavı verdi. Ama edebiyat ona daha çok hitabediyordu. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yerleştiği New York'ta yeni nesil Arap yazarları arasında kendine saygın bir yer edindi. Orada 1917 yılında bir dram yazdı: "*Babalar ve Oğullar*". Eser, Arap dilinde sosyal problemlerle ciddi olarak ilgilenen ilk dramdır. Gerçi kuşaklar arası anlaşmazlık, ondan önce de o çevrenin yazarları tarafından ele alınmıştı, ama o, ihtiyarlarla gençler arasındaki çatışmaları Arap kabile ve aile geleneği temeline dayayarak derinleştirdi. Bu dramda bir Arap kızının, anne ve babasının istediği biriyle evlendirmeye karşı koyuşu işlenmektedir; yan figürler de bu tartışmaya aktif olarak katılırlar.

Nu'ayma iki yıl sonra, edebiyat estetiğinin ilkelerini analiz ettiği bir edebiyat eleştirisi yayınladı. Bu eser öyle bir ilgi uyandırdı ki, "*Kalem Bağı*" adındaki yazarları birliğinin kurucuları ve yöneticileri çevresine alındı. Buradan, onunla o zamanlar A.B.D.de etkili olan Arap yazarlarının saygın temsilcisi *Cubrân* arasında hayat boyu süren bir dostluk doğdu. *Nu'ayma*'nın ölen dostu üzerine yazdığı bir

anma kitabı, *Cubrân*'ın hayatı ve eserleri üzerine en önemli kaynak sayılabilir. Her ikisinin yazıları ve edebiyat motifleri de sıkı bir benzerliğe işaret etmektedir. Ne var ki, *Na'ayma* dini problemlerle daha az meşgul olmuştur. Ama aynen, dostu gibi sosyal konularla ve toplumsal reform imkanlarıyla uğraşmıştır. O da, Batı uygarlığını eleştirmiş, Doğu'nunkine öncelik vermiş ve savaşın dehşetini üzülerek ortaya koymuştur. Zaman zaman hatırladığı olay düğümlerinden daha güçlü olarak bu fikirler, yazılarının asıl bel kemiğini teşkil eder.

Bunlar onun Rus, Fransız ve Amerikan edebiyatlarıyla ne kadar çok ilgilendiğini gösterir ve düşüncelerinin derinliğini ispatlar. İki Dünya Savaşı arasındaki yıllarda "*Elek*" adlı kitabı çıkar. Bu, Arapça yazan birçok genç yazarın yararlandığı bir çeşit iyi yazma sanatı kılavuzudur. Bu ders kitabının eleştirel odaklarının temelinde, şair ve yazarların hakiki geçerliliği olan konulara bağlanmaları gerektiği düşüncesi yatar. Ancak bunları sonuna kadar düşünüp hissettikten sonra okuyucuları inandırabilirler. Kitaplar ancak, ya yeni düşünceler ortaya koyar ya da daha önce söylenmiş şeyleri güzel bir biçim içinde işlerlerse kıymetlidirler. Tabii bu edebiyat estetiği öğretisi sarsıcı yenilikte birşey getirmiyordu, ama *Nu'ayma* Arap edebiyatında işleme şemalarının alışılmış kalıplarına ve edebi ifade biçimlerine karşı çıkmaktan çekinmediği için bu kılavuz genç yazarları yeni yol arayışlarında cesaretlendirdi. *Nu'ayma* başkalarından istediği şeyi kendi de hedefledi: Hem Birleşik Devletler'de hem de Arap ülkelerinde bir

dizi gazetede yayınladığı hikayeler, dilin seçkinliğiyle kendini belli eder. Ve bu dil, özellikle onun kendi istediği Amerikalılığına rağmen içten içe özlediği Lübnan'ın olay çerçevesini oluşturduğu yerde, etkisini gösterir. Bu hikayelerin bir bölümünü 1938 yılında kitap olarak "*Bir Zamanlar*" adı altında yayınlamıştır. *Nu'ayma*'nın üslubu akıcı ve berraktır. Bu arada tiyatro eseri "*Babalar ve Oğullar*"da diyalogları öyle canlandırmıştır ki aydınları törpülenmiş bir yazı Arapçası, öteki kişileri konuşma dili, yarı aydınları da orta halli bir dil ile konuşturmuştur. Bu teknik, başka Arap yazarlarınca sıkça taklit edilmiştir.

Dediğimiz gibi, Amerika'da yaşayan Arap yazarlarının dikkate değerlerinin yalnızca pek azını burada andık. Edebi faaliyette bulunmuş ve bulunmakta olan daha pekçokları vardır. Gerçek, tabii kabiliyetler söz konusu olduğunda, bunlar bu göçmenlerin ilk kuşağına aittir. Eğitimlerinin hiç olmazsa bir bölümünü Arap Yakın Doğusunda görmüşler ve edebi ilhamlarını da oradan almışlardır. Bu "*ilk*"lerin Amerika'da doğan oğulları ve torunları sayesinde, genelde Arap edebiyatının yalnızca tüketicileridir ve kendileri yazdığında ortalama ürünlerin, taklidin ötesine geçemediler.

Ana vatanların uzağında doğmuş bu Arap edebiyatının çeşitliliği, şahsi farklarla bir arada yaratıcılar arasında ortak ve hepsi için geçerli bir ifade bulmayı güçleştiriyor. Bu Arap göçmenlerin Amerika'da içine girdikleri çevre, onların ifade tarzını, herşeyden önce de dil bakımından Arap

kültür mirasından çok daha fazla etkilemiştir. Böylece öyle bir üslup oluşmuştur ki, hüzünlü vatan hatıralarından geçtiği halde, yeni izlenimlerin bütününü gerçeğe yakın bir şekilde yansıtmıştır. Dünün bugünle bu ilginç karışımı, ilk göçmen neslinin hakiki kabiliyetlerini zenginleştirmiş ve Irak'tan Magrib'e çok sayıda yazarı etkilemiştir. Bunu canlandırmak için, *Cubrân Halîl Cubrân*'ın yazılarının, *el-Manfalûtî* gibi duygusal, *Mahmûd Teymûr* gibi realist bir yazarı ne ölçüde etkilediğini söylemek yeter.

VII. SONSÖZ

Burada sınırlı bir kapsam içinde Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak olmak üzere dört devleti esas alarak modern Arap edebiyatından ve Amerika'daki Arap yazar ve şairlerin başarılarından söz edildi. Arapça'nın dil rönesansının ruhu, işte buralardan ve özellikle modern edebiyatta parladı. Bu gelişim, tabii büyük ölçüde artan okuyucu sayısının bir sonucuydu ve böylece günlük basının ve matbaaların yükselişi de bunu izledi. Sayısız yazarların, deneme, eleştiri ve hikayelerinin önce yayınlandığı yerler dergi ve günlük gazetelerdi. Modern Arap edebiyatının kısaca ele alındığı ülkelerde çok sayıda yazar, işe gazeteci olarak başlamıştı ve içlerinden büyük bir bölümü, sırf yazarlık Arap ülkelerinde insanın geçimini ender hallerde karşıladığından, ömür boyu gazetede kaldılar. İçlerinden gazeteci olarak çalışmayan pek çoğunun esas mesleği, öğretmenlik ve avukatlıktı.

Mısır'da, Lübnan'da, Amerika'da ve kısmen Suriye ve Irak'ta edebiyat namına yaratılmış ne varsa öteki ülkelerde de okuyucu buluyor ve oradaki okur yazar Arapları etkiliyordu. Bu nedenle de edebi yaratıcılık faaliyetleri bu öteki Arap ülkelerine geçebiliyordu.

Suudi Arabistan ve Yemen'de çok az matbaa vardır. Çağdaş bir Arap edebiyatı bu iki devlette

ancak dar çerçevede oluşabilmiştir.Varsa, İslam hukuku, dini yorum ve İslamiyet'in öbür meseleleriyle uğraşan yayınlarla ve şiirlerle sınırlıdır. Avrupa etkilerinden burada söz edilemez. Sonuç olarak bazı Suudi yazarlar kitaplarını, gezi notları vs. yi başka bir yerde, mesela Mısır'da yayınlatmak zorunda kalırlar. Manda altındaki Filistin'de Arap dilinde, öncelikle politik konular ve nadiren de estetik konular işlendi, ki bunlara dilbilimsel nitelikte risaleler ve folklorik gözlemler de dahil edilebilir. Ürdün Krallığı'nda ise bazı bakımlardan istikbal vaadeden mahalli etkili edebiyat kendini gösterir. İsrail Devleti'nde bugün yaşayan Arap halk grubu -1966'da aşağı yukarı 300.000 nüfustu- eski çoğunluk halinden azınlığa düşmenin şokunu atlattıktan sonra, İsrail Arapları gazeteler yayınlamaya başladılar; şiir kitapları ve nesir eserleri yayınlandı. İsrail'e göç etmiş olan Irak'lı Yahudilerin etkin katkıları oldu. Mısır, ama aynı zamanda İngiliz etkisi Sudan'da oluşan Arap edebiyatının tohumlarını attı; buna öncelikle Hartum Üniversite çevresi izindeki araştırma çalışmaları da dahil edilmelidir: Değerli, eski metinlerin yayınlanması, tarih bakımından önemli incelemelerin ve Arapça'ya değerli çevirilerin yeni basımları.

İlaveten, Sudan'daki bu Arap edebiyatının gelişimi, küçümsenmeyecek bir desteği de oradaki günlük basından aldı. Mağrib, Tunus, Cezayir ve Fas'ta yayınlanan günlük gazeteler büyük çapta Arap ve Fransız geleneğinin ilginç bir sentezidir ve onlarsız mahalli veya gelişimin farklı ölçülerinde eksik olacağı etkiler sayesinde vardır. Ama

Mağrib'in bu türlü oluşmuş "*suni edebiyatı*"nın ayrıntılı bir incelenmesi, bu araştırmanın sınırlarını aşardı. Bu yazının sonuna bir ek olarak girmek yerine özel bir sunuşu hak ederdi.

Bu modern Arap edebiyatının, oluştuğu ülkelere göre tek tek nasıl farklılık gösterdiği ve ortak yanının ne olduğu sorusu kalıyor.

Şüphesiz, konu seçimi, dil donanımı ve üsluba ilişkin şeylerde ortak özellik üstün gelmektedir. Tabii, bunu kanıtlamak için ayrıntılı analizler gerekir. Çünkü Arapların çeşitli ülkelerinde yazılan ve basılan şeyler ölçülemeyecek kadar çoktur ve hacmi sürekli olarak öyle bir tempoda artmaktadır ki, eksiksiz bir özetleme düpedüz düşünülemez.

Modern Arap edebiyatını, yaratıcılarının ülkeleri ve oturdukları yerlerin sınırları ötesinde birleştiren, dikkat çekici özellikler arasında biri, fikri konulara her yerde artan bir ilginin oluşudur. Özellikle şehirlerde bu gelişim oluşmuştur: Yazılı ve sözlü olarak yürütülen tartışmalarda, podyum sohbetlerinde, yazarlar kurullarında dil, dünya görüşü, bilimsel problemler, tiyatro, sanat, müzik, vs. meseleleri üzerine tartışmalarda ifadesini bulmaktadır. Başarının bir kısmını kültürel ilişkileri özel bir bölümde geliştiren, sanatsal ve bilimsel yayınları teşvik eden,hazırlayan ve yürüten Arap Birliği sağlamaktadır.

Ön planda bulunan konularda da, bunların ele alınmasında da, vurgulamalar her yerde aynı olmasa da, ülkeden ülkeye hakiki paralellikler vardır. İnsanda öyle bir izlenim doğuyor ki, geçen nesle -ya

da nesillere- merkezi problem olarak görünen üç soru öbeği bugün artık aynı yoğunlukta değildir. Eskisinden daha az yoğunlukta görünen şey, öncelikle eskiyle yeni arasındaki savaşın işlenişidir, çünkü "*yeni*" artık öylesine yerleşmiştir ki, neredeyse tabii hale gelmiştir. İkinci olarak, Avrupa ilişkileri daha az aktüel olmuştur. Bu da, ister Avrupa'nın övgüsü ve taklidi meselesi olsun, ister Batı dünyasını soysuzlaşmış bir hasım olarak yermek olsun. Avrupa etkisi bazı yazarlar kabul etmek istemese bile bütün çağdaş Arap edebiyatında vardır.

Üçüncüsü ise, İslamiyette reformların kabülü konusunda kamuoyu hala açıklığa kavuşmamışsa da bu konuda artık eskisi gibi sistemli bir şekilde değil, ancak zaman zaman ve özel hallerde yazılmaktadır. İslamiyet, belirleyici gücünü köyde ve göçebelerde şehirde olduğundan daha çok korumuştur. İslamiyet, hayatın değişimleri yanında bu değişimlere ayak uydurma konusunda derin, ciddi teşebbüsler olmaksızın sürüp gitmektedir.

Bunların yerine herşeyden önce edebi nesirde, ama aynı şekilde nazım ve edebi eleştiride, gençlerin önde gelen kabiliyetlerini Fransız, Anglo-Amerikan veya Rus etkisi altında etkilediği bir estetik realizm gelişti: Bu işte eskiden olduğu gibi salt politik değil, daha çok sosyal problemler sözkonusu olmaktadır. .Eleştiri, yayıncıların, toplum hayatı üzerine yazma eğilimini ve kabiliyetini ortaya çıkarmakta ve bu komplekse yazılarında verdikleri önem, çoğu zaman değerlendirme ölçüsü olmaktadır. Zamanla ve yer yer, değişen lehçeler edebiya-

ta geçer olmaktadır ve böylece hayat gerçekliğine bağlılık için bir başka hamle ortaya çıkmaktadır. Hatta yeni edebiyat Arapçası, ekseri hallerde yalınlaşmıştır. Okuyucular için Birinci Dünya Savaşı öncesi yazarların üslubundan daha anlaşılır olmuştur, hatta yazı dönemleri iki büyük savaş arasındakilerden bile, daha kolay anlaşılır olmuştur.

Bugünkü Arap edebiyatındaki bu konu ve dilde birlik eğilimleri (bir kere daha vurgulayalım ki), tek tek ülkelerin kendindeki nüanslar gibi, ülkeler arasındaki farklılıkların da varlığını silmektedir. Klasik Arap edebiyatında da, bu türlü nüanslar vardı. Ama Arapların edebi yaratıcılığının tümünün. bugün şimdiye kadar ki birliğine halel getirebilecek bir eşitliliğe eskisinden daha çok meylettiği izlenimi reddedilir gibi değildir. Bunun bir belirtisi, az önce bildirilen bölgesel nüanslı deyimlerin kullanılışıdır. Her bir ülkede farklı bir ağırlık ve görüntüde olan politik, ekonomik, sosyal, kültürel meselelerin bugün edebi faliyetin arka planını iyice oluşturması ve bunu içerik ve atmosfer bakımından iyice farklılaştırması, büyük bir önem taşımaktadır. Öbür taraftan, bütün bu yazarları tek ve bitmeyen karşılıklı etkileşim, birbirine bağlamaktadır ve bununla da Çağdaş Arap edebiyatının her türlü çeşitliliği içinde organik bir bütün olarak, üretken bir şekilde gelişimine devam etmesi teminatı verilmiş demektir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Batı Dillerinde Seçilmiş Bibliyografya

1. *'Abd al -Razik* M.H., Arabic Literature since the Beginning of the Nineteenth Century, Bulletin Of The School Of Oriental Studies (London), II, (1921-22), 249-265.

2. *'Abdel Ghani* Ahmad Zaki, Mahmud Taymur: Literarische Synthese von Tradition und Moderne, Bustan, Österreichische Zeitschrift für Kultur, Politik und Wirtschaft der İslamischen Völker (Wien), Heft I (1960), 25-26.

3. *'Abdel-Meguid* Abdel Aziz, The Modern Arabic Short Story: İts Emergence, Development and Form (Cairo o.D.), İngilizce ve Arapça.

4. *Abushady,* A.Z., Contemporary Egyptian Literature, Middle Eastern Affairs (New York), II, (1951), 90-97.

5. *Arasly* El'man, Vozniknovenie zanra istoriceskogo romana v novo arabskoi literature, Kratkie Soobcenia Instituta Narodov Azii (Moskau) XLV (1961), 177-184.

6. *Aoun* Faiez J., Favzî Ma'lûf et son oeuvre (Paris 1949).

7. *Bastide* Henri de la, Culture arabe et culture française au Maghreb, Orient (Paris), XXXV (1965), 125-144.

8. *Brockelmann* Carl, Geschichte der arabischen Literatur (Leiden 1942), 3. Supplementband.

9. *Brugman* J., Modern Arabic literature in Nederlands-Arabische Kring, 1955-1965: Eight Studies Marking its First Decade (Leiden, 1966), 11-28.

10. *Cachia* Pierre, Tâhâ Husayn: His Place in the Egyptian Literary Renaissance (London 1956).

11. Cinquante ans de littérature égyptienne, La Revue du Caire XXXI/157 (Feb.1953).

12. *Dolinina* A.A., Iz predistorii realizma v novoi arabskoi literature, in: Problemy stanovlenia realizma v literaturach vostoka, Institut Narodov Azii (Moskau, 1964), 278-292.

13. *Edham*, İsmail Ahmad, Abushady the Poet: a Critical Study (Leipzig, 1936).

14. *Farès* Bichr, Des difficultés d'ordre linguistique, culturel et social que rencontre un ecrivain arabe moderne spécialement en Egypte, Revue des Etudes Islamiques (Paris), X (1936), 221-242.

15. *Gabrieli* Francesco, contemporary Arabic Fiction, Middle Easterne Studies (London), II, (1965), 79-84.

16. *Gabrieli* Francesco, L'Opera Letteraria di Mahmûd Taymûr, Oriente Moderno (Rom), XXXIII (1952), 136-141

17. *Gabrieli* Francesco, Şavqi in Saggi Orientali (Rom, 1960), S. 139-160.

18. *Gibb* H.A.R., 'Arabiyya': Modern Arabic Literature, Encyclopaedia of Islam, 2.Baskı.

19. Gibb H.A.R., Modern Trends in Islam (Chicago, 1947).

20. *Gibb* H.A.R., Studies in Contemporary Arabic literature, in Studies on the Civilization of Islam (Boston, 1962), 245-319.

21. *Grunebaum* G E. von, Modern Islam. The Search for Cultural Identity (Berkeley-Los Angeles, 1962).

22. *Harris* G. L., Jordan, its People its Society, its Culture (New York, 1958), S. 196-203.

23. *Heyworth-Dunne* J., Society and Politics in Modern Egyptian Literature:ʾ A Biblioghraphical Survey, Middle East Journal (Washington D.C.), II (1948), 306-318.

24. *Izzidien Yousif*, Poetry and Iraqi Society, 1900-1945 (Bagdad, 1962).

25. *Jomier* J., A travers le monde des romans égyptiens: notes et interviews, Mélanges de l' Institut Dominicain d'Etudes Orientales (Kairo), VII (1962, 1963), 127-140.

26. *Jomier* J., Quelques positions actuelles de l'exégèse coranique en Egypte, ibid., I (1954), 39-72.

27. *Jomier* J., La vie d'une famille au Caire d'après trois romans de M.Naguib Mahfuz, ibid., IV (1957), 27-94.

28. *Kampffmeyer*, G., Die Anfänge einer Geschichte der neueren arabischen Literatur, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (Berlin), XXXI (1928), 170-205.

29. *Khulusy* S.A., Modern Arabic Fiction with Special ReX (1956), 199-210.

30. *Kratschkowsky* I., Arabien: F.Neu-arabische Literatur, Enzyklopaedie des Islam, Erste Auflage, sub voce. zisch; (Leningrad, 1946),: Przeglad Orientalistyczny /Warschau), I (1948-49), 68-82.

31. *Kratschkowsky* I., Izbrannyie Socinenia, III (Moskau 1956).

32. *Kratchkowsky* I., Die Literatur der arabischen emigranten in Amerika (1895-1915), Le Monde Oriental (Paris), XXI (1927), 193-213.

33. *Landau* Jacob M., Die arabische Minorität in Israel, in: Israel (Nürnberg, 1964), S. 133-161.

34. *Landau*, Jacob M., Studies in the Arab Theater and Cinema (Philadelphia, 1958), (Paris 1965).

35. *Landau*, Jacob, M., A Word Count of Modern Arabic Prose (New York, 1959).

36. *Laoust*, Henri, Le réformisme musulman dans la littérature arabe contemporaine, Orient, X (1959), 81-107.

37. *Lecerf* Jean, Littèrature dialectale et renaissance arabe moderne, Bulletin d'Etudes Orientales del' Institut Français de Damas, II/III (1932-33).

38. *Le Gassick* Trevor, A Malaise in Cairo: Three Contemporary Egyptian Authors, Middle East Journal, XXI (1967), 145-156.

39. *Levin*, Z. I., Filosof iz Furejki (Moskau 1965).

40. *Mc Fadden* T.J., Daily Journalism in the Arab States (Columbus, 1953); Ohio State University Journalism Series, XV.

41. *Milson* Menahem, Taha Husayn's "The Tree of Misery": A Literary Expression of Cultural Change, Asian and Afrian Studies. Annual of the Israel Oriental Society (Jerusalem), III (1967), 69-99.

42. *Moreh*, S., Arabic Literature in Israel, Middle Eastern Studies (London), III (3): April 1967, 283- 294.

43. *Miquel* A., La technique du roman chez Naguib Mahfouz, Arabica (Paris), X (1963), 74-91.

44. *Naimy* Mikhail, Khalil Gibran: A Bioghraphy (New York, 1950).

45. *Pérès* H., Le roman, le conte et la nouvelle dans la litterature arabe moderne. Annales de l' Institut d 'Études Orientales de l' Universite d'Alger, V (1939-1941), 137-195.

46. *Perlmann* M., The autobiography of Ahmad Amîn, Middle Eastern Affairs, V (1954), 17-24.

47. *Plum* Werner, Nordafrika der Maghreb (Nürnberg, 1961), S. 187 - 235.

48. *Rizzitano* Umberto, Reactions to Western Political Influences in 'Alî Ahmad Bakâtir's Drama, in B. Lewis und P.M. Holt, Hg., Historians of the Middle East (London, 1962), S. 442-448.

49. *Rossi* Pierre, Littérature Irakienne d'aujord'hui: La nouvelle, Orient, IV (1957), 17-21.

50. *Roth* Arlette, Le théâtre algérien de langue dialectale 1926-1954 (Paris, 1967).

51. *Schoonover* Kermit, Contemporary Egyptian Authors, The Muslim World (Hartford), XLV (1955), 26-36, 359-370, XLVII (1957), 36-45.

52. Tâhâ Husein, Omaggio degli Arabisti Italiani a Taha Husein in occasione del settancinquesimo compleanno (Neapel 1964).

53. *Widmer*, G., Übertragungen aus der neuarabischen Literatur, Welt des Islams (Berlin), XIII (1932), 1-103.

54. *Wiet*, Gaston, Introduction à la littérature arabe (Paris, 1966), S. 271-310.

II. Batı Dillerindeki Birkaç Antoloji Ve Çeviri

1. *Abdou* M., Rissalat al-tavhid,Çev.: B.Michel (Paris,1925)

2. *Al-Afghânî* Gamal ad-Din, Réfutation des matérialistes, Çev.: A.-M. Goichon (Paris,1942).

3. Anthologie bilingue de la littérature arabe contemporaine, Çev.: Vincent Monteil (Beyrut,1961).

4. Anthologie de la littérature arabe contemporaine: Le roman et la nouvelle, Çev.: Raoul Ma-

karius ve Laura Makarius, Giriş.: Jacques Berque (Paris, 1964).

5. Anthologie de la litterature arabe contemporaine: Les essais, Çev.: Anouar Abdel-Malek (Paris, 1965).

6. *Baalbaki* Leila, Je vis, Çev.: Michel Barbot (Paris, 1961).

7. Dorogaja nasa Zemlia: Novelly pisatelej Marokko, Tunisia Livii (Moskau, 1967).

8. From Town and Tribe, Çev.: C.G.Campbell, (London 1952).

9. Ghanem Fathy, The Man who Lost his Shadow: A Novel in Four Books, Çev.: Desmond Stewart (London 1966).

10. *Gibran Khalil*,The Procession, Çev.: George Khairallah (New York, c. 1958).

11. *Gibran Khalil*, The Secrets of the Heart, Çev.: Anthonny Rizcallah Ferris (New York, c. 1947).

12. *Gibran Khalil* Spirits Rebellious, Çev.: Anthony Rizcallah Ferris (New York, c. 1946).

13. *Gıbran Khalil*, Tears and Laughter, Çev.: Anthony Rizcallah Ferris (New York, 1946).

14. *Gıbran Khalil*, A Tear and a Smile, Çev.: H.M. Nahmad (London 1951).

15. *Gibran Khalil*, Thougts and Meditations, Çev.: Anthony Rizcallah Ferris (New York, c.1960).

16. *El Hakim* Tewfik, L'ame retrouvée, Çev.: A. Khedry, red. M.Brin (Paris, 1937).

17. *El Hakim* Tewfik, Journal d'un substitut de campagne, Çev.: Gaston Wiet ve Zaki Hassan (Paris 1938).

18. *El Hakim* Tewfik, Maze of Justice, Çev.: A.S. Eban (London, 1947).

19. *El Hakim* Tewfik, L oiseau d'Orient (Paris 1960).

20. *El Hakim* Tewfik, Bird of the East, Çev. R.Bayly Winder (Beirut 1967).

21. *El Hakim* Tewfik, Quel della Caverna, Çev.: Roberto Rubinacci (Neapel, 1959).

22. *El Hakim* Tewfik, Souvenirs d'un magistrat - poéte (Paris, 1961).

23. *El Hakim* Tewfik, Théâtre arabe, Çev.: A. Khedry, ve N. Constandi (Paris, 1950).

24. *El Hakim* Tewfik, Théâtre multicolore Çev.: A.Khedry (Paris, 1954).

25. *El Hakim* Tewfik, Théâtre de notre temps (Paris. 1960).

26. *Al-Husri* Sati, The Day of Maysalun: A Page from the Modern History of the Arabs, Çev.: Sidney Glazer (Washington, D.C., 1966).

27. *Hussein* Taha, Adib ou l'aventure occidentale, Çev.: Amina ve Moenis Hussein (Cairo, 1960)

28. *Hussein* Taha, An Egyptian Childhood, Çev.: E.H.Paxton (London 1932). Otobiyografinin ilk bölümünün çevirisi.

29. *Hussein* Taha, The Future of Culture in Egypt, Çev.: Sidney Glazer (Washington, D.C., 1954).

A.C.L.S. Near Eastern Translation Program, IX.

30. *Hussein* Taha, Le livre des jours, I.Bölüm Çev.: Lean Jecerf (Cairo, 1943), 2. Bölüm Çev.: Gaston Wiet (Cairo 1940).

31. *Hussein* Taha, Kindheitstage in Egypten, Çev.: MArianne Lapper (München, 1957).

32. *Hussein* Taha, The Stream of Days: A Student at the Azhar, I. Baskı, Çev.: Hilary Wayment (Cairo, 1943), 2.Baskı Çev. Bilee Butler (London 1948). Otobiyografinin ikinci kısmımn çevirisi.

33. *Khalid* Khalid Muhammad, From here We Start. Çev.: İsmail R.el-Faruqi (Washington D.C. 1953). A.C.L.S. Near Eastern Translation Program, III.

34. *Khavam* René, La poésie arabe (Paris, c. 1960).

35. Modern Arabic Poetry: An anthology with English Verse Translations, Çev.: A.J.Arberry (London 1950).

36. *Mûsâ* Salâma, The Education of Salâma Mûsâ, Çev.: L.D. Schuman (Leiden, 1961).

37. *Pérès* Henri, La littérature arabe et l'Islam par les textes: Les XIX et XX siecles, 4. Auflage (Algier, 1949).

38. Poety Livana, perevod s arabskogo (Moskau, 1967).

39. Sovremennaja arabskaja literatura: Sbornik statej, perevod s arabskogo (Moskau, 1960).

40. Sovremennaja arabskaja poezia, Çev.: A. Gorodezkaja ve M.A.Kurganzev (Moskau 1961).

41. Sovremennaja arabskaja proza, perevod s arabskogo (Moskau-Leningrad, 1961).

42. Sup i colnze: novelly iraksklx pisatelej (Moskau, 1965).

43. *Sharkawi* A.R., Egyptian Earth, Çev.: Desmond Stewart (London, 1962).

44. *Şawqi* Ahmad, Magnûn Laylâ, Çev.: Roberto Rubinacci in Annali d. Instituto Universitario Orientale di Napoli, N.S., VII (1958).

45. Tales from the Arab Tribes, a Collection of the Stories Told by the Tribes of the Lower Euphrates, Çev.: C.G.Campbell (London, 1949).

46. *Taymûr* Mahmûd, Die Moderne arabische Literatur und ihre Strömungen, Çev.: Werner Reinert in: Bustan, Österreichische Zeitschrift für Kultur, Politik und Wirtschaft der Islamischen Länder (Wien), I (1960), 27-35.

47. *Taymûr* Mahmûd, La belle aux lèvres charnues: Nouvaux contes égyptiens (Paris, 1952).

48. *Taymûr* Mahmûd, Bonne fête et autres contes egyptiens (Paris, 1954).

49. *Taymûr* Muhammad, 'Abd as-Sattar Efendi, Çev.: Roberto Rubinacci (Neapel, 1960).

50. Told in the Market Place: Forty Tales, Çev.: C.G.Campbell (London,1954).

51. *Zaidân* Girgî, Der letzte Mameluck und seine Irrfahrten. Ein historischer Roman, Çev.: Martin Thilo (Barmen, 1917).

52. *Zaidân* Girgî, Umayyads and Abbasids being the Fourth Part of the History of Islamic Civilization, Çev.: D.S.Margoliouth (London, 1907).

DİZİN

JACOB M. LANDAU

MODERN ARAP EDEBİYATI TARİHİ

20.YÜZYIL

Çev.: Dr.Bedrettin Aytaç

"Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım asır içinde Arap edebiyatı bazı bakımlardan önceki yüzyıllardakinden daha hızlı gelişmiştir. Bu gelişim büyük çapta, bu ülkelerdeki politik ve kültürel hayatın hızlı, derin, etkili değişimlerine ve anlaşılacağı üzere, bu değişimlere bağlı yeni fikirlere dayanır...."

"Burada sınırlı bir kapsam içinde modern Arap edebiyatından ve Amerika'daki Arap yazar ve şairlerin başarılarından söz edildi. Arapça'nın dil rönesansının ruhu, işte buralarda ve özellikle modern edebiyatta parladı. Bu gelişim, tabii büyük ölçüde artan okuyucu sayısının bir sonucuydu ve böylece günlük basının ve matbaaların yükselişi de bunu izledi."

ISBN975-520-114-9